

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ted Honderich

ΠΟΣΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΕΙΣΑΙ;

Το Ζήτημα της Αιτιοκρατίας

Ο κορυφαίος φιλόσοφος τάσσειται υπέρ μιας ιδιαίτερης μορφής επίλυσης του αιτιοκρατικού ζητήματος και στην παρούσα συμπληρωμένη έκδοση του βιβλίου του διατυπώνει ωριμότερες σκέψεις που αφορούν στο συγκεκριμένο ζήτημα. Η δεύτερη αγγλική έκδοση (στην οποία στηρίχτηκε η παρούσα ελληνική) της περίφημης παγκοσμίως εισαγωγής στο μείζον φιλοσοφικό ζήτημα της αιτιοκρατίας και της ελευθερίας αναθεωρήθηκε πλήρως, ώστε να συνεκτιμηθεί τις επιστημονικές αντιπαραθέσεις που προέκυψαν από τη δημοσίευση της πρώτης το 2002.

Σελίδες 288 / Τιμή 18,00 € / ISBN 978-960-426-435-3

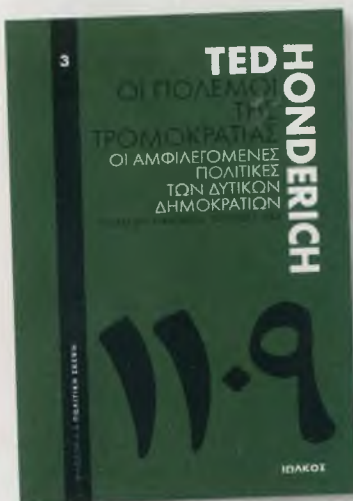
Ted Honderich

ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΤΡΟΜΟ

Η πολιτική βία με πρόσχημα τον Ανθρωπισμό

Στον απόηχο των γεγονότων της 11ης Σεπτεμβρίου, το βιβλίο μάς θέτει ενώπιον του ερωτήματος των ηθικών ευθυνών των ίδιων των δυτικών κοινωνιών, για την έξαρση της διεθνούς τρομοκρατίας. Σημαδεύει ανεξίτηλα και ανασκάπτει την περίφημη «ηθική του Ανθρωπισμού» της εποχής μας. Στρέφεται κατά της συμβατικής και απερίσκεπτης «ηθικής» των εξουσιαστών του πλανήτη μας.

Σελίδες 288 / Τιμή 18,00 € / ISBN 978-960-426-442-1

Ted Honderich

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Οι αμφιλεγόμενες πολιτικές των δυτικών δημοκρατιών

Το έργο ρίχνει μια θαρραλέα ματιά στα πρόσφατα διεθνή πολιτικά γεγονότα, επικεντρωμένο περισσότερο στα μετά το Μάρτιο του 2003 και την αμερικανοβρετανική εισβολή στο Ιράκ. Η πολιτική-φιλοσοφική αυτή ερευνητική μελέτη αποτελεί τη φυσική συνέχεια και προέκταση του εξίσου τολμηρού και δυναμικού έργου «Μετά τον Τρόμο».

Σελίδες 320 / Τιμή 20,00 € / ISBN 978-960-426-449-0

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάρτιος 2008
τεύχος 164 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 40 €

Εξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Ετήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Ήλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στη διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές

του έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Ήλεφάντης

Ζωναρά 10, Άθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Έξήντα χρόνια φαγούρα	5
Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος, Δημοκρατία της Μακεδονίας: αυτή ή οικεία άγνωστη	7
Γιώργος Β. Ριτζούλης, Είναι τρελοί αυτοί οί Ρωμαίοι	9

Βασίλης Ζουναλής, 1968-2008: Τετελεσμένη καί παρούσα ιστορία της Άνανεωτικής Άριστερας	13
Νίκος Θεοτοκάς, Μιά έναλλακτική τελετή καθομολόγησης	16
Λουί Άλτουσέρ, Μάης «φοιτητικός» ή «έργατικός»	21
Δημήτρης Χασάπης, Κοινωνικές διαστάσεις της μαθηματικής πρακτικής	29
Παύλος Πανταζής, Ψυχολογίες καί μεθοδολογίες	33

Παναγιώτης Νούτσος, Στάθης Γουργουρής Έθνος-όνειρο. Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας	39
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Η έκσταση της τρέλας	42
Νίκη Κώτσιου, Όραμα αιώνιας ζωής	45
Έπιστολή Βασίλης Γ. Δρογκάρης, Νεο-έλληνες: ένas άπνους κόσμος	47
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	49

Έξώφυλλο: Μάρκ Σαγκάλ, Τσάρλι Τσάπλιν, 1925

Μίλτος Πεχλιβάνος

Από τη Λέσχη στις Ακυβέρνητες Πολιτείες

Η στίξη της ανάγνωσης

Το βιβλίο του Μίλτου Πεχλιβάνου περιγράφει τη ζωντανή σχέση του Στρατή Τσίρκα με τους συντρόφους του, τους αναγνώστες αλλά και τους ήρωές του. Παρακολουθεί την πορεία από τη Λέσχη στις Ακυβέρνητες Πολιτείες και επιχειρεί να σχεδιάσει τη βιογραφία της ίδιας της Τριλογίας.

Οι Ακυβέρνητες Πολιτείες κατατάσσονται στις πρώτες θέσεις του «κανόνα» της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ο Στρατής Τσίρκας έχει εύλογα χαρακτηριστεί ως ο σημαντικότερος εισηγητής καινών τρόπων στη μεταπολεμική μας πεζογραφία. Το έργο του αποτελεί προνομιακό πεδίο για να μελετηθεί η λογοτεχνία ως επικοινωνία, ως αλληλεπίδραση, ως ζωντανή σχέση ανάμεσα στο παρόν της συγγραφής, το παρελθόν της ιστορικής και πολιτικής μνήμης, αλλά και το μέλλον της ανάγνωσης. Τα τεκμήρια που προσκομίζονται δείχνουν πόσο εκτεταμένα άντλησε η συγγραφική πορεία του Τσίρκα από την πολιτική και αισθητική πρόσληψη του έργου του. Αποτυπώνουν τις αισθητικές, πολιτικές και ιστορικές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον συγγραφέα και τους πρώτους αναγνώστες του. Υπογραμμίζουν τη ζωτική σημασία που είχαν για τον συγγραφέα τόσο η δημόσια σφαίρα της εποχής του όσο και η επίμονη αναζήτηση ενός αισθητικού στίγματος που θα υποδεχόταν τον ιστορικό και πολιτικό προβληματισμό. Κι όλα αυτά, σε μια εποχή που οι βίοι συχνά υπήρξαν εξίσου ακυβέρνητοι με τις πολιτείες.

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Βιβλιοπωλείο: ΑΙΟΛΟΥ 33, τηλ.: 210 36 43 382

Ἐξήντα χρόνια φαγούρα

Ἡ φετινή χρονιά εἶναι πλήρης ἐπετειῶν, πού ἀφοροῦν κυρίως τό 1968 (Μάης, Ἐνοσίχθων τῆς Πράγας, διάσπαση τοῦ ΚΚΕ). Ὑπάρχει ὅμως καί μιᾶ ἄλλη ἐπέτειος, ὄχι τόσο λαμπερή. Πρόκειται γιά τά ἐξηντάχρονα ἀπό τόν πόλεμο τοῦ 1948, πού «διαβάζεται» μέ δύο τρόπους: Πόλεμος τῆς Ἀνεξαρτησίας ἢ τῆς Ἀπελευθέρωσης γιά τούς Ἰσραηλινούς, Ἄλ Νάκμπα (Καταστροφή) γιά τούς Παλαιστίνιους, πού, ὅπως καί νά ἔχει, ὁδήγησε στήν ἴδρυση τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ. Ἐπί τῆ εὐκαιρία, λοιπόν, τῆς ἐπετείου, κυκλοφόρησε σέ πολλές εὐρωπαϊκές χῶρες ἕνα κείμενο διαμαρτυρίας, ὑπογεγραμμένο ἀπό ἀνθρώπους τῆς πολιτικῆς καί τῆς διανοήσεως, τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν.

Τό κείμενο φέρει τόν τίτλο «Ἐξήντα χρόνια Νάκμπα (Καταστροφή) γιά τόν παλαιστινιακό λαό» καί, ἀφοῦ προτάσσει ἕνα πρό δεκαετίας σχόλιο τοῦ Ἐντουαρντ Σαῖντ σχετικά μέ τή μή ἀποκατάσταση, παραδοχή καί ἀναγνώριση τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων τῶν Παλαιστίνιων ἀπό τό Ἰσραήλ, ξεκινᾷ μέ τή φράση «Ἡ δημιουργία τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ πρὶν ἀπό 60 χρόνια ξερίζωσε ἑκατοντάδες χιλιάδες Παλαιστίνιους ἀπό τά σπίτια καί τή γῆ τους». Ὅμως οἱ Παλαιστίνιοι πρόσφυγες «κρατήθηκαν ἀπό τό ὄνειρο γιά ἐπιστροφή». Ἔτσι, «δέν ὑπάρχει λόγος γιά φέστες!», σύμφωνα μέ τό κείμενο, διότι, ἐξήντα χρόνια μετά, τό Ἰσραήλ συνεχίζει νά ἀρνεῖται στούς Παλαιστίνιους πρόσφυγες τά δικαιώματά τους, συνεχίζει νά κατέχει παλαιστινιακά ἐδάφη, νά ἀντιμετωπίζει τούς παλαιστίνιους πολίτες του μέ συνταγματικές διακρίσεις καί νά παραβιάζει τό Διεθνές Δίκαιο «μέ μιᾶ πρωτοφανή ἀτιμωρησία πού τοῦ ἐξασφαλίζει ἡ πλουσιοπάροχη οικονομική, διπλωματική καί πολιτική στήριξη ἀπό τίς ΗΠΑ καί τήν Εὐρώπη». Κάπως ἔτσι, «οἱ ἑορτασμοί γιά τά 60 χρόνια τοῦ Ἰσραήλ ἰσοδυναμοῦν μέ ἕνα χορό πού στήνεται πάνω σέ Παλαιστινιακούς τάφους ὑπό τούς στοιχειωμένους ἤχους τοῦ ξεριζωμοῦ».

Τό πλήρες κείμενο, στήν ἐλληνική ἐκδοχή του, ἐμφανίστηκε ὡς καταχώρηση στίς ἐφημερίδες τῆς 15.5.2008. Τό ὑπογράφουν δέ, «ἀπό τήν Ἑλλάδα καί τήν Κύπρο», πλῆθος δημοσίων προσώπων, ὅπως ὁ συγγραφέας Χρ. Γιανναρᾶς, ὁ Μανώλης Γλέζος, οἱ καθηγητές Γ. Γραμματικάκης καί Κ. Τσουκαλᾶς, οἱ συγγραφεῖς Σ. Μιχαήλ καί Π. Παπακωνσταντίνου, οἱ βουλευτές τοῦ ΚΚΕ Κ. Καζάκος, Λ. Κανέλλη καί Λ. Καφαντάρη, οἱ βουλευτές τοῦ ΣΥΡΙΖΑ Π. Κοροβέσης καί Γ. Ψαριανός, ὁ σκηνοθέτης Ν. Κούνδουρος, ὁ σκιτσογράφος Στάθης, οἱ καλλιτέχνες Δ. Τσακνής, Λ. Μαχαίριτσας καί Γ. Νταλάρας κ.ἄ.

Δέν θά εἶχα, ἐνδεχομένως, κανένα πρόβλημα νά προσυπογράψω μιᾶ κριτική τῆς στάσεως τοῦ Ἰσραήλ ἀπέναντι στούς Παλαιστίνιους (πρόσφυγες καί μή), τῆς κατο-

χῆς ἐδαφῶν καί τῶν ἐποικισμῶν, ἄν δέν ὑπῆρχε μία κρίσιμη λεπτομέρεια. Ἡ ὅποια-δήποτε κριτική θέση δέν μπορεῖ, δέν ἐπιτρέπεται ἠθικά καί πολιτικά, νά ἀπομειώνει ἕνα τόσο σύνθετο ζήτημα σάν τό παλαιστινιακό, ἀνάγοντάς το τελικά στό «προπατορικό ἀμάρτημα» τῆς ἴδρυσης τοῦ Ἰσραήλ —καί δὴ τῆ συμβολική ἡμερομηνία τῆς ἐξηκοστῆς ἐπετείου—, δηλαδή ἐντοπίζοντας τῆ «ρίζα τοῦ κακοῦ» στό ἀπλό γεγονός ὅτι τό κράτος αὐτό ὑπάρχει. Ὅχι μόνον ἐπειδὴ ἕνα κείμενο σάν αὐτό ἐκφράζει καί ἐκτρέφει ἕνα ἀπροϋπόθετα φιλοπαλαιστινιακό κλίμα, «ἀφελοῦς» ἀντιιμπεριαλισμοῦ καί ἀντιστασιακῆς, συγκινησιακῆς ὑφῆς, πού ἀκυρώνει κάθε προσπάθεια ψύχραιμης, πολιτικῆς προσέγγισης — πιασάρικο, ὡστόσο, καθότι φαίνεται ὅτι στήν Ἑλλάδα διαχέεται σέ ὅλο σχεδόν τό πολιτικό καί ἰδεολογικό φάσμα, ἀπό τήν ἄκρα Ἀριστερά ὡς τό ΚΚΕ ἤ τόν ΣΥΡΙΖΑ, κι ἀπό ἐκεῖ ὡς τόν ἄλλοτε σκληρό πυρήνα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καί μέχρι τήν ἐλληνορθόδοξη ἐθνικιστική Δεξιά, περνώντας βέβαια ἀπό τούς «ἐθνικούς, ἀντιστασιακούς» καλλιτέχνες. Κυρίως, ὅμως, διότι ἀντιλαμβάνεται τό Ἰσραήλ ὡς ἕνα ἀνιστορικό, μονολιθικό καί χωρίς (ἐσωτερικές) ἀντιθέσεις «κακό» κράτος πού, ἐξήντα χρόνια τώρα, εἶναι προσηλωμένο σέ μία δολοφονική πολιτική, καί ὡς ἐκ τούτου δέν τοῦ ἀναγνωρίζει —σέ αὐτό καί τούς πολίτες του— οὔτε τό δικαίωμα νά ὑπάρχει ἀλλά οὔτε καί τό γεγονός καθεαυτό ὅτι ὑπάρχει.

Δέν νομίζω λοιπόν ὅτι θά ἦταν πολιτικά ἐπιωφελές, γιά κανέναν, νά ἐπανέλθει μία κατάσταση σάν αὐτή πού ἴσχυε πρὶν ἀκόμη τίς συμφωνίες τοῦ Ὁσλο, ὅπου, ἄν μὴ τί ἄλλο, τό Ἰσραήλ ἀναγνώρισε γιά πρώτη φορά τόν παλαιστινιακό λαό καί οἱ Παλαιστίνιοι τήν ὑπαρξή τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ πόλεμος τοῦ 1948 καί ἡ ἴδρυση τοῦ Ἰσραήλ μπορεῖ νά μοιάζει μέγιστη ἱστορική ἀδικία, ὡστόσο συνέβη, ὅπως συνέβη, καί ἔκτοτε εἶναι πραγματικότητα πού παράγει πραγματικά ἱστορικά καί πολιτικά ἀποτελέσματα — ὅπως ἄλλωστε ἰσχύει καί γιά τά περισσότερα κράτη-ἔθνη τῆς νεωτερικότητας. Εἶναι, λοιπόν, διακριτά ἐπίπεδα ἡ ἱστορική ἀλήθεια καί ἡ ἠθική δεοντολογία ἀπό τῆ μία (π.χ. εἶναι οἱ Ἰσραηλινοί «νέοι ἱστορικοί» πού τεκμηρίωσαν ὅτι τό 1948-49 800.000 Παλαιστίνιοι ἐκδιώχθηκαν ὀργανωμένα καί συστηματικά ἀπό τά χωριά τους) καί τό πολιτικό ἐπιχείρημα ἀπό τήν ἄλλη, ἰδίως μέσα στήν πολυπλοκότητα τῶν σχέσεων Ἰσραήλ-Παλαιστίνης, πού ἀγγίζουν ἰσορροπίες στόν ἀραβικό κόσμο, τήν Εὐρώπη καί τίς ΗΠΑ. Θά ἦταν προτιμότερο, νομίζω, νά συντασσόμαστε μέ ὄσους, Παλαιστίνιους καί Ἰσραηλινούς, στήν παρούσα κατάσταση καί μέ τά σημερινά δεδομένα, ἐπιδιώκουν τήν εἰρήνευση, τήν παύση τῆς κατοχῆς ἐδαφῶν, τήν ἀρχή «δύο ἔθνη, δύο κράτη», μέ πρωτεύουσα τήν Ἱερουσαλήμ (ἔστω χωρισμένη) καί ἀνοιχτά σύνορα στά ὄρια τῆς Πράσινης Γραμμῆς.

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας: Αὐτή ἡ οἰκεία ἄγνωστη

Τό Σάββατο 17 Μαΐου πραγματοποιήθηκε στήν πόλη τῶν Σκοπίων μιά συνάντηση ανάμεσα σέ τέσσερις ἀντιμιλιταριστικές ὁργανώσεις ἀπό τή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας (ἢ FYROM κατά τήν ἐλληνική κυβέρνηση, διαλέγετε καί παίρνετε) καί τήν ἐξ Ἑλλάδος ὁρμώμενη ἀντιεθνικιστική ἀντιμιλιταριστική πρωτοβουλία, στήν ὁποία συμμετέχουν ἐννέα ὁργανώσεις. Τά ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦσαν ἕνα μέρος, τουλάχιστον, αὐτῶν πού συμμετείχαμε στήν συνάντηση ἦταν πολλά καί κάποια ἀπό αὐτά ἔμειναν ἀναπάντητα. Τό σημαντικότερο ὅμως στήν ὅλη ὑπόθεση εἶναι πώς ἡ ἐπιτυχής ἀποπεράτωση τῆς συνάντησης μᾶς ἔπεισε ὅλους ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ὁ συντονισμός τῶν ὁργανώσεων καί ἀπό τίς δύο χῶρες σέ ἕνα εἰρημιστικό, ἀντιεθνικιστικό σχῆμα πού νά ἔχει ἀντοχή καί διάρκεια. Οἱ λόγοι γιά τίς δυνατότητες ἐπιτυχίας ἐνός τέτοιου ἐγχειρήματος ἀπέναντι στήν ἐπίσημη, κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, «διπλωματία» ἔχουν νά κάνουν μέ τίς ραγδαῖες μεταβάσεις πού λαμβάνουν χώρα στή γείτονα καί πού μόνο ἕνα ἐλάχιστο μέρος τους ἀποτυπώθηκε στό περιθώριο τῆς ἀντιμιλιταριστικῆς συνάντησης.

Ἡ βασικότερη μετάβαση πού ἀφορᾷ ἄμεσα τίς ἀριστερές ὁργανώσεις στήν Ἑλλάδα σχετίζεται μέ τήν ἐμφάνιση μιᾶς, πρωτογενοῦς ἀκόμα, ἀπο-ευθυγράμμισης συγκεκριμένων ὁργανώσεων ἀπό τήν γραμμή τοῦ ἐπίσημου καί κρατικά τροφοδοτούμενου ἐθνικισμοῦ. Τή δεκαετία τοῦ '90 ἡ σχέση τῆς ἐλληνικῆς ἀριστερᾶς μέ τόν μακεδονικό ἐθνικισμό ἦταν, κατά βάση, μιά σχέση μηδενικοῦ ἀθροίσματος. Δηλαδή ὅταν κάποια ἀριστερή ὁργάνωση στήν Ἑλλάδα ὑποστήριζε τό δικαίωμα τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ νά ἐπιλέξει ἐλεύθερα ἕνα ὄνομα γιά τό κράτος του, αὐτόματα καταγραφόταν ἀπό τούς ἐπίσημους καί τούς ἡμι-ἐπίσημους φορεῖς τῆς Μακεδονίας ὡς, περίπου, ἐθνικός σύμμαχος. Ἡ τελευταία ἀντιμιλιταριστική συνάντηση, πού ὁ τίτλος της ἦταν *Βέτο στόν ἐθνικισμό, ἐμπάργκο στόν μιλιταρισμό, ἔξω ἀπό τό NATO*, ἔδωσε τέλος στήν ἀπροϋπόθετη φιλοξενία, ἀπό τήν πλευρά τῶν μακεδονικῶν ἀρχῶν, στίς ἐλληνικές ἀντιεθνικιστικές πρωτοβουλίες. Ἡ ἐκδήλωση, μολοντί εἶχε προγραμματιστεῖ νά γίνει σέ ἕνα κρατικά διαχειριζόμενο πνευματικό κέντρο, τήν τελευταία στιγμή ἀκυρώθηκε καί τελικά πραγματοποιήθηκε σέ ξενοδοχεῖο πού βρισκόταν στά προάστια τῆς πόλης τῶν Σκοπίων. Ἡ οὐσιαστική ὅμως ἀλλαγή ἀποκαλύφθηκε κατά τή διάρκεια τῆς ἐκδήλωσης. Μέ εὐχάριστη ἔκπληξη συνειδητοποιήσαμε πώς οἱ ἐκπρόσωποι τῶν μακεδονικῶν ἀντιμιλιταριστικῶν ὁργανώσεων, ὅλοι συνομήλικοί μας γύρω στά τριάντα, μιλοῦσαν τήν ἴδια γλώσσα μέ ἐμᾶς. Κατήγγειλαν τούς ἐθνικούς μύθους, μίλησαν γιά τόν ἐθνικισμό ὁ ὁποῖος καλύπτει πάντα βρώμικες ὑποθέσεις καί γύρισαν τήν πλάτη τους στό NATO.

Ἡ ἀντιμιλιταριστική-ἀντιεθνικιστική πορεία πού ἀκολούθησε τήν ἐκδήλωση, μᾶς ἀπόκάλυψε τήν ἀρχή μιᾶς δεύτερης μετάβασης, πού αὐτή τή φορά εἶχε νά κάνει μέ τίς ἐσωτερικές ἐξελίξεις στή χώρα. Στό πάροχο πού βρίσκεται ἀπέναντι ἀπό τό μακεδονικό κοινοβούλιο, καί ὅπου κατέληξε τό μπλόκ τῆς πορείας, ἔχουν κατασκηνώσει ἐδῶ καί ἐνάμισι χρόνο ἀπολυμένοι ἐργαζόμενοι, θύματα τῶν ἰδιωτικοποιήσεων τοῦ δημόσιου τομέα. Λίγα μέτρα παρακάτω, στήν κεντρική πλατεία τῆς πόλης, ἐτοιμαζόταν μιά μεγάλη συναυλία τοῦ ἀμερικανο πόπ συγκροτήματος Sugar Babes πού διοργάνωνε ἡ Deutsche Telekom μέ ἀφορμή τήν ἐπέκτασή της στή Βαλκάνια. Παράλληλα, ἡ προεκλογική περίοδος περιστρέφεται κατά βάση γύρω ἀπό τήν οικονομική κρίση πού μαστίζει τήν μακεδονική οικονομία. Ὅλα τά παραπάνω συνιστοῦν, τό δίχως ἄλλο, σημάδια κοινωνικῶν ζυμώσεων πού συντελοῦνται σέ αὐτή τή νεόκοπη δημοκρατία, τό μέγεθος καί ἡ ἐπίδραση τῶν ὁποίων εἶναι δύσκολο νά προσδιοριστεῖ. Τό σίγουρο εἶναι πώς αὐτή ἡ ρευστή κατάσταση ἀφήνει μεγάλα περιθώρια ἀπροσδιοριστίας ὡς πρός τή διαμόρφωση τῶν νέων κοινωνικοπολιτικῶν συσχετισμῶν, καθώς ἡ πολιτική κληρονομιά τῆς δεκαετίας τοῦ '90 ἔχει ἀρχίσει νά γεννᾷ ἀδιέξοδα. Τά σημάδια αὐτῆς τῆς κληρονομιάς εἶναι ἔντονα χαραγμένα στούς θεσμούς τῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας σήμερα. Ἐνα μὴ λειτουργικό κοινοματικό σύστημα πού ἀπαρτίζεται ἀπό καμιά εἰκοσαριά κόμματα, τά περισσότερα ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι προσωποκεντρικά, ἐνῶ τά μαζικότερα ἀπό αὐτά κινητοποιοῦνται σέ ἐθνοτική ἀλλά ὄχι συγκρουσιακή βάση. Ἐνας κοινωνικός σχηματισμός μέ ρευστή ταξική διάρθρωση, ἀφοῦ ἀκόμα δέν ἔχει κρυσταλλωθεῖ μία κάποιοι τύπου ἰσχυρή ἀστική τάξη οὔτε ἔχουν παγιωθεῖ τά μεσαῖα στρώματα. Ἐνα κράτος σέ ἀναζήτηση ἐθνικῆς ταυτότητας (καί ὄχι τό ἀντίστροφο) πού ἐδῶ καί δεκαπέντε χρόνια ἀναζητεῖ μία ταμπέλα τήν ὁποία ὁ γείτονας του ἀρνεῖται νά παραχωρήσει. Ἐνας λαός φοβικός καί ἀποκομμένος πού γιά νά μετακινηθεῖ σέ ὁποιαδήποτε χώρα τοῦ κόσμου, πλὴν τῆς Ἀλβανίας, χρειάζεται βίζα. Δέν θά κουράσω ἄλλο συνεχίζοντας τήν ἀπαρίθμηση· νομίζω ὅτι τά παραπάνω ἀρκοῦν γιά νά στοιχειοθετήσουν τήν ὑπόθεση μιᾶς ἀλλαγῆς στήν γειτονική χώρα.

Οἱ δύο μεταβάσεις πού περιγράφηκαν παραπάνω συνιστοῦν μιά δομή πολιτικῶν εὐκαιριῶν, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως νά συνεισφέρει στήν ἀνάπτυξη κινηματικῶν δράσεων ἀνάλογων μέ αὐτή πού ἐπιχειρήσαμε τόν περασμένο Σάββατοκύριακο. Μὴν προτρέχουμε ὅμως, οἱ σύντροφοι ἀπό τήν Μακεδονία πού συμμετεῖχαν στήν ἐκδήλωση δέν ξεπερνοῦσαν τούς 50. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ἡ κοινή ἐκδήλωσή μας ἔπαιξε σχεδόν σέ ὅλα τά μακεδονικά δελτία εἰδήσεων, σέ μία περίοδο πού τό νά λές ὅτι πολιτεύεσαι μέ Ἑλληνες δέν εἶναι καί ὅ,τι καλύτερο μπορεῖ νά σοῦ συμβεῖ σέ αὐτή τή χώρα. Σέ κάθε περίπτωση οἱ σπόροι ἐνός ἀντιεθνικιστικοῦ κινήματος ὑπάρχουν· χρέος μας εἶναι νά τούς βοηθήσουμε νά ἀνθήσουν ἔνθεν καί ἔνθεν.

Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος

Εἶναι τρελοί αὐτοί οἱ Ρωμαῖοι...

Ἡ ἀριστερή ὀλιγοφρένεια θύμα τοῦ μπερλουσκονικοῦ ἀνορθολογισμοῦ

I

Στὴν Ἰταλία, χάρις στὴν διεισδυτικὴ σκέψη τοῦ Ἀντόνιο Γκράμσι, γεννήθηκε κατὰ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ μία ἀπὸ τίς δυό ἢ τρεῖς μείζονες συμβολές τοῦ κριτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ μαρξισμοῦ. Οἱ νεωτερισμοί της ἔγιναν παράδοση καί ὁ φυλακισμένος ἡγέτης ἀπὸ τὴ Σαρδηνία ἔγινε ὁ μοναδικός ἴσως κλασικός τῆς πολιτικῆς θεωρίας πού συνεισέφερε ὁ μαρξισμός. Ἀλλὰ μετὰ τὸν τελευταῖο δημιουργικό καί πιστό ἐπίγονο, τὸν συμπατριώτη του Ἐνρίκο Μπερλιγκουέρ, οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὴ γενιά τοῦ 1968 κληρονόμοι, ἐγκατέλειψαν τὴ γκραμισιανὴ κληρονομιά, χωρὶς νὰ τὴν ἔχουν ἀντικαταστήσει μὲ ἄλλη καλύτερη.

Κάπως ἔτσι μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ πολὺ ἀδρά τὸ δράμα τῆς ἰταλικῆς Ἀριστερᾶς, καί μᾶλλον ὄλου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Νότου. Ἡ γαλλικὴ περιπέτεια δέν διαφέρει ριζικά. Ἀκόμη πιο ἀδρά, ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ γκραμισιανὴ κληρονομιά τῆς πολιτικῆς πράξης σχηματικὰ συμπυκνώνεται σὲ δυὸ ἔννοιες-κλειδιά: δημιουργία ἐνός ἱστορικοῦ συνασπισμοῦ πού συνδέει τὴν πολιτικὴ ἔκφραση τῆς Ἀριστερᾶς μὲ τὸν κοινωνικό κόσμο τῆς καθημερινότητας, κατὰκτηση σταθερῆς ἠθικοπολιτικῆς ἡγεμονίας μέσα στὴν κοινωνία, ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὸν κοινωνικό μετασχηματισμό.

II

Μετὰ τὸν παρατεταμένο «πόλεμο θέσεων» τῆς μεταπολεμικῆς Ἰταλίας, στὴ χώρα αὐτὴ τῆς μακροχρόνιας ἀνομίας μὲ τίς βαθιές πολιτικὲς ρίζες, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80 παρατηρήσαμε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἓνα γνώριμο δράμα: τὴν προσπάθεια νὰ ἐπιλυθεῖ μὲ δικαστικό τρόπο ἓνα κατεξοχὴν πολιτικό-κοινωνικό καί ἠθικό πρόβλημα, δηλαδή ἓνα ζήτημα ἡγεμονίας. Καί ἐνῶ ὁ πολιτικός χάρτης γινόταν στὰ δικαστήρια φαινομενικά ἀγνώριστος, μὲ τὰ κόκκαλα τοῦ Μοντεσκιέ νὰ τρίβουν γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη, ὁ Μπερλουσκόνι ἤδη σχημάτιζε ἀνενόχλητος τὸ μιντιακό του μονοπώλιο, μὲ τὴν ἰταλικὴ κοινωνία νὰ παρατηρεῖ ἐκπληκτικὴ καί ἀδρανὴς πῶς ὅλα ἄλλαζαν γύρω μὲ ὄρμη γιὰ νὰ συνεχίσουν στὸν ἴδιο γνώριμο δρόμο. Πάντοτε, οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τῆς Δεξιᾶς δέν κάνουν λάθος νὰ κρατοῦν μεγάλο καλάθι, ὅσες φορές ἀκοῦν εἰσαγγελεῖς νὰ μπλέκουν μὲ τὴν πολιτικὴ καί τοὺς πολιτικούς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ μετὰ τὸν Μπερλιγκουέρ κληρονόμοι τοῦ Γκράμσι, μὲ δεδομέ-

νους τούς βαθιούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς, τήν ἀδρανοποίηση τῆς παραδοσιακῆς ἐργατικῆς κουλτούρας καί τή συρρίκνωση τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου, ἐπιχείρησαν νά μετασχηματίσουν σταδιακά τήν πολιτική ἔκφραση τῆς Ἀριστερᾶς σέ ἕναν νέο «κεντροαριστερό» πολιτικό φορέα πού θά ἔμοιαζε πιά πολύ μέ τό ἀμερικανικό Δημοκρατικό Κόμμα. Στήν Ἰταλία, αὐτό τό ρευστό, ἐν ἐξελίξει σχῆμα, μποροῦσε νά διαλέγεται, μέ συγκρούσεις καί ἐπαφές, κυρίως μέ τόν καθολικῆς ταυτότητας κόσμο, ὁ τελευταῖος ὅμως εἶχε μείνει πιά χωρίς ἀξιόπιστες δικές του πολιτικές ἐκφράσεις. Ἔτσι, κάθε ἐγχείρημα δοκιμασίας συμμαχιῶν ἢ «ἀνταγωνιστικῆς συνεργασίας» μέ σκοπό τήν ἠθικοπολιτική ἡγεμονία ἐξελίχθηκε πλέον ἐν μέσῳ πολιτικοῦ κενοῦ. Ὅσοτόσο θά μποροῦσε κανεῖς νά παρατηρήσει ὅτι οἱ δυνάμεις τοῦ ἀμιγθοῦς Κόμματος τῆς Ἑλιᾶς, ὅπως φάνηκε στίς πρόσφατες ἐκλογές, εἶναι περίπου σέ ποσοστό ἴσες μέ τίς παλιές δυνάμεις τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος καί ἴσες μέ τόν πυρήνα τῶν δυνάμεων πού ὑποστήριζαν σταθερά τήν προηγούμενη κυβέρνηση Πρόντι. Ἀξιοσημείωτη ἢ σταθερότητα, φαίνεται ὅμως ὅτι προφανῶς κανένας συνασπισμός δέν μπορεῖ νά γίνει στό ἐσωτερικό τῶν Δημοκρατικῶν. Κάπως ἀλλιῶς πολιτευόταν ὁ Μπερλιγκουέρ καί κάπως ἀλλιῶς ἔβλεπε τόν ἱστορικό συνασπισμό ὁ Γκράμισι.

III

Ἡ ἐναπομένουσα Ἀριστερά, ἡ κομμουνιστική καί ἡ συμπλέουσα; Εἶναι αὐτή πού «χάθηκε στή μετάφραση». Ἐνα σημαντικό μέρος ἀπό τούς κληρονόμους τοῦ 1968 πού εἶχαν συγχροτηθεῖ ἔξω ἀπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα, δέν εἶχε ποτέ καμιά σχέση μέ τά γκραμισιανά σχήματα, οὔτε τώρα ἀπέκτησε, ἕνα ἄλλο, κυρίως τῆς προερχόμενης ἀπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα Ἐπανίδρυσης, πρώην σύμμαχοι τοῦ Πρόντι, ἔχασε ἀπλῶς τήν ἐπαφή μέ τήν κοινωνική βάση. Μίλησε κανεῖς γιά ἱστορικό συνασπισμό; Καί οἱ κάποτε ἐλπιδοφόροι ἰταλοὶ Πράσινοι; Τί δουλειά εἶχαν αὐτοί οἱ Ὑδραῖοι στή Λάρισα;

Πίσω ἀπ' ὅλα αὐτά ὑπάρχουν οἱ παλιές ἢ νεότερες ἱστορίες πού ἀντιστρατεύονται κάθε προοπτική ἠθικοπολιτικῆς ἡγεμονίας. Ὅχι μόνον οἱ πιά ἀκραῖες πολιτικές ἐκφράσεις τῶν ἐπιγόνων τοῦ 1968, ἀλλά καί τό ὅλο μίγμα νοοτροπιῶν καί τρόπων πολιτικῆς ἔκφρασης πού διαμορφώθηκαν στά χρόνια τοῦ 1970-1980, μᾶλλον γεννοῦν τώρα πικρούς καρπούς τῆς ἀπαξίωσης τοῦ ἠθικοῦ στοιχείου στήν πολιτική πράξη. Φαινόμενο γνώριμο σέ ὅλο τόν εὐρωπαϊκό Νότο, πού πλήττει ιδιαίτερα τή γενιά πού ἔχει σήμερα τά ἡνία σέ ποικίλα πεδία τῆς κοινωνίας.

Μιά νεότερη συμβολή ἀνάλογων ρευμάτων, ὁ ἀγώνας γιά ἀνατροπή τῆς παγκοσμιοποίησης ἀντί γιά πολιτικό δημοκρατικό ἔλεγχο τῆς διαδικασίας αὐτῆς, ἔχοντας ιδιαίτερο βάρος στίς χώρες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Νότου, λειτουργεῖ ἀκόμη πιά ἀποσυνθετικά, ὡς δημιουργός ψευδοῦς συνείδησης καί φοβικοῦ κλίματος, μιᾶς ψυχολογίας ἀντίστροφης ἀπό τή γκραμισιανή ἀπαισιοδοξία τῆς σκέψης καί αἰσιοδοξία τῆς βούλησης.

IV

Δεδομένου ὅτι ἡ πανηγυρική ἐκλογική ἐπιδοκιμασία τοῦ δεξιῦ λαϊκισμοῦ τείνει νά πάρει διαστάσεις ἐπιδημίας, ὅσες φορές συγκρούεται ἐκλογικά μέ ἀντιπάλους «κεντροαριστερούς» καί «ἀριστερότερους», ἀλλά ἀπολύτως ἀποξενωμένους μεταξύ τους, τίθενται καί ἐρωτήματα ἄκρως γραμισιανά, πού ἀφοροῦν ὅλους τούς (πολύ διαφορετικούς μεταξύ τους) ἀντιπάλους τοῦ δεξιῦ λαϊκισμοῦ, κατεξοχὴν ὅμως τούς ἀριστερούς πού ἀντλοῦν ἀκόμη καί σήμερα ἀπό τὴν ἀναντικατάστατη γραμισιανὴ πολιτικὴ παράδοση:

— Πῶς θά σπάσει τό «σιδερένιο κλουβί» μέσα στοῦ ὁποῖο εἶναι κλεισμένο πολύ μεγάλο πλῆθος πολιτῶν πού ἀνήκουν στά χαμηλοῦ ἢ πολύ χαμηλοῦ εἰσοδήματος στρώματα, ἀλλά μέ ἐπιμένονσα σταθερότητα δέν θέλουν καί δέν μποροῦν νά ψηφίσουν μὴ δεξιό κόμμα;

— Στίς χῶρες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Νότου, σέ ἀντίθεση μέ τόν Βορρά, οἱ ἐπικρατοῦσες ἐγωιστικές καί ἡδονιστικές νοοτροπίες δυσκολεύουν πολύ τίς συγκλίσεις μέ νέα περιεχόμενα, μὴ ἰδεολογικά καί μὴ ἄμεσα οἰκονομικά. Σ' αὐτό ὀφείλεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἡ μόνιμη ἀδυναμία στίς χῶρες αὐτές τῶν Πράσινων (τῶν σταθερὰ ἰσχυρῶν στή Βόρεια ἢ Κεντρικὴ Εὐρώπη), ὅπως καί ἡ συρρίκνωση τῶν ἀριστερῶν πολιτικῶν δυνάμεων ταυτόχρονα μέ τό μαρasmus τῆς ἐργατικῆς κουλτούρας καί τὴν ἐξασθένηση τῶν συνδικάτων. Πῶς μποροῦν λοιπόν νά συγκροτηθοῦν νέοι ἠθικοπολιτικοὶ δεσμοί, ἀντίστοιχοι μέ τίς νέες συνθήκες, συνθήκες κοινωνικῆς καί οἰκολογικῆς κρίσης, μεταξύ δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς καί ρευμάτων θρησκευτικῆς ἢ ἄλλης ἔμπνευσης (ὅπως π.χ. οἱ καθολικὲς στήν Ἰταλία); Καί εἶναι φανερό ὅτι τά πεδία σύγκλισης ὑπάρχουν.

— Εἶναι ἀποτελεσματικὴ (καί κυρίως εἶναι ὀρθή) ἡ πολιτικὴ πού ἀπευθύνεται προπάντων σέ ἐπιμερισμένα target groups, ὅπως τὴν ἀσκοῦν σήμερα μέ περίπου ὅμοιο τρόπο ἀριστεροὶ καί «κεντροαριστεροὶ» σέ Εὐρώπη καί Ἀμερική; Μήπως μιά πολιτικὴ ἡγεμονίας μπορεῖ καί πρέπει νά ἀπευθύνεται προπάντων στόν συνήθη πολίτη (τῆς χώρας ἢ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, λόγου χάριν), καί μάλιστα μέ τὴ σκληρὴ, ἀκλόνητη ὑπενθύμηση ὅτι μοιράζεται τὴν κοινὴ μοίρα νά εἶναι, μαζί μέ ἄλλα ὄντα, συγκάτοικος τοῦ πλανήτη Γῆ;

V

Καί ὡς κατακλειῖδα: Πῶς νά διεκδικήσεις σήμερα τὴν ἡγεμονία στήν Ἰταλία (καί ὄχι μόνον), ὅταν ὁ ἀντίπαλος ἐλέγχει ἀπολύτως τηλεόραση, Τύπο καί ποδόσφαιρο, διαμορφώνει ὡς ἄλλος Λαζόπουλος τὴ μοντέρνα κουλτούρα τοῦ λαοῦ, καί ἐπιπλέον, τόσα χρόνια, μέ τόσους δικαστές καί εἰσαγγελεῖς νά τριγυρίζουν πάνω κάτω σάν μανιακοί, τόν ἀφήνεις νά παίξει στά γήπεδα αὐτά μόνος καί ἀνενόχλητος, ἢ, ἀκόμη χειρότερα, υἱοθετεῖς τό δικό του πολιτικὸ λεξιλόγιο καί lifestyle;

Γιῶργος Β. Ριτζούλης

ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ
 'Ο Γκρέκο στη μεγάλη θόνη

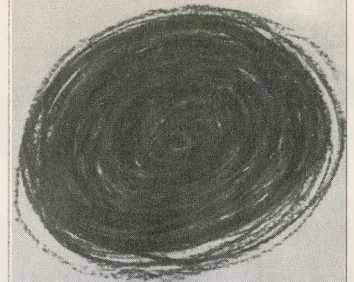
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

TARIQ ALI

1968

ΡΑΦΟ ΙΓΝΑΚΙΟ ΤΑΙΒΟ ΙΙ

ΑΓΡΑ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΤΣΙΑ
 ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ
 ΣΤΗΝ ΑΠΕΞΑΡΤΗΣΗ

ΤΟ -ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ- ΤΟΥ 18 ΑΝΩ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

GUGLIELMO CAVALLO

Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΣΜΑΡΑΓΔΑ ΤΣΟΧΑΝΤΑΡΙΔΟΥ - ΡΑΦΙΟ ΟΔΩΡΙΚΟ

ΑΓΡΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΓΑΠΗΤΟΣ

Η ΕΡΩΤΙΚΗ ΔΙΗΓΗΣΗ
 ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΠΕΡΣΙΑ - ΒΥΖΑΝΤΙΟ - ΦΡΑΓΚΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΑΓΡΑ

<http://www.agra.gr>

ANGELA Y. DAVIS

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΧΩΡΙΣ ΔΕΣΜΑ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, ΦΥΛΑΚΕΣ
 ΚΑΙ Η ΑΝΕΚΠΑΡΩΤΗ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΝ EDUARDO MENDIETA

ΕΛΛΗ ΠΑΠΠΑ
 ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
 ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟΥ ΜΑΡΕ

ΕΚΔΟΣΗ

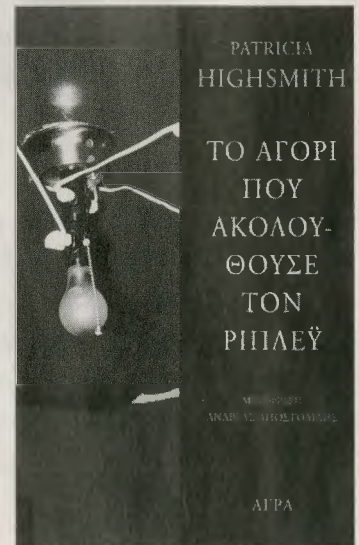
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

PATRICIA
 HIGHSMITH

ΤΟ ΑΓΟΡΙ
 ΠΟΥ
 ΑΚΟΛΟΥ-
 ΘΟΥΣΕ
 ΤΟΝ
 ΡΗΠΛΕΪ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΠΕΛΛΕΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΓΡΑ

1968-2008: ΤΕΤΕΛΕΣΜΕΝΗ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ*

του Βασίλη Ζουναλή

Η εγχώρια ανανεωτική Αριστερά είναι γόνος της διάσπασης του ΚΚΕ τό 1968. Κύρια προϊόντα εκείνης της διάσπασης ήταν τό σοβιετόφιλο ΚΚΕ, τό ΚΚΕ έσωτερικού καί μία σημαντική μερίδα *άνέντακτων* αριστερών. Οί περισσότεροι από τούς τελευταίους παρακολούθησαν τήν πορεία του ΚΚΕ έσωτερικού, στή συνέχεια τής ΕΑΡ καί του ΚΚΕ έσωτερικού-άνανεωτική αριστερά (μετέπειτα ΑΚΟΑ) καί αργότερα του Συνασπισμού, χωρίς νά οργανωθούν, πλην εξαιρέσεων. Τό άμάλγαμα των οργανωμένων στά παραπάνω κόμματα καί των *άνέντακτων* που παρακολουθούσαν τήν πορεία τους βαφτίστηκε ανανεωτική Αριστερά.

Άφετηρία του ΚΚΕ έσωτερικού υπήρξε ή ανάγκη ανάδειξης μιās ήγεσίας γιά τό ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα, ή όποία θά προέκυπτε από τίς δυνάμεις του κόμματος στήν Ελλάδα βάσει δημοκρατικών διαδικασιών. Η δυναμική του έγχειρήματος ανέδειξε προοδευτικά καί τήν ανάγκη ιδεολογικής καί οργανωτικής χειραφέτησης από τήν ΕΣΣΔ καί τό ΚΚΣΕ, μέχρις άπορίψεως του ύπαρκτου σοσιαλισμού (καθυστερημένα, μέ παλινωδίες καί όχι πάντοτε μέ ριζικό καί έπαρκή τρόπο). Στήν πορεία, τό ΚΚΕ έσωτερικού ταυτίστηκε, κατά κάποιο τρόπο, μέ τό γενικότερο ιδεολογικό καί πολιτικό ρεύμα του Εύρωκομμουνισμού.

Ο νεολογισμός Εύρωκομμουνισμού (δημιούργημα του Ε. Λέβι, έφημερίδα *Λά Στάμπα*, 1975) προφέρθηκε γιά πρώτη φορά δημόσια από τόν Ένρικο Μπερλινγκουέρ στίς 3 Ιουνίου 1976 (στή συνάντηση που οργανώθηκε από τό ΚΚΓ στό Πόρτ ντέ Παντέν). Σέ πείσμα του ελάχιστα έπιστημονικού χαρακτήρα του καί του εύρω-

κεντρισμού του, ό όρος έγινε δεκτός μέ μεγαλύτερο ή μικρότερο ένθουσιασμό έκτός από τά Κ.Κ. Ιταλίας, Γαλλίας, Ισπανίας καί από άλλα δυτικοευρωπαϊκά Κ.Κ. μεταξύ των όποιών καί τό ΚΚΕ έσωτερικού (άλλά καί από τό Κ.Κ. Ιαπωνίας καθώς καί από μία ισχυρή μειοψηφία του Κ.Κ. Μεξικού).

Ο Εύρωκομμουνισμός ήταν γόνος τής διπλής κρίσης του 1968:

α) *Κρίση του σταλινισμού* (Άνοιξη τής Πράγας μέ έπακόλουθο τή σοβιετική επέμβαση)

β) *Κρίση του καπιταλισμού* (Γαλλικός Μάης, Ιταλικός «Μάης», άναλαμπή των εργατικών αγώνων καί νέα δημοκρατικά ύποκείμενα, όπως νεολαία, φεμινισμός, οικολογία καί λοιπά).

Αυτή ή διπλή κρίση έγκαλοῦσε σέ μία άποφασιστική άλλαγή των κομμουνιστικών πολιτικών, σέ μία έπαναθεμελίωση των στρατηγικών, έγγράφοντας στήν ημερήσια διάταξη τήν ανάγκη αναδιατύπωσης τής σοσιαλιστικής προοπτικής, έκτός καί πέραν κάθε σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης καί κάθε μορφής σοβιετισμού. Ο Εύρωκομμουνισμός φάνταζε, μεταξύ 1975-1977, ως ή κεντρική ιδέα που συμπύκνωνε ένα καινούργιο ιστορικό ρεύμα στό κομμουνιστικό κίνημα, ικανό νά καλύψει αυτήν τήν ανάγκη. Φάνταζε ως ό « *τρίτος δρόμος*» (ιταλική όρολογία) που απέρριπτε τή λογική των ύπαρχόντων συνασπισμών καί των μοντέλων τους. Άπ' αυτή τή σκοπιά, έγγράφονταν (μέ σημαντική καθυστέρηση) άφενός στό τολιατικό πολυκεντρισμό καί στήν γραμμασιανή ήγεμονία καί άφετέρου στή διάσπαση του κομμουνιστικού κινήματος (περιπτώσεις Τίτο καί Μάο).

Σ' αυτές τίς συνθήκες καί από τήν εμφάνισή του, ό Εύρωκομμουνισμός κληρονόμησε μία άντιφατική ιστορική διαδικασία, τής όποίας τά θεωρητικά καί πολιτικά όρια πρόδωκαν αργότερα (1977-1981, κρίση του Εύρωκομμουνισμού).

* Έπεξεργασμένη μορφή όμιλίας στήν εκδήλωση "1968-2008": Η ανανεωτική Αριστερά σήμερα» που έλαβε χώρα στό Ηράκλειο, στίς 9 Απριλίου 2008.

Ἀξίζει νά υπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Εὐρωκομμουνισμός ἐμφανίστηκε ταυτόχρονα:

α) ὡς μία δημοκρατική-κυβερνητική στρατηγική ἀνάληψης τῆς ἐξουσίας βασισμένη στίς εἰδικές συνθήκες τῶν ἀναπτυγμένων καπιταλιστικῶν κρατῶν (κοινοβουλευτισμός, πλουραλισμός κομμάτων καί συνδικαλιστικῶν δυνάμεων, ὑψηλός βαθμός ἀνάπτυξης καί λοιπά), καί

β) ὡς μία δύναμη κριτικῆς ἀνανέωσης τοῦ κομμουνισμοῦ.

Διεκδίκησε, πράγματι, αὐξημένη ἀνεξαρτησία τῶν Κ.Κ. ἀπό τή Μόσχα πού εἶχε ἤδη πάρει σάρκα καί ὀστά μέ τήν ἀποδοκιμασία τῆς εἰσβολῆς στήν Τσεχοσλοβακία καί τήν ἐντεινόμενη κριτική γιά τήν ἀπουσία ἐλευθεριῶν καί πολιτικῆς δημοκρατίας στόν ὑπαρκτό σοσιαλισμό.

Στό κύριο, ὅμως, ζήτημα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἤ μή χαρακτηριστοῦ τῶν καθεστώτων τοῦ «ὑπαρκτοῦ», ὁ κυρίαρχος Εὐρωκομμουνισμός παρέμενε κατά κανόνα προσεκτικός καί καθόλου συνεπής μέ τίς παραπάνω κριτικές τοποθετήσεις του. Ἄμεσα ἤ ἔμμεσα, ὁμολογημένα ἤ ἀνομολόγητα, δέν ξεπέρασε τή θεωρία τῆς «παραμόρφωσης»: ἡ οἰκονομική βάση εἶναι ἐκεῖ σοσιαλιστική, ἀλλά τό ἐποικοδόμημα δέν εἶναι (ἀκόμη) δημοκρατικό (βλέπε καί τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΓ ὅπου ξαναγύρισε ἡ παλιά θέση «ένός συνολικά θετικοῦ ἰσοζυγίου» τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, καθώς καί τήν περίπτωση τέτοιων ἀντιλήψεων στήν ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ). Ὑπῆρξαν, βέβαια, καί σημαντικές ἐξαιρέσεις πού ἀρνοῦνταν τόν σοσιαλιστικό χαρακτήρα τοῦ «ὑπαρκτοῦ». Ἄλλωστε, αὐτό δέν συνεπάγεται ἡ θέση «ὁ σοσιαλισμός θά εἶναι δημοκρατικός ἤ δέν θά ὑπάρξει»;

Ἄν καί ὑπῆρχε συμφωνία ὅτι ἡ διαλεκτική δημοκρατίας/σοσιαλισμοῦ ἦταν τό θέμελιο τῆς εὐρωκομμουνιστικῆς στρατηγικῆς, οἱ συγκεκριμένες ἐπεξεργασίες ἀφενός διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους καί ἀφετέρου παρέμεναν γενικόλογες καί ἀνολοκλήρωτες. Στή «φιλελεύθερη-κυβερνητική» ἐκδοχή τοῦ Εὐρωκομμουνισμοῦ ἡ δημοκρατία θεωρήθηκε, κυρίως, ὡς κοινοβουλευτικός δρόμος γιά τήν ἐξουσία. Ὅθεν ἡ ἐπιμονή στόν πλουραλισμό, στήν ἐναλλαγή, στίς ἐκλογικές συμμαχίες. Στήν «ἀριστερή» ἐκδοχή του (Τρεντίν, Ἰνγκράο, Πουλαντζᾶς, Λακλάου καί λοιποί) ὁ τόνος δόθηκε στήν ἐπίτευξη μιᾶς «μαζικῆς δημοκρατίας» πού τροποποιεῖ τίς σχέσεις μεταξύ κυβερνῶντων καί κυβερνωμένων, μεταξύ μαζῶν καί ἐξουσίας, ὥστε νά ὀδηγηθοῦμε σέ μία μὴ κρατικιστική μετάβαση. Ὅθεν ἡ ἐπιμονή στήν ἀρθρωση ἀνάμεσα στήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία καί τή δημοκρατία στή βάση, στήν παραγωγή, στήν κοινωνία (συμβούλια, αὐτοδιαχείριση). Ὅθεν ὁ κύριος ρόλος τῶν ἀνανεωμένων συνδικάτων καί ἡ σημασία τῶν κοινωνικῶν κινημάτων καθώς καί τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἐπιστροφή σ' ἕναν ὀρισμένο Γκράμαϊ.

Ἐνδεχομένως, ἡ ἀνομοιογένεια τῶν ἀνωτέρω ἐκδοχῶν θά μπορούσε νά ἀποδειχθεῖ γόνιμη. Αὐτή ἡ ἀνομοιογένεια φάνερονε πῶς ἡ γενικόλογη ἐπαγγελία τοῦ

δημοκρατικοῦ δρόμου γιά τόν σοσιαλισμό δέν ἀρκοῦσε ἀπό μόνη της γιά τήν ἐπιτυχῆ ἔκβαση τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης. Τουναντίον, τόνιζε τήν ἀνάγκη ν' ἀρχίσουν ὅλα ἀπό τήν ἀρχή (ὄχι ἀπό τό μηδέν). Τόνιζε τήν ἀνάγκη περαιτέρω διαβούλευσης καί ἐμβάθυνσης στή διαλεκτική δημοκρατίας/σοσιαλισμοῦ. Δυστυχῶς, οἱ ἡγεσίες τῶν εὐρωκομμουνιστικῶν κομμάτων ἀκολούθησαν τόν εὐκολο καί ἀδιέξοδο δρόμο τῆς παράκαμψης τῶν ἀνοικτῶν ζητημάτων. Ἐγκατέλειψαν βιαστικά, χωρίς οὐσιαστικό διάλογο, τή «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου», τόν «δημοκρατικό συγκεντρωτισμό», τίς θέσεις γιά τήν «ταξική φύση» τοῦ κράτους καί τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, χωρίς νά ἔχουν δοθεῖ στό μεταξύ οἱ κατάλληλες ἀπαντήσεις στίς ἐνοστάσεις γιά «καμουφλαρισμένο ρεφορμισμό» ἢ/καί γιά τό ἀδύνατον τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ ἑνός κομμουνισμοῦ πού θέλει νά ἀποσταλινοποιηθεῖ ἐθνικοποιούμενος. Χωρίς στό μεταξύ νά ἔχει πάρει σάρκα καί ὀστά μία δημοκρατική-αὐτοδιαχειριστική στρατηγική, παρά μόνον ἕνας τυφλός τακτικισμός, ὁ Εὐρωκομμουνισμός περιέπεσε σέ βαθεῖα καί μοιραία γι' αὐτόν κρίση ταυτότητας. Κοινοτολογίς, αὐτή ἡ μοιραία κρίση ὀφείλεται μᾶλλον στόν τακτικισμό πού ἀντικατέστησε βιαστικά τόν σταλινικό «μαρξισμό-λενινισμό», ὀφείλεται στίς ἀσυμβατότητες λόγων καί πράξεων, στήν ὀλιγωρία ἀπέναντι στίς ἐπερχόμενες καπιταλιστικές ἀλλαγές, στίς ἀντιφάσεις τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς τοῦ Εὐρωκομμουνισμοῦ, παρά στήν προϊούσα ἀφερεγγυότητα καί τελική κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἡ συγκυρία τῆς δεκαετίας τοῦ '70 (κρίση τοῦ σταλινισμοῦ, κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ καί εἰδικότερα κρίση τοῦ κράτους πρόνοιας) φούσκωσε, ἀρχικά, τά πανιά τοῦ Εὐρωκομμουνισμοῦ πριμοδοτώντας τίς ψευδαισθήσεις του. Τελικά, ὅμως, αὐτές οἱ κρίσεις εὐνόησαν τόν νεοφιλελευθερισμό (Ρήγκαν, Θάτσερ), τή σοσιαλδημοκρατία καί τόν λαϊκισμό (στή χώρα μας εὐνοήθηκε τό ΠΑΣΟΚ). Ἀκόμη καί στό προνομιακό γιά τόν Εὐρωκομμουνισμό πεδίο τῆς Δημοκρατίας καί τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, ἡ κυρίαρχη ἀντίληψή του παρέμενε μᾶλλον γραμμική, παρωχημένη καί ἀμυντική (ἐναντίον τῶν κινδύνων πραξικοπήματος στήν Ἰσπανία, τῆς τρομοκρατίας στήν Ἰταλία, τῆς ἐπανόδου τῆς δικτατορίας στήν Ἑλλάδα-ΕΑΔΕ).

Ἄς ἐπιστρέψουμε, ὅμως, στή δική μας ἀνανεωτική Ἀριστερά. Παρ' ὅλες τίς ἀδυναμίες, τίς ἀσάφειες καί τίς ἀντιφάσεις της, οἱ ἰδέες της γιά τό κόμμα, τή δημοκρατία, τήν Εὐρώπη, τίς σχέσεις μέ τίς μάζες, τήν αὐτονομία τοῦ συνδικαλισμοῦ καί τῶν κινημάτων, γιά τά ἐθνικά θέματα, τήν ἐλληνική κοινωνία καί ἱστορία, καί πάνω ἀπ' ὅλα γιά τόν δημοκρατικό δρόμο γιά τόν σοσιαλισμό («ὁ σοσιαλισμός θά εἶναι δημοκρατικός ἤ δέν θά ὑπάρξει», Νίκος Πουλαντζᾶς), εἶχαν σημαντική ἀπλήρηση καί παραμένουν ἐπίκαιρες, πλὴν πολιτικά περιθωριοποιημένες. Ἀκόμη καί στόν κληρονόμο τῆς ἱστορικῆς ἀνανέωσης, στόν Συνασπισμό, εἶναι πολιτικά

μειοψηφικές. Αυτή είναι η μοίρα των ιδεών που παραμένουν απλώς ιδέες χάνουν την ηγεμονία τους.

Όπως γράφει και ο Άγγελος Έλεφάντης, μετά το συνέδριο του 2004, για την πλειοψηφία του Συνασπισμού επικράτησε η άποψη «άνανέωση τέρμα» (Πολίτης, τεύχος 138, Νοέμβριος 2005). Τό επίθετο «άνανεωτική» έχει αντικατασταθεί από τό «ριζοσπαστική» (ΣΥΡΙΖΑ-Συνασπισμός Ριζοσπαστικής 'Αριστεράς). Πόσο, όμως, ριζοσπαστική είναι μία 'Αριστερά που περιορίζει τή δράση της σ' έναν αντισυστημικό άρνητισμό, σ' έναν ανούσιο καταγγελτισμό τής παγκοσμιοποίησης και τού νεοφιλευθερισμού; Πόσο ριζοσπαστική είναι μία 'Αριστερά χωρίς ριζοσπαστικές προτάσεις, ή όποια περιορίζει τά όράματα και τίς επαγγελίες της σ' ένα κράτος-πατέρα, ιατρό κάθε καπιταλιστικής νόσου; Μέ ποιούς άδιευκρίνιστους πόρους θά έξασφαλίζει αυτό τό κράτος τήν εϋημερία όλων, άνεξαρτήτως προσπαθειών και μεταρρυθμίσεων, χωρίς μάλιστα νά θιγούν οι όποιες «κεκτημένες» ανισότητες; (Πρόσφατο παράδειγμα ή στάση τού Συνασπισμού/ ΣΥΡΙΖΑ για τό ασφαλιστικό).

Ο αντισυστημικός χαρακτήρας τής 'Αριστεράς είναι αυτόνοτος. Η 'Αριστερά που πασχίζει για τή σοσιαλιστική άλλαγή άντιμάχεται, προφανώς, τό υπάρχον σύστημα. Άντιμάχεται τά συγκεκριμένα ύποσυστήματα και τούς θεσμούς τους που φαλκιδεύουν τή δημοκρατία περιορίζοντάς τήν στά τυπικά πλαίσια τού κοινοβουλευτισμού και έμποδίζουν τόν οικονομικό και γενικότερο έκδημοκρατισμό. Άντιμάχεται τήν καπιταλιστική πρακτική τού ενός και μοναδικού κριτηρίου (οικονομική άποτελεσματικότητα) στη λήψη των άποφάσεων. Άντιμάχεται τήν άτομική «όρθολογικότητα» που καταλήγει σέ συλλογική άνορθολογικότητα μέ βλαβερές, μεταξύ άλλων, οικολογικές συνέπειες. Πράγματα γνωστά, χιλιοειπωμένα.

Τό μεγάλο ζητούμενο, πάντως, είναι τό πώς άντιμάχεται ή 'Αριστερά τήν υπάρχουσα κατάσταση. Η 'Αριστερά τού δημοκρατικού δρόμου για τόν σοσιαλισμό δέν γυρίζει τήν πλάτη της, ούτε άμελεί για τή θετική συμβολή της, στην άντιμετώπιση των παθογενειών τού παρόντος. Χωρίς ριζοσπαστικές, συγκεκριμένες και ταυτόχρονα έφικτές προτάσεις θεραπείας ή/και χωρίς τή δημιουργία «σοσιαλιστικών νησίδων» στο καπιταλιστικό άρχιπέλαγος, τό μεγάλο στοίχημα τού δημοκρατικού δρόμου για τόν σοσιαλισμό, τό στοίχημα τής ηγεμονίας των ιδεών του, είναι χαμένο από χέρι. Οι ηγέτες τού Συνασπισμού και τού ΣΥΡΙΖΑ άποστρέφονται μία τέτοια πολιτική όπως ο διάβολος τό λιθάνι. Γιατί; Θεωρούν, έτσι κι άλλως, χαμένο αυτό τό στοίχημα; Πιστεύοντας ότι ή προϊούσα δημοσκοπική και ή αναμενόμενη έκλογική ένδυνάμωση τού ΣΥΡΙΖΑ όφείλονται άποκλειστικά στον αντισυστημικό κινηματικό άρνητισμό, αφήνοντας τά δύσκολα γι' αργότερα; Σέ κάθε περίπτωση λαθεύουν. Κρίμα!

Έξηγούμαι. Είναι κρίμα νά χαθεί αυτή ή μοναδική εύκαιρία για τόν Συνασπισμό (και τόν ΣΥΡΙΖΑ) νά ά-

πευθυνθεί στο 15% των δημοσκοπήσεων και γενικότερα στην έλληνική κοινωνία μέ θετικό προγραμματικό λόγο. Νά συνδεθεί έτσι, ουσιαστικά και νά εμπνεύσει, ένα τόσο σημαντικό άκροατήριο, παραμερίζοντας τή λαιωρία των άλλων κομμάτων (δίκτην νεόπλουτου), τούς λεονταρισμούς και τίς άνουσες κορώνες. 'Αργότερα, τά πράγματα θά είναι μάλλον χειρότερα: τά «άνθη τού κακού» που άρχισαν νά εύδοκίμουν στο θερμοκήπιο τού αντισυστημικού άρνητισμού θά έχουν στο μεταξύ εκμηδενίσει κάθε άνανεωτικό ριζοσπαστισμό.

Η παρούσα ιστορία τής άνανεωτικής 'Αριστεράς, όπως και κάθε παρούσα ιστορία, είναι προσδιορισμένη μόνον έν μέρει από τό τετελεσμένο παρελθόν της, καθόσον ή παρούσα, ή ζώσα ιστορία, είναι άνοιχτή σέ ένα μή τετελεσμένο και έπομένως άστάθμητο μέλλον. Αυτή ή ζώσα ιστορία δέν ύπακούει σέ νόμους παρά σέ κάποιες σταθερές. Θά δικαιούμαστε νά αισιοδοξούμε για τό μέλλον τής άνανεωτικής 'Αριστεράς, άν μεταξύ των σταθερών κυριαρχήσει ή σταθερά τής διαπάλης άνάμεσα στον αντισυστημικό άρνητισμό τής πλειοψηφίας τού Συνασπισμού και στίς συγκεκριμένες ριζοσπαστικές προτάσεις, από τή σκοπιά τού δημοκρατικού δρόμου για τό σοσιαλισμό, τής μειοψηφίας. Αυτό είναι τό στοίχημα των οργανωμένων και των άνέντακτων άριστερών που προσβλέπουν σέ μία άνανεούμενη άνανεωτική 'Αριστερά.

Προσοχή. Τό ζητούμενο δέν είναι νά καταδικαστεί γενικά και άφηρημένα ο αντισυστημικός άρνητισμός, αλλά νά γίνει κατανοητό πώς ο αντισυστημικός άγώνας όφείλει νά μήν περιορίζεται σέ άρνήσεις, διότι έτσι αυτοευνουχίζεται. Όφείλει νά μπολιάζεται μέ ριζοσπαστικές μεταρρυθμιστικές και έφικτές προτάσεις σέ κάθε περίπτωση.

Μόνον αυτός ο συνδυασμός δίνει προοπτικές μονιμότερης ηγεμονίας των ιδεών μας. Άς δώσουμε τήν εύκαιρία, ανά περίπτωση, σ' αυτόν τόν συνδυασμό. Στόν κόσμο δέν υπάρχουν παρά οι περιπτώσεις, οι καταστάσεις, τά πράγματα που πέφτουν πάνω μας, πολλές φορές, άπροεξοποίητα. «Ο κόσμος είναι ό,τι πέσει πάνω μας» (Βιτγκενστάιν). Άς φροντίσουμε νά καρποφορήσει ή συνάντησή μας μέ τό 15% που «έπεσε πάνω μας», στο βαθμό που έξαρτάται από έμάς. Ό χρόνος πιέζει.

ΜΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΤΕΛΕΤΗ ΚΑΘΟΜΟΛΟΓΗΣΗΣ

του Νίκου Θεοδοκᾶ

Τό κείμενο που ακολουθεί εκφωνήθηκε την Παρασκευή 18 Απριλίου 2008, κατά την τελετή καθομολόγησης των πρώτων διπλωματούχων του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτική Έπιστήμη και Ιστορία» του Τμήματος Πολιτικής Έπιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Κύριε Πρύτανη, κύριε Αντιπρύτανη,*
κύριε Πρόεδρε του Τμήματος,
κυρίες και κύριοι,
άγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι,
φίλες και φίλοι,

Η διεύθυνση του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πολιτική Έπιστήμη και Ιστορία» οᾶς ευχαριστεί θερμά ὅλες και ὅλους εἰσᾶς, τούς φοιτητές και τίς φοιτήτριές μας, γιά τό γεμάτο προσμονές ταξίδι που ξεκινήσαμε μαζί πρίν ἀπό τρισήμιου περίπου χρόνια. Ὅπως προβλέπει ὁ ὀλοκληρωμένος πιά και παραδοτέος στό ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ Ὀδηγός Σπουδών, τό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Πολιτική Έπιστήμη και Ιστορία» ὑποστηρίζει σπουδές μεταπτυχιακῆς ἔρευνας, που ὀδηγοῦν σέ πρόταση ἐκπόνησης διδακτορικῆς διατριβῆς ἢ σπουδές μετεκπαίδευσης οἱ ὀποῖες ἀποβλέπουν στήν περαιτέρω ἐνημέρωση και στήν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐξειδίκευση πτυχιούχων σέ εἰδικές θεματικές ἐνότητες ἢ ἐπί μέρους κλάδους τῆς Πολιτικῆς Έπιστήμης και τῆς Ιστορίας. Ἡ ἐπιτυχῆς ὀλοκλήρωση του προγράμματος αὐτοῦ του κύκλου μεταπτυχιακῶν

σπουδῶν ὀδηγεῖ στήν ἀπονομή Μεταπτυχιακοῦ Διπλώματος Εἰδίκευσης στίς κατευθύνσεις τῆς «Πολιτικῆς Έπιστήμης» και «Νεότερης Ιστορίας».

Τούτη ἢ διατύπωση δέν εἶναι κενό γράμμα. Παραπέμπει στήν καταστατική ἀρχή του μεταπτυχιακοῦ μας, που προσπαθήσαμε νά τήν κρατήσουμε μέ συνέπεια, παρά τίς θεσμικές ἀνεπάρκειες που χαρακτηρίζουν τό πανεπιστημιακό περιβάλλον και τίς ἀπρόσμενες πολλές φορές δυσκολίες που ἀντιμετωπίσαμε. Προσπαθήσαμε, θέλω νά πῶ, νά κρατήσουμε μέ συνέπεια τόν στόχο ἐνταξῆς τῶν μεταπτυχιακῶν μαθησῶν σέ ἕνα σύστημα παραγωγῆς γνώσης, σέ ἕνα σύστημα δηλαδή διδασκαλίας και προαγωγῆς τῆς ἔρευνας. Πρόκειται, δυστυχῶς, γιά ἀνεξερεύνητες ἐν πολλοῖς ἀκόμη ἡπείρους στόν τόπο μας. Τό τεκμήριο τῶν δημοσιευμένων στόν διαδίκτυακό τόπο τῆς βιβλιοθήκης του Παντείου, στήν ἐξαιρετική ἠλεκτρονική βάση δεδομένων «ΠΑΝΔΗΜΟΣ», τῶν διπλωματικῶν σας ἐργασιῶν μαρτυρεῖ γιά του λόγου τό ἀληθές.

Περὶσσότερες ἀπό πενήντα πρωτότυπες ἐπιστημονικές μελέτες, ἢ πρώτη σοδιά του μεταπτυχιακοῦ μας προγράμματος, εἶναι στή διάθεση και στήν κριτική ἀποτίμηση τῆς ἐπιστημονικῆς και ἔρευνητικῆς μας κοινότητας. «Ἡ δημοσίευσις εἶναι ψυχῆ τῆς δημοκρατίας», ἔγραφαν τά Ἐλληνικά Χρονικά του Ἰωάννη Ἰακώβου Μάγιο· ἢ δημοσίευσις εἶναι ψυχῆ και τῆς ἐπιστήμης. Ἡ σοδείά που ἔφερε ἢ δουλειά σας εἶναι ἐκτεθειμένη στή δημόσια κριτική τῆς ἐπιστημονικῆς και ἔρευνητικῆς κοινότητας.

Εὐχα

* Οἱ πρυτανικές ἀρχές του Παντείου Πανεπιστημίου ἀποφάσισαν νά μήν παραστοῦν στήν τελετή, ὀταν ἐγινε γνωστό ὀτι οἱ φοιτητές και οἱ φοιτήτριες του ΠΜΣ που ἀρίστευσαν δήλωσαν γραπτῶς ὀτι ἀρνοῦνται νά ἐκφωνήσουν τό κείμενο τῆς καθομολόγησης.

Σέ λίγο θά κληθεῖτε νά παραλάβετε τό δίπλωμά σας. Τό γεγονός αὐτό σηματοδοτεῖ τό τέλος ἑνός κύκλου ἀλλά, ταυτόχρονα, εἶναι ἕνα σταθερό θεμέλιο γιά τήν ἔδραῖωση του ΠΜΣ «Πολιτική Έπιστήμη και Ιστορία» στόν ἀκαδημαϊκό χῶρο. Πρόκειται γιά σταθμό σέ μία

μαθητεία, πού γιά πολλές καί πολλούς από εσᾶς θά σημάνει τό ξεκίνημα ἀτομικῶν καί συλλογικῶν διαδρομῶν στά πεδία τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἔρευνας καί τῶν διδακτορικῶν σπουδῶν.

Συμμετείχατε σέ διδακτικές διαδικασίες μέ νέους καί ἐκλεκτούς στή δουλειά τους ἐπιστήμονες, μέ μέλη ΔΕΠ τοῦ Τμήματος Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καί Ἱστορίας, μέ μέλη ΔΕΠ ἄλλων τμημάτων τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου, τοῦ ΕΜΠ, τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, μέ ἐρευνητές τοῦ Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ε.Ι.Ε. καί τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν. Περισσότεροι ἀπό ἐξήντα διδάσκοντες, περισσότερα ἀπό ἐξήντα τριῶρα σεμινάρια, περισσότερες δηλαδή ἀπό ἐπτακόσιες πενήντα ὥρες διδασκαλίας σέ ἑξαμηνιαία βάση.

Εἶχατε τήν ευκαιρία νά συναντήσετε δασκάλους ὅπως ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς (πού κάποιες ἀπό τίς ιδέες του ἐνέπνευσαν τή δημιουργία τοῦ μεταπτυχιακοῦ μας) καί ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης, ὁ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης ἢ ὁ Βαγγέλης Μπισώρης· πρόσωπα πού τῶν μᾶ ἢ ἐπιστημονική κοινότητα, μά πού τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο δέν τοὺς ἔδωσε ὡς τώρα ἐντολή διδασκαλίας. Εἶχατε τήν ἐπιλογή νά βρεθεῖτε στοὺς χώρους τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, τῶν Ἀρχείων Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας, στίς αἰθουσες διδασκαλίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Καί εἶχαμε, δυστυχῶς, τήν ἀτυχία νά προλάβει ὁ θάνατος τή συμμετοχή τοῦ Φίλιππου Ἡλίου στό πρόγραμμα τῶν μεταπτυχιακῶν σεμιναρίων.

ἜΡΕΥΝΑ

Ξέρετε πὼς συναντήσαμε, ὅλες καί ὅλοι, δυσκολίες πού κάποιες στιγμές ἔμοιαζαν νά εἶναι πρακτικά ἀνυπερβλήτες. Ἀνύπαρκτες σχεδόν ὑποδομές, δύο στενάχωρες αἰθουσες μέ λειψές καρέκλες, μέ πίνακες πού τοὺς μαζέψαμε ἀπό τὰ σκουπίδια, μέ ὀρθίους καί καθημένους στό πάτωμα. Ὄταν ἀπέναντι ἀπό τήν 315, τήν ἀποθήκη ὅπου διεξάγονται τὰ σεμινάρια, ἡ διπλάσιας τουλάχιστον ἐκτασης αἰθουσα εἶχε παραχωρηθεῖ ἐν κρυπῶ σέ συγκεκριμένη φοιτητική παράταξη πού διέθετε τὰ κουνιά νά ἀναδεικνύει πρυτανικές ἀρχές. Τά ξέρετε, τά ξέρουμε, ἢ γκρίνια περιττεῖ. Αὐτή εἶναι ἡ πραγματικότητα μέ τήν ὁποία παλέψαμε καί παλεύουμε. Ὄμως, νά τό πῶ κι αὐτό, τό ἀποτέλεσμα εἶναι πού μετράει.

Ἀντιμετωπίσαμε καί ξεπεράσαμε, στό μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, πολύ μεγάλες δυσκολίες στή γραμματειακή στήριξη τοῦ προγράμματος. Τό στοιχείο κερδήθηκε, νομίζω, χάρη στίς ἄοκνες προσπάθειες τῆς ἐκάστοτε γραμματέως μας. Νά σᾶς θυμίσω ὅτι ἡ γραμματεία εἶναι ἀκόμη στριμωγμένη σέ ἓνα γραφεῖο μαζί μέ τέσσερα μέλη ΔΕΠ τοῦ Τμήματος. Καί ὅτι, ἀνάμεσα στίς ντάνες τῶν χαρτιῶν καί τῶν ντοσιέ, πού δέν χωροῦ-

σαν στοὺς παλιούς φοριαμούς τοὺς ὁποίους μαζέψαμε καί κουβαλήσαμε (μαζί μέ τόν διευθυντή τοῦ ΠΜΣ) ἀπό τό γκαράζ, ἡ γραμματεία αὐτή ἔκανε μικρά θαύματα. Παρά τίς ταλαιπωρίες καί τίς καθυστερήσεις στίς ὁποῖες ἐνίοτε ὑποχρεώθηκε ἐκ τῶν πραγμάτων νά σᾶς ὑποβάλει.

Ἀντιπαρήλθαμε τίς πενιχρές χρηματοδοτήσεις πού ἔφτασαν γιά νά καλύψουν ὀριακά ἀποζημιώσεις τῶν 1.000 εὐρώ ἀνά ἑξάμηνο διδασκαλίας σέ ὅσες καί ὅσους συναδέλφους δέν ἔχουν ὀργανική θέση σέ πανεπιστήμιο ἢ σέ ἐρευνητικά ἰδρύματα. Καί μόνο σέ αὐτοὺς φρυσικά. Διότι τὰ μέλη ΔΕΠ τοῦ Τμήματος καί τῶν ἄλλων ΑΕΙ καθώς καί οἱ ἐρευνητές ἀντιμετώπισαν τή διδασκαλία στό μεταπτυχιακό ὡς μέρος τῶν ὑποχρεώσεών τους ἀπέναντι στόν δημόσιο θεσμό.

Πλαί στὰ δεινά, ὑπάρχουν λοιπόν καί τὰ πολύτιμα πού μᾶς ἐμπνέουν. Μέσα στή διάλυση καί τίς κακές κληρονομίες πού, δυστυχῶς, ἀναπαράγονται ἀκόμη στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, βρήκαμε τήν ἀμέριστη συμπαράσταση τῆς διευθύντριας καί τοῦ προσωπικοῦ τῆς βιβλιοθήκης, γευτήκαμε τοὺς καρπούς τῆς δουλειᾶς τους, δυναμώσαμε ἀπό τό δικό τους κουράγιο, τό ἤθος. Τοὺς εὐχαριστοῦμε ἀπό καρδιάς. Σήμερα, πού ἡ βιβλιοθήκη μας κινδυνεύει νά μείνει δίχως πόρους, πού σημαντικό μέρος τοῦ προσωπικοῦ της κινδυνεύει νά ἀπολυθεῖ λόγω ἔλλειψης κονδυλίων, ὀφείλουμε νά ἀνταποδώσουμε. Δέν εἶναι ἀντίδωρο· εἶναι ὑποχρέωση πού πρέπει νά τήν τηρήσουμε μέ νύχια καί μέ δόντια.

Πρέπει ἀκόμη, ἀπό αὐτὴν ἐδῶ τῆ θέση, νά εὐχαριστήσω τό διοικητικό προσωπικό τοῦ Τμήματος Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καί Ἱστορίας. Τῆ διευθύντρια καί τίς τρεῖς ὑπάλληλους πού ἔκαναν τὰ ἀδύνατα δυνατά γιά νά λειτουργήσουν καθοριστικές διοικητικές προϋποθέσεις τῆς ζωῆς τοῦ ΠΜΣ καί τῶν ὑπερδιακοσίων ἐνεργῶν φοιτητῶν καί φοιτητριῶν του. Καί πού, τήν ἴδια ὥρα, πρέπει νά ἐξυπηρετοῦν τίς δηλώσεις μαθημάτων, τοὺς ἐλέγχους πτυχίων καί τίς γραμματειακές ἀνάγκες χιλίων πεντακοσίων τουλάχιστον προπτυχιακῶν φοιτητῶν, πάνω ἀπό ἑκατό ὑποψηφίων διδακτόρων, νά ὑποστηρίζουν τὰ συλλογικά ὄργανα, τὰ ἐκλεκτορικά σώματα, τίς ἀνεπάρκειες τῆς κεντρικῆς διοίκησης τοῦ πανεπιστημίου μας, τίς ἀνάγκες τοῦ Ἰδρύματος Κρατικῶν Ὑποτροφιῶν, τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας κλπ., κλπ. Ξαναθυμίζω: Ἡ διευθύντρια καί τρεῖς ὑπάλληλοι, πού ἔκαναν τὰ ἀδύνατα δυνατά.

Χρωστῶ τέλος νά εὐχαριστήσω ἀπό αὐτὴν ἐδῶ τῆ θέση τῆ διευθύντρια καί τό προσωπικό τοῦ Τμήματος μηχανοργάνωσης τοῦ Παντείου. Ξέρετε ἴσως ὅτι οἱ ἀκαδημαϊκές καί διαχειριστικές προδιαγραφές τοῦ μεταπτυχιακοῦ μας δέν χωροῦσαν στὰ δεδομένα ἠλεκτρονικῆς διαχείρισης τοῦ φοιτητολογίου πού διέθετε τό πανεπιστήμιο. Δοκιμάστηκαν λοιπόν λύσεις, βρέθηκαν πατέντες, ξεπεράστηκαν δυσκολίες πού ἔμοιαζαν νά ἀνήκουν σέ ἕναν ἄλλον κόσμο. Ὑπάρχει ἀσφαλῶς πολλή δουλειά νά γίνει ἀκόμη, μά εἶμαστε σίγουροι ὅτι τό ΠΜΣ, ὡς τό τέλος Μαΐου θά εἶναι πλήρως μηχανοργανωμένο.

Σας κούρασα ήδη ενδεχομένως κι ακόμη δέν αναφέρθηκα στο προκείμενο. Περί της τελετής καθομολόγησης θέλω νά πῶ δυό λόγια.

Κατατέθηκε από αρκετές και αρκετούς ανάμεσά σας ένα κείμενο πού, βασισμένο στή μεγάλη κριτική παράδοση του ὀρθοῦ Λόγου, ἀρνείται τεκμηριωμένα σέ μιὰ μόνο παράγραφο κάτι οὐσιώδες ἀπό τίς τυπικές προβλέψεις γιά τή σημερινή τελετή. Πρόκειται γιά ἕνα κείμενο πού ὑπογράφουν περισσότεροι τῶν πενήντα τελειοφίτων τοῦ ΠΜΣ καί τό ὁποῖο ἀμφισβητεῖ τήν πρακτική τῆς καθομολόγησης καί, κυρίως, τό περιεχόμενο τοῦ προβλεπόμενου ὄρκου. Οἱ πρωτεύσαντες φοιτητές μας ἀρνήθηκαν, ρητά καί ἀπό κοινοῦ, νά τόν ἐκφωνήσουν. Νομίζω ὅτι πολύ καλά ἐπραξαν. Μᾶς τιμᾷ ἡ κριτική τους ἐργήρηση.

Εἶναι γεγονός ὅτι στά πανεπιστημιακά μας πράγματα, ἐπιβιώνει ἕνα ἐθνικό τυπικό πού, εὐτυχῶς, δέν τηρεῖται σέ ὅλα τά πανεπιστήμια τῆς χώρας. Πρόκειται γιά τό τυπικό τῆς λεγόμενης «ὄρκωμοσίας». Νά θυμίσω (ἔτσι γιά τήν ἱστορία πού καλούμαστε νά θεραπεύουμε) ὅτι, εἰδικά στό Ἴδρυμα ὅπου πρυτάνευσε ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος, αὐτή ἡ τελετουργία εἶναι διπλά ἀστοχη καί παράταιρη. Ἡ κριτική πρόδαση (νά χρησιμοποιήσω μιὰ δικιά του λέξη) δέν συνάδει μέ τούς ὄρκους. Τά ρεάλια εἶναι στή διάθεση ὅπου καί ὅποιος τά ζητήσει. Οἱ ἀρχαιότερες ἔχουν τή θέση τους στά μουσεῖα. Ὅσο γιά τήν πίστη, αὐτή ἔχει τή θέση της, μέ πολύ σεβασμό, στίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων πού τή συμμαρίζονται. Δέν ἔχει ὁμως καμία θέση στούς θεαμούς τῆς πολιτείας.

Δέν εἶναι, λοιπόν, διόλου ὑποχρεωτικό νά καθομολογήσετε κάποιου εἶδους πίστη στήν ἐπιστήμη ἢ στόν Θεό. «Swear not at all», ἔγραφε στά 1817 ὁ Ἱερεμίας Μπένθαμ, αὐτός ὁ ριζοσπάστης φιλελεύθερος στοχαστής πού δύσκολα θά μπορούσε κανεῖς νά τόν κατατάξει στούς ἀθέους. Ὁ ὄρκος ὀδηγεῖ στήν ὕδρη, ὑποστηρίξε παίζοντας μέ τή δισημία τοῦ ρήματος.

Φαίνεται, κατά τό τεκμήριο τῶν πενήντα καί πλέον ὑπογραφῶν τῶν φοιτητῶν καί τελειοφίτων τοῦ ΠΜΣ, νά συμφωνοῦμε στήν ἄρνηση τοῦ ὄρκου. Δέν πρέπει, ὡστόσο, νά μείνει χῶρος σέ παρεξηγήσεις. Ἐπιμένοντας νά διεκδικοῦμε ἕναν ἀνεξίθρησκο κόσμο (στόν χῶρο τοῦ πανεπιστημίου κατεξοχήν), δέν ξεχνοῦμε πῶς ἡ παρουσία καί ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ μπορεί ακόμη νά δίνει κουράγιο καί δύναμη «ἐν τῷ βίῳ» σέ ὅσες καί ὅσους πιστεύουν σέ ὅποια θρησκεία, σέ ὅποιον Θεό κι ἂν πιστεύουν. Δέν μπορεί ὁμως ὁ Θεός καί οἱ θρησκείες νά ἀρωγοῦν στά πράγματα τῆς ἐπιστήμης. Δέν μπορούν ὁ Θεός καί οἱ θρησκείες νά ἀνακατεῦνται μέ τά πράγματα τῆς πολιτείας. Μᾶς τό θυμισε αὐτό πρόσφατα καί ὁ νέος Ἀρχιεπίσκοπος, αὐτός ὁ μετρημένος στά λόγια καί ἀνεκτικῶς ἀπέναντι στή διαφορά τῶν πολιτισμῶν, τῶν ἐπιθυμιῶν καί τῶν δοξασιῶν μητροπολίτης Ἀθηνῶν κ. Ἱερώνυμος, ἀναφερόμενος με-

ταξύ ἄλλων καί στό ἀρχαῖκό ἐπιβίωμα τῆς καθομολόγησης καί τοῦ ὄρκου.

Ὡστόσο, ἡ καθομολόγηση παραμένει δυστυχῶς κανόνας στό πανεπιστήμιο καί, ὥσπου νά τόν ἀλλάξουμε, ὁ κανόνας δεσμεύει. Γι' αὐτό ἡ διεύθυνση τοῦ ΠΜΣ ἀναλαμβάνει τήν εὐθύνη ἐναντι τῆς Πολιτείας καί τῶν συλλογικῶν ὀργάνων διοίκησης τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου νά ἀναγνωστεῖ (γιά νά ἀκουστεῖ ἀπό ὅλες καί ὅλους) τό κείμενο τῆς καθομολόγησης, δίχως φυσικά νά ζητηθεῖ ἀπό κανένα καί ἀπό καμία νά σηκωθεῖ ἀνατείνοντας τό δεξί χέρι. Εἶναι βεβαίως αὐτονόητο ὅτι ὅποια καί ὅποιος τό ἐπιθυμεῖ, δικαιούται καί ὀφείλει νά καθομολογήσει κατά τό κληροδοτημένο τυπικό.

Διαβάξω, λοιπόν, τό κείμενο πού ἀρνήθηκαν νά ἀναγνώσουν οἱ ἀποφοιτοῦντες σήμερα· κι αὐτή ἡ ἀνάγνωση ἄς θεωρηθεῖ ὡς, ἔστω καί παράταιρο, συστατικό μέρος τῆς τελετής:

Ἀξιωθεῖς [ἢ ἀξιοθεῖσα] ὄρκου πρὸ τοῦ Πρυτάνεως καί τοῦ προέδρου τοῦ Τμήματος, ὀμνύω καί πίστιν καθομολογῶ τήνδε. Τῆς μὲν ἐπιστήμης ὡς οἶόν τε μάλιστα ἐν τῶν βίῳ ἐπιμελήσεσθαι καπὶ τό τελειότερον αὐτήν προαγάγειν, πᾶν δέ ποιήσῃν προθύμως ὅ,τι ἂν μέλλῃ ἐς εὐσέδειαν οἴσειν καί κόσμον ἡθῶν καί σεμνότητα τρόπων, μηδ' ἐθελήσῃν τάναντία ὡς αὐτός γιννώσκω. Διδάσκειν μηδέ καπηλεύειν τήν ἐπιστήμην. Ταύτην μοί τήν ἐπαγγελίαν ἐπιτελοῦντι, εἴη μοι τόν Θεόν ἀρωγόν κτήσασθαι ἐν τῷ βίῳ.

Διαβάστηκε ὁ προβλεπόμενος «ὄρκος» ἄς θεωρηθεῖ λοιπόν ἡ καθομολόγησις τετελεσμένη κατά τό τυπικό.

Κυρίες καί κύριοι,
Φίλες καί φίλοι,

Ἔχετε κιάλα διαβεῖ τό κατάφλι πού μπορεί νά σᾶς ὀδηγήσει στούς κόσμους τῆς ἐρευνας καί τῆς παραγωγῆς νέας γνώσης. Αὐτό πιστοποιεῖ τό δίπλωμα πού θά παραλάβετε σέ λίγο. Τό μόνο πού μπορῶ νά σᾶς διαβεβαιώσω εἶναι ὅτι ὁ δρόμος ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός δέν θά εἶναι στρωμένος μέ ροδοπέταλα. Ἔχετε ὡστόσο ἀποδείξει πῶς μάθατε νά φτιάχνετε τά διανοητικά ἐργαλεῖα γιά νά κατανοεῖτε τούς καταναγκασμούς τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ βίου, γιά νά ἀλλάζετε τίς παγιωμένες ἀντιλήψεις. Αὐτά πού κατακτήσατε ἄς εἶναι ἀρωγός γιά τό μέλλον.

Κλείνω αὐτόν τόν σύντομο χαιρετισμό μέ τή θερμή παράκληση νά συμπληρωθεῖ ἀνωνύμως, ἀπό ὅλες καί ὅλους, ἕνα εἰδικό ἐρωτηματολόγιο γιά κάθε σεμινάριο πού παρακολοθηθήσατε εἴτε ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ ἐγγεγραμμένου φοιτητῆ εἴτε ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ ἐλεύ-

θερου άκροατή και ένα γενικό έρωτηματολόγιο που άφορά στή συνολική άποτίμηση του προγράμματος. Θα παραλάβετε τό έρωτηματολόγιο μαζί με τό αντίγραφο διπλώματος και τό πιστοποιητικό τής αναλυτικής σας βαθμολογίας.

Ξέρω ότι θα σās πάρει κάποιον χρόνο για νά τό συμπληρώσετε με συνέπεια και μετά λόγου γνώσεως· αλλά για έμās ή κατάθεση τής κρίσης σας για τά πεπραγμένα είναι περισσότερο από πολύτιμη. Παρακαλώ, λοιπόν, τά συμπληρωμένα έρωτηματολόγια νά κατατεθούν ή νά σταλούν στή Γραμματεία του Τμήματος Πολιτικής Έπιστήμης και Ιστορίας.

ΣΣΣ

Σās κούρασα, τό ξέρω. Θα ήθελα όμως νά κάνετε κουράγιο και νά με άνεχθείτε για λίγο ακόμα.

Πολυλογώντας περι όσων θα έπρεπε νά είναι τά αυτονόητα στή δημόσια ζωή μας, αναφέρθηκα προηγουμένως στήν έννοια τής δημοσιότητας. Η δουλειά μας (ή καλή ή ή κακή δουλειά που κάνουμε στο πανεπιστήμιο), πρέπει νά εκβάλλει σε δημόσιους άπολογισμούς, σε δημόσια άποτίμηση. Άξιολόγηση θα έλεγα, αν ή λέξη αυτή δεν είχε πρό πολλού ύπεξαιρεθεί από τό έννοιολογικό κεφάλαιο τής ακαδημαϊκής κοινότητας, για νά επισυναφθεί στα πεπραγμένα τής λεγόμενης μεταρρύθμισης και νά συναρτηθεί στα άγοραία πρωτόκολλα πιστοποίησης ύπηρεσιών εκπαίδευσης.

Είναι περισσότερο από αναγκαία, είναι καθήκον μας δηλαδή, ή μέριμνα τής δημόσιας αναφοράς των πεπραγμένων μας.

Προγραμματίζουμε, λοιπόν, μία διεθνή ήμερίδα ακαδημαϊκής άποτίμησης τής τετραετίας που πέρασε. Κι εδώ τά έρωτηματολόγια που προανέφερα αποτελούν σημαντικό εργαλειό άυτογνωσίας. Άν θεωρείτε πώς κάτι άποκομίσατε από τό μεταπτυχιακό μας, ό χρόνος και ή προσοχή που θα διαθέσετε ως είναι τό αντίδωρο. Θέλουμε τήν πιό άυστηρή σας κρίση, έπιζητούμε τίς ένστάσεις σας, έλπίζουμε στους πιό τολμηρούς σας προβληματισμούς. Τά άποτελέσματα των έρωτηματολογίων, όπως και τά πορίσματα των έσωτερικών και έξωτερικών άποτιμήσεων, θα δημοσιευθούν στον διαδικτυακό τόπο του ΠΜΣ. Άν, φυσικά, τό πανεπιστήμιο μās επιτρέψει νά ανανεώσουμε επιτέλους αυτόν τόν έρημο διαδικτυακό μας τόπο που, με πολύ μεράκι και γνώση, έστησε ό συνάδελφος Άνδρέας Κόλλιας.

Μιάς κι αναφέρθηκα στον διαδικτυακό μας τόπο, ως μήν τό καταπιώ κι ως πώ δλόκληρο τόν συνειρισμό. Γνωρίζετε όλες και όλοι εκ πείρας ότι, εδώ και περισσότερο από έναν χρόνο, μās αφαιρέθηκε ή δυνατότητα νά ανανεώνουμε, δίχως διαμεσολαθήσεις, τίς ιστοσελίδες του ΠΜΣ. Παρ' όλα αυτά, έχουμε ήδη παραγάγει τό πρότυπο μιάς πλήρως ανανεωμένης και διαδρασιακής του εκδοχής. Κι έχουμε ως Τμήμα ένα καλά οργανωμένο εργαστήριο πληροφορικής που διαθέτει έναν ισχυρότατο server. Μόνο που αυτός ό ισχυ-

ρότατος server δεν μπορεί ακόμα νά βρει έξοδο στο διαδικτυο ή νά βρει τή θέση του στο περιήφιο portal του Παντείου. Μετά από πολύ συζήτηση, αποφασίσαμε ότι, αν τό πανεπιστήμιο δεν μās δώσει τούς τρόπους νά επανενεργοποιήσουμε τόν διαδικτυακό μας τόπο, θα άγοράσουμε χώρο στο διαδικτυο διά τής μεθόδου του ρεφενέ μεταξύ των διδασκόντων. Και θα έξηγήσουμε δημόσια τούς λόγους που άναγκαστήκαμε νά τό πράξουμε.

Μέχρι τότε ωστόσο, από τό ξεκίνημα ήδη του τρέχοντος ακαδημαϊκού έτους και με πρωτοβουλία τής Έλένης Τάκου, φτιάχτηκε ένα προσωπικό καλοστημένο μπλόγκ όπου, μεταξύ άλλων, αναρτώνται οι άνακοινώσεις του μεταπτυχιακού. Παράλληλα, με πρωτοβουλία του συλλόγου μεταπτυχιακών φοιτητών και ύποψηφίων διδασκόντων, λειτουργεί ήδη από πέρσι ένα πολύ ικανοποιητικό και εκτεταμένο δίκτυο ήλεκτρονικής ενημέρωσης και συζήτησεων. Είμαστε περήφανοι για τούς φοιτητές μας και για τίς πρωτοβουλίες τους.

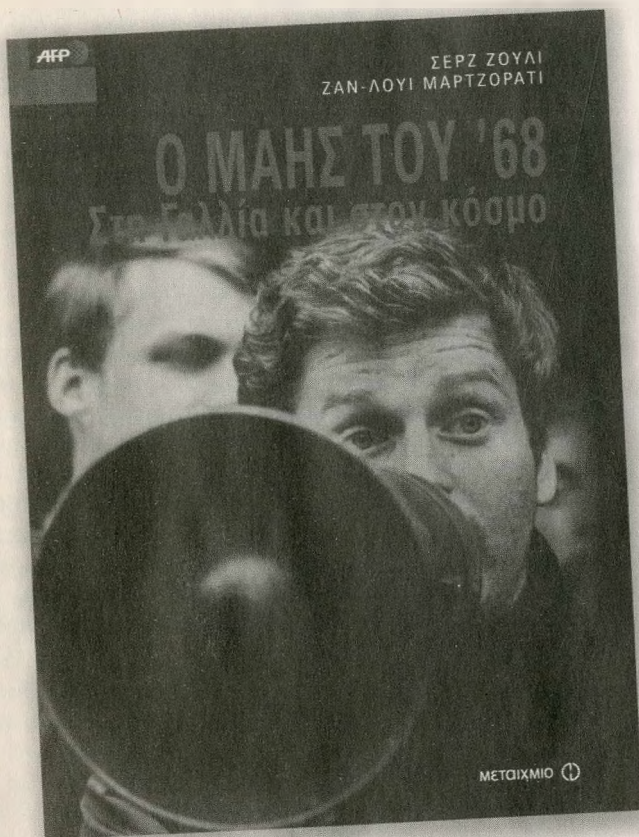
Κι έλπίζουμε τό ΠΜΣ «Πολιτική Έπιστήμη και Ιστορία» νά έχει κι αυτό ανταποκριθεί, στοιχειωδώς έστω, στις δικές τους άπαιτήσεις.

ΣΣΣ

Κυρίες και κύριοι,
Φίλες και φίλοι,

Σās ευχαριστώ πολύ για τήν ύπομονή σας και παρακαλώ όσες και όσους άποφοιτούν σήμερα, μετά τήν εκκώνηση του όνόματός τους, νά προσέρχονται, όχι στήν ιερή μά στήν ξύλινη τούτη έδρα, για τήν άπονομή του μεταπτυχιακού τους διπλώματος.

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

www.metaixmio.gr

ΣΕΡΖ ΖΟΥΛΙ
ΖΑΝ-ΛΟΥΙ ΜΑΡΤΖΟΡΑΤΙ

Ο Μάης του '68

**Στη Γαλλία
και στον κόσμο**

Κείμενα και φωτογραφίες-ντοκουμέντα
σκιαγραφούν με τον πιο παραστατικό τρόπο
την ιστορική εξέγερση του Μάη του '68.

**Έτρεχα μέχρι που μου κοβόταν η ανάσα, ούρλιαζα, μιλούσα ακαταύπαστα,
ονειρευόμουν συνεχώς, κοιμόμουν ελάχιστα, ερωτευόμουν με πάθος
και πολλές φορές πίστευα ότι ο αλλόκοτος ίσκιος μου συμμετείχε στα γεγονότα
του Μάη, ενώ ακολουθούσα το ρεύμα όπως όλοι οι άλλοι. Δεν νοσταλγώ τίποτα,
δεν λυπάμαι για τίποτα, δεν πικραίνομαι για τίποτα. Έμαθα πολλά, πολλές φορές
ενάντια στον ίδιο μου τον εαυτό.**

Σερζ Ζουλί

www.metaixmio.gr

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

ΜΑΗΣ «ΦΟΙΤΗΤΙΚΟΣ» Ή «ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ»

Σχετικά με τή μελέτη του Μ. Βερρέ για τον «φοιτητικό» Μάη

του Λουί 'Αλτουσέρ

ιάβασα τό άρθρο πού ό Μισέλ Βερρέ αφιέρωσε στον «φοιτητικό Μάη, ή οί υποκαταστάσεις» (*Pensée*, αρ. 143, Φεβρ. 1969). Θα ήθελα νά σημειώσω τό πραγματικό ενδιαφέρον πού μου προξένησε αλλά και τίς επιφυλάξεις μου.

Οί αρετές τής ανάλυσης του Βερρέ

Τό άρθρο του Βερρέ έχει, δικαιωματικά, τρεις αρετές.

1. Από όσο γνωρίζω, είναι τό πρώτο κείμενο πού ένας κομμουνιστής αφιερώνει σε *ορισμένες μορφές τής φοιτητικής ιδεολογίας του Μάη*. Μ' αυτή τήν έννοια αναπληρώνει ένα σημαντικό κενό στην υπάρχουσα γαλλική μαρξιστική φιλολογία.

2. Από όσο γνωρίζω επίσης, είναι μιά από τίς πρώτες αναλύσεις ή όποια, μέ ευκαιρία ένα σχετικά προνομιακό αντικείμενο (τή θεαματική ανάδυση τής φοιτητικής ιδεολογίας σε μιά οικονομική και πολιτική συγκυρία γνωστή, τουλάχιστον στίς γενικές της γραμμές), επιχειρεί νά σχεδιάσει μιά θεωρία των μηχανισμών πού εμπλέκονται στή *διαλεκτική των μορφών μιās δεδομένης ιδεολογίας* όταν έρχεται αντιμέτωπη άφ' ενός μέ τίς πραγματώσεις της και άφ' έτέρου μέ τήν πραγματικότητα. Στόν όρίζοντα του δοκιμίου του Βερρέ τίθεται ένα πραγματικό πρόβλημα πού προφανώς ξεπερνά τό άμεσο αντικείμενο τής ανάλυσης του: τό πρόβλημα τής συγκρότησης *μιās μαρξιστικής θεωρίας των μηχανισμών τής ιδεολογίας* και των μεταμορφώσεων πού ή διαλεκτική αυτών των μηχανισμών επιβάλλει στίς ίδιες τίς μορφές τής θεωρούμενης ιδεολογίας.

3. Τό κείμενο του Βερρέ έχει, τέλος, τήν πολύ μεγάλη αρετή, και τό πολιτικό θάρρος επίσης, νά επικαλεϊται τό πολιτικό καθήκον για «κοινό άγώνα» μέ τούς «άριστεριστές» φοιτητές, πιά συγκεκριμένα νά τό επικαλεϊται μέ όρους «ένότητας δράσης», «στό συγκεκριμένο πεδίο», «σε συνάρτηση μέ τόν κοινό έχθρο και

τούς κοινούς στόχους». Αυτή όμως ή επίκληση γίνεται μέ λίγα λόγια, στά πεταχτά, και υπάρχει κίνδυνος νά περάσει άπαρατήρητη.¹ Έργο πράγματι πολύ δύσκολο, όχι μόνο εξαιτίας των προκαταλήψεων και τής άγριας καχυποψίας πού βασιλεύει, αλλά κυρίως εξαιτίας των *αιτιών* πού δημιουργούν τίς έν λόγω καχυποψίες και προκαταλήψεις, *έξαιτίας τής έντασης τους*, πού κατά τή γνώμη μου κανείς ακόμη δέν τίς προσέγγισε μέ τήν άπαιτούμενη αξίωση επιστημονικής αντικειμενικότητας.

Νομίζω ότι θα ήταν πλάνη και άδικία νά υποτιμηθούν αυτές οί τρεις αρετές, ιδίως ή τελευταία.

Έχοντας ώστόσο αναγνωρίσει αυτές τίς τρεις αρετές, και σε συνάρτηση μέ τό ίδιο τό θεωρητικό και πολιτικό αντικείμενο του Βερρέ, είναι ανεπίτρεπτο, κατά τή γνώμη μου, νά σωπηθεί κανείς για τά ελαττώματα αυτού του άρθρου. Άς μου επιτραπεί νά τά έξετάσω έν συντομία και κατά σειρά σπουδαιότητας. Θα προσπαθήσω νά δώσω, στό μέτρο του δυνατού, μιά *θετική* διάσταση στην κατά τή γνώμη μου επιβεβλημένη κριτική.

Μιά γλώσσα στρουφή, έπιτηδευμένη, έσωστρεφής

Καθένας πού θα επιδιώξει νά διαβάσει τό δοκίμιο του Βερρέ θα του αναγνωρίσει κατ' άρχήν ότι είναι ιδιαίτερα στίλβον: μάλιστα έξαιρετικά στίλβον. Αυτό τό χαρακτηριστικό προδίδεται άμέσως από τή γλώσσα του, υπερβολικά στρουφή, πυκνή, έπιτηδευμένα έλλειπτική, φορτωμένη μέ ρητορικά σχήματα, υπερφορτωμένη από ένα έσωστρεφές λεξιλόγιο.

Άμφιβάλλω άν κάποιος σύντροφος εργάτης θα μπορούσε νά διαβάσει μέ άνεση, ή ακόμη απλώς νά διαβάσει αυτό τό κείμενο, μακροσκελές και πυκνό ταυτόχρονα, κομμένο σε μικρά άποφαντικά κεφάλαια, τιτλοφορημένα μέ έκπληκτική έπιτήδευση. Ήδη, κατά τή γνώμη μου, πρόκειται για σοβαρό πολιτικό μειονέκτημα. Γιατί οί εργάτες σύντροφοί μας, πού παρήλασαν έχοντας στό πλευρό τους τούς φοιτητές στην ένθου-

* Τό άρθρο του Λουί 'Αλτουσέρ, πού γράφτηκε στίς 15 Μαρτίου 1969, δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Pensée*, τεύχος 145 (Ιούνιος 1969). Πρωτοδημοσιεύθηκε στα έλληνικά, σε μετάφραση Άγγελου Έλεφάντη, στον *Πολίτη*, τεύχος 91 (Μάης 1988).

1. Στίς σ. 35-36 του κειμένου του.

σιώδη και γιγαντιαία διαδήλωση τής 13ης Μαΐου, πού συχνά στις πύλες των εργοστασίων είδαν τους φοιτητές νά τους συναντοῦν, γιά νά τους γνωρίσουν ή νά τους προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους, ή νά μάχονται στό πλευρό τους σέ ἀπειρες περιπτώσεις «αἰσθανόμενοι» ὅτι οἱ φοιτητές δέν κινοῦνταν στό ἴδιο μῆκος κύματος μέ αὐτούς-, οἱ σύντροφοί μας ἐργάτες δικαιοῦνται ν' ἀκούσουν μιὰ καθαρή και ἀναγνώσιμη ἐξήγηση γιά τίς ἰδιαίτερες ἰδεολογικές μορφές πού διέπνεαν τούς φοιτητές τόν Μάη, γιά τήν προοδευτική δύναμη τοῦ μαζικοῦ τους κινήματος, γιά τίς ἀρετές τους ἀλλά και γιά τά λάθη τους, γιά τή λογική τους πού συχνά τούς ἐφερνε σέ ἀμηχανία, γιά τίς ἀντιδράσεις τους. Ἄπ' αὐτή τήν ἀποψη, πού εἶναι πολιτική, τό ἄρθρο τοῦ Βερρέ μού φαίνεται ὅτι εἶτε πρέπει νά χάνει τούς ἐργάτες ἀναγνώστες του, εἶτε νά τούς διαφωτίζει πολύ ἀσχημα, νά θολώνει τίς ἰδέες τους μέ τήν παράξενη γλώσσα στήν ὁποία εἶναι γραμμένο και μέ τήν ἀνεπάρκεια τῶν ἀναλύσεῶν του.

Ψυχοκοινωνιολογία ἢ μαρξιστική ἀνάλυση;

Πάω πιά πέρα. Δέν νομίζω ἐξάλλου ὅτι τό κείμενο αὐτό, πού προφανῶς συντάχθηκε γιά φοιτητές, και μόνο γιά φοιτητές, ἔρριχνε πραγματικά τό σκοπό πού προφανῶς προτίθεται νά ἐξυπηρετήσει. Φοβῶμαι ὅτι ὁ Βερρέ φαντάστηκε ὅτι θά γινόταν ἀκουστός ἀπό τούς φοιτητές ἐπειδή θά μιλοῦσε τή γλώσσα τους, τή γλώσσα πού νομίζει ὅτι ἦταν ἡ γλώσσα τῆς «κυρίαρχης στό φοιτητικό χῶρο πολιτιστικῆς νομιμοφροσύνης».

Ὅμως ὅσα γνωρίζω γιά τό λόγο πού οἱ φοιτητές μίλησαν τόν Μάη και πού ἀκόμη μιλοῦν διαψεύδει ὡς πρὸς τό κύριο αὐτή τήν πεποίθηση. Ἐκτός ἀπό μερικούς ἀναρχικούς ἐπηρεασμένους ἀπό τά θέματα τῆς σεξουαλικῆς ἢ ἄλλης «ἀπόλαυσης», οἱ πιά συνειδητοποιημένοι φοιτητές δέν μίλησαν γιά «στύση» τῶν ὁδοφραγμάτων, γιά δείκτη «ἐπιτρεψιμότητας», γιά Μεσαιωνικές τῆς Παιδαγωγικῆς Δευτέρας Παρουσίας, γιά φανταστικὰ πεδία, γιά χαρακτηριστικότητα, γιά τίς μεγάλες ἀγγῶδες φαντασιώσεις, γιά Τυφλή Ἐπιτήρηση, γιά Ἡμιπληγικές Κριτικές. Ἀναφέρω μόνο αὐτές τίς ἐκφράσεις ἀπό τήν πληθώρα παρόμοιων διατυπώσεων. Ἄπ' ὅσο γνωρίζω, τά περισσότερα κείμενα τοῦ Μάη, παρά τίς συγχύσεις και τά λάθη τους, μιλοῦσαν μιὰ ἀρκετά διαφορετική γλώσσα, και οἱ ἀφίσεις ἦταν γραμμένες στή γλώσσα ὅλου τοῦ κόσμου.

Γνωρίζω πῶς θά μού ἀντιτάξουν ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ Βερρέ, ὄντας ἡ ἀναλυτική γλώσσα τῆς «μαρξιστικῆς κοινωνιολογίας», ὄντας γλώσσα ἐπιστημονική (και ἂν ἦταν ἔτσι, θά τό ἐδικαιοῦτο ἀπολύτως), ὀφείλει νά εἶναι διαφορετική ἀπό ἐκείνη τῶν φοιτητῶν, διαφορετική και ἀπό ἐκείνη μέ τήν ὁποία ἐξέφρασαν τίς διεκδικήσεις τους και τίς προσδοκίες τους και ἀπό ἐκείνη μέ τήν ὁποία προσπλάθθηκαν νά «θεωρητικοποιήσουν» τή δράση και τίς ἐλπίδες τους. Συμφωνῶ, ἐδῶ ὅμως εἶναι πού τά πράγματα γίνονται σοβαρά!

Διότι ἂν ἡ ὑποκειμενική πρόθεση τοῦ Βερρέ, ἡ πρόθεσή του δηλαδή νά στοχαστεῖ θεωρητικά τή διαλεκτική τῶν μηχανισμῶν μιᾶς ἐν δράσει ἰδεολογίας, ἀπαιτεῖ τήν ἐπί τόπου ἐπεξεργασία θεωρητικῶν ἐννοιῶν, οἱ ἐννοίες αὐτές πρέπει νά εἶναι μαρξιστικές. Εἴμαστε ὅμως ὑποχρεωμένοι νά διαπιστώσουμε ὅτι τό βάθος τῶν ἐκφράσεων πού ὁ Βερρέ χρησιμοποιεῖ μέ μιὰ ἐπιμονή πού ἀγγίζει τήν αὐταρέσκεια, ἂν και εἶναι φορτισμένο ἀπό θεωρητικές ἀντιλήψεις, στήν πραγματικότητα, κουβαλᾷ μαζί του θεωρήσεις πού, ἐνῶ ὑπαινίσσονται πραγματικά προβλήματα και μίαν ἀναγκασία μέν ἀλλά μή ἐπεξεργασμένη ἀκόμη μαρξιστική θεωρία, δέν ἔχουν και πολύ νά κάνουν μ' αὐτήν τήν τελευταία. Ἡ ὄρολογία του, ὅταν τουλάχιστον μιᾶ γιά ἰδεολογία –τήν ὁποία ἄλλωστε ὀνοματίζει μ' ἕναν ὄρο πού δέν ἀφήνει ἀμφιβολίες: «τό κοινωνικό φαντασιακό»-, τέμνεται συνεχῶς μέ μιάν ἄλλη ὄρολογία πού ἐμφανίζεται ὡς πρωτοποριακή στή Γαλλία και πού χρησιμοποιήθηκε σέ ἐργασίες τῶν Μπουρντιέ και Πασσερόν, ἐργασίες ἄλλωστε ἀξιόλογες στόν καιρό τους. Και πρέπει νά εἰπωθεῖ ὅτι αὐτή ἡ ὄρολογία δέν εἶναι παρά μείγμα ὄρολογίας τοῦ Βέμπερ, τοῦ Ντυρκέμ και ψευτοφροῦδισμού, μέ δύο λόγια ψυχοκοινωνιολογική, δηλαδή μή ἐπιστημονική. Ὁ Βερρέ, ἀναμφίβολα, θά ἐκπλαγεῖ διαβάζοντας ὅτι οἱ ἀναλύσεις του γιά τή φοιτητική ἰδεολογία ἀπορρέουν ὄχι ἀπό τή «μαρξιστική ἰδεολογία» πού ἐπικαλεῖται ἀλλά ἀπό τήν κοινωνική ψυχολογία. Ὡστόσο ἀρκεῖ νά ἀνατρέξει κανείς στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ δοκιμίου του (ὁ δείκτης ἐπιτρεψιμότητας, ὁ δείκτης τόλμης, ὁ δείκτης ἀριστοκρατισμοῦ, οἱ πριγκηπικές ἐξεγέρσεις) γιά νά διαπιστώσει ὅτι ἐπιδίδεται σέ μιὰ περιγραφή καθαρά ψυχοκοινωνιολογική τῶν «νομιμοποιήσεων» τῶν φοιτητῶν ἐπικαλούμενος κάποιο εἶδος ἀφηρημένης «φοιτητικῆς συνθήκης», διότι ἡ περιγραφή αὐτή ἀποσιωπᾷ ἐντελῶς τήν οἰκονομική, πολιτική και ἰδεολογική κατάσταση πού προσέφερε τό πεδίο γιά τήν ἰδεολογική ἐξέγερση τοῦ Μάη. Ὅτι ὁ φοιτητικός κόσμος εἶναι μιὰ «μεταβατική ὁμάδα» ἀνάμεσα στήν οἰκογένεια πού ἐγκαταλείπει και τήν ἐπαγγελματική ζωή στήν ὁποία ἀκόμη δέν ἐντάχθηκε, ἀνάμεσα στήν ἡμιμάθεια και τή γνώση, ἀνάμεσα στήν ἠθική στάση και τήν πολιτική ὅτι αὐτή ἡ «συνθήκη» «ἐπιτρέπει» στούς φοιτητές περισσότερη «ἐλευθερία» παρά στούς ἐργάτες και τούς ἄλλους ἐργαζόμενους, ἀκόμη και τούς διανοούμενους ὅτι γιοῖ ἀστῶν μικροαστῶν, «κατόχων τῆς πολιτιστικῆς νομιμοφροσύνης στήν ὁποία ἡ κοινωνική τάξη αὐτοστοχάζεται, ἐπικυρώνεται και δικαιώνεται», ἀποκτοῦν τήν «ἀριστοκρατική ἐπιθυμία» νά συνταράξουν τίς «Κατεστημένες Ἀξίες» ὅτι σ' αὐτή τή φαινομενική «ἐλευθερία» ἐνδίδουν σέ «φαντασιώσεις» ὅπου ἡ «κυφορία τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς» πραγματώνεται ἀνέξοδα – ποίος θά τό ἀρνιόταν; Ἀλλά και ποίος θά ἀρνιόταν ὅτι αὐτές ἦταν πάντοτε οἱ συνθήκες ὑπαρξης τῶν φοιτητῶν, ὅτι ἀνάκαθεν ἡ φοιτητική νεολαία, ἰδίως ἡ «χρυσή», ἐπαιζε τό παιχνίδι τῆς «νεότητος πού φεύγει» γιά νά

σκανδαλίζει τούς Πατέρες της και την Κοινωνική Τάξη; Τι μᾶς μαθαίνει μιᾶ ἀνάλυση τόσο γενική γιὰ τὴ μεγάλη ιδεολογική ἐξέγερση τοῦ Μάη, ἰδίως σὲ ὅ,τι τὴν διακρίνει ἀπὸ ἐξεγέρσεις ὅπως ἡ «σουρεαλιστική» τὴν ἐπαύριο τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ αἰσθητικο-αντικληρικαλική ιδεολογία εἴτε ἀπὸ τίς φασίζουσες καὶ μετὰ ταῦτα φασιστικές ἐξεγέρσεις πού πλημμύρισαν τίς περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, μετὰ τὸ 1927 στὴν Ἰταλία, τὸ 1933 στὴ Γερμανία, πού ἀπείλησαν ἀκόμη καὶ τὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ 1932 ὡς τὸν πόλεμο;

Οἱ πολιτικές συνέπειες μιᾶς ἀναλυτικῆς ἀστοχίας

Οἱ δύο ἐπόμενες προτάσεις εἶναι ἐπακριβῶς ἀντιστρέψιμες: 1) Ἄν δέν ὀριστοῦν οἱ συγκεκριμένες οικονομικές, πολιτικές καὶ ιδεολογικές συνθήκες πού θεμελιώνουν καὶ ἐπομένως διαστέλλουν τίς διαφορές αὐτές ἐξεγέρσεις, ἐγκαταλείπουμε κάθε ἀνάλυση πραγματικά κοινωνιολογική καὶ ξεπέφτουμε σὲ κοινὸ τους ὑπόστρωμα: τὴν ψυχοκοινωνιολογική ἀνάλυση. 2) Ἄν, γοητευμένοι ἀπὸ τούς «δείκτες ἐπιτρεψιμότητας», «τόλμης» καὶ «ἀριστοκρατισμοῦ», χρησιμοποιοῦμε μόνο τὴ γλώσσα τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας, ἀναπόφευκτα χάνουμε τούς λόγους γιὰ τούς ὁποίους μιᾶ συγκεκριμένη φοιτητική ἐξέγερση ἀποβαίνει αἰσθητική, φασιστική ἢ προοδευτική.

Δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά τονιστεῖ ὅτι πολιτικά οἱ συνέπειες εἶναι πελώριες διότι παραλέμπουν ὅλους τούς ἀναγνώστες σὲ μιᾶ ἄχρονη «οὐσία» τῆς μεταβατικῆς «ἐλευθερίας» τῆς σπουδαστικῆς νεολαίας, ὅπου καθένας, εἴτε ἐστὲ εἴτε φασίστας εἴτε προοδευτικός, μπορεῖ ἀνέξοδα νά βρεῖ τὸ βόλεμά του.

Νά τί μπορεῖ νά μᾶς διαφωτίσει πάνω σὲ ἓνα σημεῖο, τέλεια ὥστόσο προσδιορισμένο ἀπὸ τούς κλασικούς τοῦ μαρξισμού: καμιᾶ ἀνάλυση μιᾶς δεδομένης ιδεολογίας, καὶ κατὰ μείζονα λόγο τῶν συγκεκριμένων μορφῶν ὅπου ἐκδηλώνονται οἱ μηχανισμοὶ τῆς, δέν εἶναι δυνατὴ χωρὶς ἀναφορὰ στὶς *ιδιότυπες ιστορικές συνθήκες* πού τῆς χρησιμεύουν ὡς πεδίο καὶ ὡς ὑπόστρωμα. Ὅμως ὁ Βερρέ δέν καταπιάνεται μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν ιδιότυπων οικονομικῶν, πολιτικῶν καὶ ιδεολογικῶν συνθηκῶν πού γέννησαν, ὄχι μόνο στὴ Γαλλία ἀλλὰ σὲ ὅλοκληρο τὸν κόσμο, τὴν ιδεολογική ἐξέγερση τῆς σπουδαστικῆς νεολαίας. Ἐπεται μιᾶ διπλῆ συνέπεια:

1. Ὁ Βερρέ, σὲ ἐπίπεδο τῶν ἐννοιῶν πού χρησιμοποιεῖ, ἀναγκάζεται νά καταφύγει σὲ μιᾶ ψευδοενοιοῦν βεμπεριανού-ντυρκεμικοῦ καὶ φροϋδικοῦ τύπου, σὲ ἀμάλγαμα πού ἀποτελεῖ τὸ βάθος κάθε ψυχοκοινωνιολογικῆς «θεωρίας». Πράγματι, αὐτές οἱ ψευδοέννοιες «ἰσχύουν» γιὰ ὅλες τίς ιδεολογικές ἐξεγέρσεις, ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ πολιτικὴ τους τάση, ἄρα καὶ ἡ ἐμβέλειά τους: ἐξεγέρσεις στιγμιαίες ἢ μακρᾶς διάρκειας, ἐπιφανειακές ἢ σοβαρές, αἰσθητικές, φασιστικές ἢ προοδευτικές.

2. Στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο οἱ συνέπειες εἶναι φανερές. Καθὼς δέν μᾶς ἐξηγεῖται ὅτι ἡ παγκόσμια ιδεολογική ἐξέγερση τῆς μαθητικῆς καὶ φοιτητικῆς νεολαίας εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγωνίας τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ· καθὼς δέν μᾶς ἐξηγεῖται ὁ ρόλος τῶν παραδειγμάτων τῆς Ἀλγερίας (ὁ Βερρέ λέει ὅτι «ἡ φοιτητικὴ ομάδα εἶναι χωρὶς μνήμη!»! Μπορῶ νά τὸν δεβαιώσω ὅτι ὁ πόλεμος τῆς Ἀλγερίας ἀφῆσε βαθιὰ ἰχνη στὴ μνήμη τῶν παλαιῶν φοιτητῶν, ἀκόμη καὶ στοὺς σημερινούς φοιτητές), τῆς Κούβας, τοῦ Βιετνάμ, τῆς Κίνας (οἱ ἀντανακλάσεις τῆς πολιτιστικῆς ἐπανάστασης ἐπαιζαν ἓναν ὄχι εὐκαταφρόνητο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς φοιτητικῆς ιδεολογίας τοῦ Μάη)· καθὼς δέν μᾶς ἐξηγεῖται ὅτι ἡ ἀστική ιδεολογία εἶναι τραυματισμένη, γιὰ νά μὴν πῶ ἀποδιοργανωμένη, ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας πού διαδέχθηκαν τὸν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, τὸν Ἐμφύλιο τῆς Ἰσπανίας, τὸν τελευταῖο πόλεμο καὶ τίς σοσιαλιστικές ἐπαναστάσεις αὐτῆς τῆς ἐποχῆς· καθὼς δέν μᾶς ἐξηγεῖται (διότι σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ριζώνουν ὅλα τὰ ὑπόλοιπα) ὅτι ἡ μικροαστικὴ τάξη, ἀκόμη καὶ ὀρισμένα ἀστικά «στελέχη», καὶ στὴν ἴδια τὴ Γαλλία, ἔχουν πληγεῖ ἀπὸ τὴν οικονομικὴ κρίση πού τούς ἀπειλεῖ καὶ τὴν ἀνεργία πού τούς ἀγγίζει (πόσοι μελλοντικοὶ ἀνεργοὶ στὶς γραμμὲς τῶν σημερινῶν φοιτητῶν;) – καθὼς δέν μᾶς ἐξηγεῖται τίποτε ἀπὸ ὅλα αὐτά, κάθε «κοινωνιολογική» ἀνάλυση τῆς φοιτητικῆς ιδεολογίας τοῦ Μάη τοῦ 1968 ἀποβαίνει μιᾶ ἀνάλυση ψυχοκοινωνιολογίας, ἄρα ἰδεαλιστικὴ, ἀποβαίνει ἀνάλυση τοῦ «κοινωνικοῦ φαντασιακοῦ» μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας, τῆς φοιτητικῆς ομάδας, σὲ ἀένητα μετάβαση, συνεχῶς ἀνάμεσα σὲ δύο καρέκλες.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι καθίσταται ἀδύνατο νά ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὸ γεγονὸς ὅτι, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία, μιᾶ ιδεολογικὴ φοιτητικὴ ἐξέγερση ἐξαπλώθηκε καὶ στὰ Λύκεια καὶ σὲ σημαντικὰ στρώματα νέων διανοούμενων ἐργαζομένων καὶ ἐτσι ἔγινε *ιδεολογικὴ ἐξέγερση μαζῶν*, ὅτι δηλαδή, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία, ἡ ἐν λόγω ιδεολογικὴ ἐξέγερση ἔθιξε ὄχι μόνο «τίς καθιερωμένες ἀξίες» ἀλλὰ ἐπίσης τούς θεσμούς τοῦ κράτους καὶ τίς προαιώνιες πρακτικὲς τους (τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα πρῶτ' ἀπ' ὅλα), ὅτι δηλαδή αὐτὴ ἡ γαλλικὴ ιδεολογικὴ ἐξέγερση δέν εἶναι παρὰ ἓνα μέρος μιᾶς ιδεολογικῆς ἐξέγερσης τῆς παγκόσμιας νεολαίας κι ὅτι ἀποκτᾶ χαρακτηριστὰ ἀναμφισβήτητα προοδευτικὸ παρὰ τὰ λάθη τῆς, τὴν ἀλαζονεία τῆς καὶ τίς ἀναπόφευκτες αὐταπάτες τῆς.

Γιὰ νά συνοψίσω μὲ δύο λόγια: ὅταν δέν ξέρομε ἀπὸ ποῦ ἔρχεται μιᾶ ιδεολογικὴ ἐξέγερση, ὅταν δέν γνωρίζουμε σὲ ποῖο ἱστορικὸ βάθος ριζώνει, εἶναι πιθανότατο νά μὴν μπορέσουμε νά διαγνώσουμε ποῖα εἶναι ἡ σημασία τῆς, ἡ ἐμβέλειά τῆς, καὶ ποῖο θὰ εἶναι τὸ πολιτικὸ τῆς μέλλον, ἄρα σὲ ποῖο βαθμὸ μπορεῖ ἢ ὄχι νά βοηθήσει τὴν προλεταριακὴ ταξικὴ πάλη ἐναντὶα στὸν ἱμπεριαλισμὸ, σὲ ἐθνικὸ καὶ παγκόσμιο ἐπίπεδο.

Θὰ μπορούσα νά σταθῶ ἐδῶ· ἀλλὰ πρέπει νά πάω πρὸς κάτω.

Μάης φοιτητικός ή εργατικός;

Ο Βερρέ έχει απόλυτως τό δικαίωμα νά αφιερώσει μιά μελέτη στήν ιδεολογία τής φοιτητικής δράσης του Μάη. Άλλωστε δέν μιλά μόνο γιά τή φοιτητική εξέγερση. Μιλά και γιά τήν εργατική άπεργία. Όταν μιλά γιά τήν εργατική άπεργία χρησιμοποιεί μιά γλώσσα μαρξιστική κι όχι ψυχοκοινωνιολογική. Ωστόσο, καθώς τό άρθρο του άπευθύνεται κυρίως στους φοιτητές, εκτιμώ ότι θά όφειλε, πρίν από κάθε άλλο, νά θεωρήσει πολιτικά άπαραίτητο τό ξεκαθάρισμα τής λανθασμένης άναπαράστασης πού έχει άκόμη ή πλειονότητα των φοιτητών γιά τά γεγονότα του Μάη.

Δέκα μήνες μετά τόν Μάη του 1968, λαμβανομένης υπόψη τής άκράιας σύγχυσης στήν όποια βρίσκονται πολλοί φοιτητές πού θεωροϋν τόν έαυτό τους «έπαναστάτη» ή άπλώς «προοδευτικό», δέν μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι τά πράγματα έχουν φωτιστεί έπαρκώς στό σημείο αυτό, και ότι γιά τόν φοιτητικό κόσμο ό Μάης ήταν πρίν άπ' όλα «Μάης των προλετάριων». Ξέρω δέβαια ότι έτσι χαρακτηρίσε τό κόμμα τόν Μάη, αλλά αυτή ή τοποθέτηση του κόμματος —γιά λόγους πού πρέπει νά αναλυθούν διότι είναι σοβαροί— πολλούς φοιτητές δέν τούς άγγιξε και διατηροϋν άκόμη αυταπάτες ως προς τήν πραγματική ιεράρχηση των γεγονότων. Άν υποθεθεί ότι είχε κανείς τήν ικανότητα νά παρουσιάσει μιάν έπιστημονική άνάλυση τής ιδεο-

λογίας τους, γιά νά μπορέσει νά τούς άπευθυνθεί, θά 'πρεπε και' άρχήν νά βάλει τά πράγματα στή σειρά τους και νά όνομάσει αυτό πού ήταν ό Μάης του '68. Τί ήταν άλήθεια ό Μάης του '68 στή Γαλλία;

Η εργατική άπεργία: τά πρωτεΐα

Μιά συνάντηση άνάμεσα από τή μιά μεριά, άπ' όσο γνωρίζω, χωρίς προηγούμενο στήν δυτική ιστορία μιάς γενικής άπεργίας, χωρίς προηγούμενο ως προς τόν άριθμό των άπεργών και τή διάρκειά της και από τήν άλλη μεριά μιάς γενικευμένης δράσης όχι μόνο φοιτητών αλλά επίσης και μαθητών λυκείων και «διανοομένων» (νέων «διανοομένων εργαζομένων», γιατρών, άρχιτεκτόνων, καλλιτεχνών, νομικών, μηχανικών, ύπαλλήλων, δημοσιογράφων, κατώτερων και μεσαίων στελεχών κ.λπ.).

Σ' αυτή τή συνάντηση, ή γενική άπεργία κατά τρόπο συντριπτικό ήταν τό απόλυτως καθοριστικό φαινόμενο, ενώ ή δράση των φοιτητών, των μαθητών και των «διανοομένων», πού χρονικά προηγήθηκε, ήταν ένα νέο γεγονός, τεράστιας μέν σημασίας, ώστόσο ύποκείμενο στό πρώτο. Πρέπει επίσης νά αναγνωριστει τό άκόλουθο γεγονός πού γενικώς παραγνωρίζεται: ενώ γιά τήν άστική τάξη, γιά τούς γονείς τους αλλά και γιά τούς ίδιους, οι φοιτητές κατείχαν τό προσκήνιο των γεγονότων μέ θεαματικές πράξεις, ή πιό σύνθετη και σέ βάθος δράση προερχόταν από στρώματα μή φοιτητικά: τούς μαθητές λυκείων, τούς φοιτητές των τεχνικών σχολών, τούς νέους εργαζόμενους διανοούμενους. Νά όμως πού τό άρθρο του Βερρέ δέν μνημονεύει τή σπουδαιότητα τής δράσης αυτών των τελευταίων στρωμάτων.

Αυτή ήταν, νομίζω, τουλάχιστον σέ γενικές γραμμές, ή ιστορική πραγματικότητα άν ιεραρχήσουμε τή σπουδαιότητα των αντίστοιχων κινητοποιήσεων πού ναι μέν συναντήθηκαν τόν Μάη του '68, δέν κατάφεραν ώστόσο νά συγχωνευθούν. Όμως, εδώ και δέκα μήνες, εκτός από τους άφορισμούς του Ντέ Γκώλ, πού σκοπεύει κατευθείαν τούς εργάτες στους όποιους καταγγέλλει τήν άπειλή «όλοκληρωτισμού», όλοι οι έπίσημοι δημοσιολόγοι, άστοί και μικροαστοί (μιά τεράστια φιλολογία πού γεμίζει τήν έθνική και διεθνή άγορά εκδόσεων), μαζί δυστυχώς και πολλοί δημοσιολόγοι φοιτητές, άποκλειστικά ή έστω σχεδόν άποκλειστικά, προσηλώθηκαν στόν φοιτητικό Μάη. Τό λέω καθαρά: φοιτητικό Μάη, διότι ό μαθητικός Μάης όπως και ό Μάης των διανοομένων εργαζομένων δέν δικαιούνται τήν ίδια διαφήμιση. Άντίθετα, εκτός από τίς δημοσιεύσεις του κόμματος και τής CGT πού, άπ' όσο γνωρίζω, δέν παρουσίασαν άκόμη έμπεριστατωμένες κοινωνιολογικές αναλύσεις γιά όσα συνέβησαν στά διάφορα στρώματα των εργαζομένων κατά κλάδο παραγωγής και άπασχόλησης, και εκτός από μερικά μεμονωμένα ρεπορτάζ, μιά σχεδόν άπόλυτη σιωπή καλύπτει τόν εργατικό Μάη (Μάη των προλετάριων, σύμφωνα μέ τήν ακριβή έκφραση του Σαλινί).

“Όμως όποιες κι αν είναι οι πεποιθήσεις του Βερρέ πάνω σ' αυτό τό ζήτημα (και δέν άμφιβάλλω για τήν όρθότητά τους), μέ τή διάταξη τών κεφαλαίων τής ανάλυσής του, άρα μέ τό μέρος πού επιλέγει στό κείμενό του για νά παρουσιάσει τήν εργατική άπεργία, καταλήγει σέ ένα άποτέλεσμα πού σίγουρα άπεύχεται ένω, μέ τήν κριτική τών φοιτητικών αυταπατών, όρθώς προσπαθεί νά διορθώσει τίς παραστάσεις πού έχουν οι φοιτητές για τή σχέση ανάμεσα στις ιδέες τους για άπεργία («άναλογική άπεργία») και τήν ίδια τήν άπεργία· ώστόσο δέν άποκαθιστά τήν άπεργία στήν πραγματική της θέση, ή διαφορετικά δέν καταδεικνύει τήν *πραγματική σχέση, τήν υποκείμενη σχέση*, πού διαμορφώθηκε ανάμεσα στις φοιτητικές και άλλες δραστηριότητες μέ τή γενική άπεργία τών εργαζομένων. Είτε τό θέλει είτε όχι, και σέ πείσμα συχνά έγκυρων κριτικών του, διατηρεί άντικειμενικά τούς φοιτητές-αναγνώστες του στήν ύπ' αριθμόν 1 αυταπάτη ως προς τή δικιά τους «έορηνεία» τού Μάη. Διότι πολλοί φοιτητές επιχειρούν αυθόρμητα νά γράψουν τήν ιστορία τού Μάη μέ βάση τήν ύπερβολή «φοιτητικός Μάης», πράγμα πού, σίγουρα, κάθε άλλο παρά δυσαρεστεί τήν άστική τάξη, μία τάξη πού διάζεται νά λησμονήσει και νά κάνει τά παιδιά της νά λησμονήσουν ότι χωρίς τή συγκλονιστική άπεργία έννέα έκατομμυρίων άπεργών τά όδοφράγματα τού Καρτιέ Λατέν θά άφηναν ίσως περισσότερα τραύματα από προσδοκίες και ζωντανά άκόμη όνειρα, μία και έμπνέουν άτακτες μέν, ώστόσο έπίμονες και σέ βάθος κινητοποιήσεις πού είδαμε από τόν Όκτώβριο τού 1968, κυρίως στά λύκεια, τίς τεχνικές σχολές κ.λπ.

Τά ιδεολογικά ρεύματα

Μετά από αυτές τίς έπιφυλάξεις, αν περάσουμε στό ίδιο τό άντικείμενο τής ανάλυσης τού Βερρέ, δέν θά τό όνομάσαμε «Τό φαντασιακό κοινωνικό» τών φοιτητών, αλλά τά *ιδεολογικά ρεύματα* πού ύλοποιήθηκαν μέ τίς κινητοποιήσεις φοιτητών, μαθητών και «διανοουμένων» τόν Μάη τού '68 στή Γαλλία. Κι εδώ άκόμη φοβάμαι ότι ό Βερρέ ένδίδει σέ μία διπλή άνεπαρκεια ή αυταπάτη.

1. Πραγματεύεται τήν φοιτητική ιδεολογία, σάν νά ύπήρχε μόνο *μία*. Όστόσο γνωρίζει καλά, και τό δηλώνει, ότι ό «φοιτητικός χώρος» είναι σύμμεικτος διότι, εκτός από 8 ή 9% παιδιά εργατών, περιέχει γόνους πολύ διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων, από τή χαμηλότερη μικροαστική τάξη έως τή μεγαλοαστική και τά υπόλοιπα τής άριστοκρατίας. Αν επιπλέον θεωρήσουμε ότι στις κινητοποιήσεις τού Μάη έλαβαν μέρος όχι μόνο οι φοιτητές αλλά και σημαντικός αριθμός νέων διανοουμένων εργαζομένων, γίνεται ιδιαίτερα δύσκολο νά μιλήσει κανείς για *μία* ιδεολογία, εκτός κι αν θά έπρεπε νά τήν θεωρήσει ως άσταθή συνδυασμό πολλών ρευμάτων. Και πράγματι, για νά σταθεί κανείς μόνο στήν περίπτωση τών φοιτητών, ύστερα από τίς άλλεπάλληλες

διασπάσεις πού σπαράλιασαν τήν Ένωση Κομμουνιστών Φοιτητών (UEC) άπ' άφορμή τούς άντιμπεριαλιστικούς άγώνες (πόλεμος τής Άλγερίας, λατινοαμερικάνικο άντάρτικο, Βιετνάμ) και ύστερα από τή διάσπαση τού διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, ύπήρξαν πολλά ρεύματα διαφορετικών ιδεολογικών τάσεων πού αναφέρονταν είτε στόν άναρχισμό (Κίνημα τής 22 τού Μάρτη), είτε στόν τροτσκισμό, είτε στόν γκεβαρισμό, είτε στήν πολιτιστική επανάσταση τής Κίνας.

Αυτή ή πολυμορφία εξηγεί έν μέρος τίς διακυμάνσεις τών φοιτητικών κινητοποιήσεων, τούς διαταγμούς τους· έν μέρος επίσης τήν άδύναμία τους: οι περισσότερες «όμαδοϋλες» διασπάστηκαν ή εξαφανίστηκαν μέσα στή δοκιμασία τού Μάη. Τώρα, και δέν μπορούμε νά πούμε για πόσο, δεσπόζει μία «άντιγκρουπουσκουλική» και γενικώς άντιοργανωτική ιδεολογία νεο-λουξεμπουργικου τύπου πού βρίσκει όργανα «υποκατάστασης»² στις «Έπιτροπές Δράσης», πού σέ πολλές περιπτώσεις δέν είναι χωρίς άποτελεσματικότητα.

Κάθε ανάλυση, λοιπόν, τής φοιτητικής ιδεολογίας θά πρεπε νά παίρνει ύπόψη της όλα αυτά τά σύμμεικτα δεδομένα. Διότι άκόμη είναι αρκετά διαδεδομένη σέ εύρύτατα στρώματα τού φοιτητικού χώρου μία αυταπάτη, ότι ύπάρχει *μία* και *μόνο* φοιτητική ιδεολογία.

Κατά τή δική μου άντίληψη, τό νόημα, αν όχι ή συνοχή, τών φοιτητικών κινητοποιήσεων πρέπει νά αναζητηθεί κατά τή μεριά τών στόχων, κι άκόμη βαθύτερα κατά τή μεριά τών καθοριστικών αίτιών πού προκάλεσαν τή φοιτητική εξέγερση.

2. Ό Βερρέ επιπλέον φαίνεται νά θεωρεί ότι τόν Μάη ή κυρίαρχη στό φοιτητικό χώρο ιδεολογία ήταν ή «άναρχοσυνδικαλιστική» για τήν όποία παραδόξως λέει ότι είναι ιδεολογία τού άναρχισμού πού έχει σχέση μέ τίς μάζες, λές και ό άναρχισμός δέν θά μπορούσε νά είναι μία ιδεολογία μαζική, ιδιαίτερα σ' αυτά τά τόσο έτερόκλητης προέλευσης κοινωνικά στρώματα όπως άλλωστε και τά κοινωνικά στρώματα καταγωγής τών φοιτητών. Και επικαλείται συνθήματα όπως «εργατική έξουσία», «συνδικαλιστική έξουσία» κ.λπ.

Όστόσο, άπ' όσο γνωρίζω, τόν Μάη ή κυρίαρχη ιδεολογία στό φοιτητικό χώρο έν γενεί ήταν ή άναρχοελευθεριακή, παρ' όλο πού σέ όρισμένα κέντρα (Ναντέρ π.χ. όπου στόν εργατικό χώρο κυριαρχεί μία ισχυρή άναρχοσυνδικαλιστική παράδοση) ένδέχεται φοιτητές νά έριξαν συνθήματα άναρχοσυνδικαλιστικά τά όποια, πάλι άπ' ότι γνωρίζω, διακηρύχτηκαν κυρίως από τήν CFTD και τό PSU: «εργατική έξουσία», «φοιτητική έξουσία», «άγροτική έξουσία». Για τήν ώρα, Μάρτιος 1969, μου φαίνεται ότι ή κυρίαρχη ιδεολογία στόν προχωρημένο πυρήνα τού φοιτητικού «κινήματος» είναι μία ιδεολογία νεο-λουξεμπουργικου τύπου, παρ' όλο πού ή άναρχική ιδεολογία παραμένει ι-

2. Ό Βερρέ μιλάει δικαιολογημένα για διαδικασία *υποκαταστάσεων*.

σχυρή και μέ μορφές σχετικά έπεξεργασμένες.

Κριτική άρνητική, θετική κριτική

Πρέπει τώρα να μιλήσω για τις άρχές που έμπνέουν την έπέμβαση του Βερρέ, δηλαδή τη σχεδόν κριτική μορφή του άρθρου του. Είναι φανερό ότι πρέπει άπαραιτήτως, όπως έλεγε ο Λένιν άναφορικά με τον έργατικό άριστερισμό, να κριθούν «άυστηρά» οι άυταπάτες και τή λάθη των συντρόφων μας φοιτητών, ότι δέν πρέπει να κολακεύουμε τή νεολαία. Άλλά άκριβώς πρέπει να πάρουμε πολύ σοβαρά ύπόψη ότι αυτά τή λάθη είναι μιά «παιδική άσθένεια», όχι τής έργατικής τάξης, αλλά τής νεολαίας, τής σπουδαστικής ή διανοούμενης νεολαίας.³ Δέν πρέπει να συγχέουμε άυτομάτως άυτή τή νεολαία με τις μικρές πολιτικές ομάδες που έπιδιώκουν να πάρουν τήν καθοδήγησή της – ούτε τις προσδοκίες και τις άντιδράσεις της με τή συνθήματά τους. Γιατί πρέπει να μής ενδιαφέρει ή μής τής διανοούμενης και σπουδάζουσας νεολαίας και οι βαθύτερες τάσεις της. Όμως δέν νομίζω ότι ή μέθοδος που χρησιμοποίησε ο Βερρέ στο άρθρο του είναι ή καλύτερη (μιά άρνητική κριτική, με μορφή ψυχρά σατιρική, χωρίς έπαρκείς έξηγήσεις, χωρίς προβολή διεξόδων, άν και γνωρίζω ότι αυτές οι τελευταίες δύο άπαιτήσεις δέν είναι εύκολόβρετες στην παρούσα συγκυρία).

Τί όφείλει να κάνει ένας κομμουνιστής, δέκα μήνες μετά τον Μάη, για να βοηθήσει τους φοιτητές που διακατέχονται άκόμη μαζικά από τις έπιπτώσεις των ιδεολογικών άυταπατών με τις όποιες κάλυψαν, τον Μάη, τις μερικές φορές τυχοδιωκτικές αλλά ώστόσο θαρραλέες ή και ήρωικές κινητοποιήσεις τους; Ό Λένιν μής δείχνει τή δρόμο σε ένα κείμενό του του 1916 που άναφέρει ο Σαλνί:

«...Μπροστά στην άνεπάρκεια ιδεολογικής καθαρότητας άυτών των νέων ανθρώπων πρέπει να άντιδράσουμε τελείως διαφορετικά από τή καθιερωμένα, όφείλουμε να άντιδράσουμε διαφορετικά άπέναντι στην θεωρητική σαλάτα και τήν έλλειψη έπαναστατικής συνέπειας που έπιδεικνύουν οι ένήλικοι (Κάουτσκι και Σία) που έξαπατούν τή προλεταριάτο ισχυριζόμενοι ότι μπορούν να καθοδηγήσουν και να εκπαιδεύσουν τούς άλλους ενάντια σ' άυτούς είναι άναγκαίος ένας σκληρός άγώνας. Έδώ έχουμε να κάνουμε με οργανώσεις τής νεολαίας που διακηρύσσουν άνοιχτά ότι έξυπηρετούν τή διαπαιδαγώγηση τής νεολαίας, ότι τή κύριο καθήκον τους είναι να διαμορφώσουν στελέχη για τή σοσιαλιστικά κόμματα. Πρέπει να κάνουμε τή πάντα για να βοηθήσουμε άυτή τή νεολαία, να έπιδείξουμε τή μεγαλύτερη ύπομονή άπέναντι στα λάθη της, να διορθώσουμε λίγο λίγο τή λάθη της με τήν πειθώ κι όχι με τήν άντιπαλότητα. Δέν είναι σπάνιο άνθρωποι μής όρι-

σμένης ηλικίας ή ηλικιωμένοι να μής ξέρουν πώς να πλησιάσουν τή νεολαία, μιά νεολαία που άναγκαστικά έρχεται στο σοσιαλισμό από διαφορετικούς δρόμους σε σχέση με τούς πατέρες της, με άλλες μορφές και σε άλλες συνθήκες...».

Γνωρίζω ότι οι συνθήκες τόν Μάρτη του 1969 δέν είναι ίδιες με εκείνες του 1916, ότι είναι πολύ δύσκολο να έχει κανείς τήν άλλοτινή ύπομονή, ιδίως άπέναντι σε συστηματικές έπιθέσεις που στοχεύουν κατευθείαν τή κόμμα και τήν CGT. Σκέφτομαι όμως ότι ή σύσταση του Λένιν διατηρεί όλη τήν άξία της, άκόμη και σε μιά κατάσταση όπου τή παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα έπιπλέον σπαράσσεται από μιά σοβαρότατη διάσπαση (τή 1916 ή κατάσταση δέν ήταν πολύ καλύτερη). Δέν νομίζω, λοιπόν, ότι θά 'ταν σωστό να άρκεϊται κανείς στην άφ' ύψηλου κριτική, με τή σιγουριά που δίνει σε έναν «ώριμο άνθρωπο» ή πολιτική

3. Όταν αναφέρεται κανείς στον άριστερισμό και παραθέτει τή έργο που ο Λένιν άφιέρωσε σ' άυτό τή ζήτημα, δέν πρέπει να ξεχνά ότι ο Λένιν μιλούσε για έργατικό άριστερισμό και όχι για φοιτητικό.

Πρέπει ιδίως να ξαναθυμίσουμε ότι στα συμπεράσματα του βιβλίου του ο Λένιν έγραφε: «Όλοφάνερα τή λάθος που φανερώνεται στον άριστερό δογματισμό μέσα στο κομμουνιστικό κίνημα είναι, στην παρούσα στιγμή, χίλιες φορές λιγότερο επικίνδυνο και βαρύνον από τή λάθος που φανερώνεται από τή δεξιό δογματισμό».

Και προσέθετε ότι ο έργατικός άριστερισμός ήταν μιά παιδική άρρώστια που μπορούσε «σε όρισμένες συνθήκες να θεραπευτεί εύκολα». Διακινδυνεύω εδώ μιά προσωπική άποψη.

Παρά τις διαφορές ως προς τή άντικείμενο (φοιτητικός άριστερισμός στην θέση του έργατικού άριστερισμού) και ως προς τή συγκυρία, θεωρώ πάντα ισχύουσα τή συγκριτική κρίση του Λένιν πάνω στους άμοιβαίους κινδύνους. Θά προσέθετα: ιδίως στον φοιτητικό-διανοούμενο χώρο, ο άριστερός δογματισμός παρουσιάζει ένα λάθος χίλιες φορές λιγότερο επικίνδυνο και βαρύ από τή λάθος του δεξιού δογματισμού.

Άντιθέτως, θά προσέθετα ότι οι συνθήκες τής παρούσας συγκυρίας κινδυνεύουν να καταστήσουν έξαιρετικά δύσκολη τήν «άνασκευή» άυτού του λάθους: άκόμη και για τόν άπλό λόγο ότι, άνακαλώντας άυτή τή συγκυρία, οι «ένδιαφερόμενοι», ή τουλάχιστον άρκετοί ανάμεσά τους, άρνούνται και θά άρνούνται έντονότατα τις «φροντίδες», τις όποιες όρισμένοι, άν ύποθέσουμε άκόμη ότι θέλουν πραγματικά να τούς βοηθήσουν, θά τούς προσφέρουν. Άυτή ή άρνηση, και ή μορφή της, άποτελούν ένα από τή άντικείμενα στοιχεία τής κατάστασης στους «φοιτητικούς» κύκλους, που θά ήταν έπιπόλαιο να μής τή παίρνουμε στα σοβαρά, έστω και για να μπορέσουμε ν' αναλύσουμε τούς λόγους, οι όποιοι δέν άναδύονται από τήν «ψυχο-» ή τήν «ψυχο-κοινωνιολογία». Όσοι έχουν μιά πραγματική έμπειρία από τήν παιδαγωγική και πολιτική πρακτική στον φοιτητικό χώρο, κυρίως των λυκείων, τή γνωρίζουν.

πείρα, κριτική απέναντι σε μία φοιτητική νεολαία που ψάχνει το δρόμο της σε συνθήκες που δεν είναι «δύσκολες» μόνο για την ίδια. Διότι αν θέλουμε να λογαριάσουμε τα κύρια στοιχεία της κατάστασης μέσα στην όποια ψάχνει το δρόμο της, οφείλουμε να εξετάσουμε δύο γεγονότα και να τα δούμε κατάματα.

1. Η ιδεολογική εξέγερση της σπουδάζουσας νεολαίας, που στη Γαλλία έφτασε στο απόγειό της τον Μάη του 1968, είχε αρχίσει δέκα με δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα σε πολλά σημεία του κόσμου. Επρόκειτο προφανώς για ένα τελείως διαφορετικό γεγονός σε σχέση με τις εφήμερες αισθητίζουσες εξεγέρσεις της δεκαετίας του '20 ή την ένταξη της νεολαίας στα προπολεμικά φασιστικά κινήματα. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μία παγκόσμια εξέγερση και αναμφισβήτητα, παρά ορισμένα εσω σοβαρά παρατράγουδα, ήταν μία *εξέγερση προσοδευτική* που κατέχει κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη θέση στην παγκόσμια ταξική πάλη ενάντια στον ιμπεριαλισμό. Προσβάλλει καιρία τον καθαυτό μηχανισμό εγχάραξης της άστικης ιδεολογίας, δηλαδή το καπιταλιστικό εκπαιδευτικό σύστημα. Είναι απόλυτως θεμιτό να σκεφθεί κανείς ότι, ακόμη και αν υποστεί σοβαρές αναδιπλώσεις, η εξέγερση αυτή έχει μπροστά της ένα πραγματικό και βιώσιμο μέλλον. Το θεμελιώδες ερώτημα που τίθεται σ' αυτή την εξέγερμένη νεολαία είναι το ακόλουθο: θα μπορέσει με έργα κι όχι με λόγια να πραγματοποιήσει τη συγχώνευσή της

μέ το εργατικό κίνημα; Θα βοηθηθεί για να πραγματοποιήσει αυτή τη συγχώνευση;

2. Όμως ακριβώς αυτή η εκπληκτική νεολαία υποχρεώθηκε τον Μάη στη διεξαγωγή του γιγαντιαίου αγώνα, πολύ μεγάλου για τις δυνάμεις της, σε συνθήκες αντικειμενικά δραματικές: αφέθηκε, εγκαταλείφθηκε στον έαυτό της, άρα μόνη.

Τά Κ.Κ. έχασαν την επαφή με την εξέγερση της νεολαίας

Εδώ εντοπίζουμε ένα αντικειμενικό γεγονός που θα 'πρεπε να εξετάσουμε με τον σοβαρότερο τρόπο. Είναι γεγονός ότι, εκτός από την Κίνα, όπου σε μία συγκυρία τελείως διαφορετική και για άμεσους σκοπούς που δεν αντιστοιχούν στις δικές μας συνθήκες, ή ίδια ή διεύθυνση του λαϊκού κράτους τέθηκε επικεφαλής (ή πήρε την πρωτοβουλία;) της ιδεολογικής εξέγερσης της νεολαίας, τα δικά μας κομμουνιστικά κόμματα, εδώ και χρόνια, σηματοδεύτηκαν από διαδοχικές κρίσεις της φοιτητικής κομμουνιστικής οργάνωσής τους και στην πραγματικότητα έχασαν την επαφή με τη μάζα της σπουδαστικής νεολαίας.

Δέν έχω δεϊ όμως να έχουν πάρει στα σοβαρά⁴ ούτε να έχουν αναλύσει σε βάθος αυτό το γεγονός που είναι σημαντικό όχι μόνο για την ιστορία του τόπου μας, γιατί ξεπερνά τα σύνορά μας δεδομένου ότι προσέβαλε και προσβάλλει εδώ και πολλά χρόνια όχι μόνο τις καπιταλιστικές χώρες αλλά και ορισμένες σοσιαλιστικές. Δέν γνωρίζω καμιά συγκεκριμένη ανάλυση, συστηματική και έμπεριστατωμένη, της συγκεκριμένης παγκόσμιας και εθνικής κατάστασης που προκάλεσε αυτή την απώλεια επαφής, ιδιαίτερα επίσημα όχι μόνο στην εργατική ταξική πάλη αλλά και στην ίδια την σπουδάζουσα νεολαία.

Γνωρίζω επίσης ότι, σε μία κρίσιμη στιγμή της πάλης των τάξεων, το κόμμα, μετά τον Μάη, κάνει μεγάλες προσπάθειες για να ξανασυνδέσει τους δεσμούς του με ό,τι έχασε επαφή, αλλά η έλλειψη συγκεκριμένων αναλύσεων της κατάστασης που προκάλεσε αυτό το οδυνηρό γεγονός με κάνει να έχω βάσιμους φόβους ότι οι νέοι δεσμοί που επιχειρούνται βασίζονται σε ορισμένα διαφοροούμενα ή σε ορισμένες αποσιωπήσεις που σίγουρα θα μάς κοστίσουν ακριβά κάποια μέρα, παρά τις κάποιες νίκες που θα αποδοϋν εν μέρει πύρρειες. Διότι, σύμφωνα και με τη λενινιστική θεωρία, δέν μπορούμε να διορθώσουμε ένα λάθος ή να πληρώ-

4. Ο Βαλντέκ Ροσέ τό είχε αναφέρει για τη Γαλλία, στην εισήγησή του στην Κεντρική Έπιτροπή της 8ης Ιουλίου '68, ως εξής (οι υπογραμμίσεις δικές του): «Μέχρι τώρα τό κόμμα μας άσκησε στους φοιτητικούς κύκλους *μία κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη επίδραση, αλλά έντοϋτοις όλοφάνερα άνεπαρκή, ή όποία φυσικά έγινε αισθητή με άρνητικό τρόπο στο τελευταίο μας κίνημα*».

σουμε τό κενό πού δημιουργείται από ένα λάθος πα-
ρά υπό τόν απαράβατο όρο νά αναλύσουμε ώς τή ρί-
ζα τίς αίτίες του λάθους.

Όσα λέω για τή φοιτητική κατάσταση, τηρουμένων
των αναλογιών, ισχύουν και για τήν κατάσταση της ΐ-
διας της εργατικής τάξης τόν Μάη. Άν διαθέταμε πε-
ρισσότερες συγκεκριμένες αναλύσεις για όσα συνέβη-
σαν τόν Μάη στά διάφορα στρώματα των εργαζομέ-
νων και στους διάφορους κλάδους της παραγωγής και
της απασχόλησης, θά μπορούσαμε σε μεγάλο βαθμό νά
βοηθήσουμε τούς φοιτητές νά διορθώσουν τήν ιδέα
πού έχουν για τήν εργατική τάξη, εν μέρει έσφαλμέ-
νη, για τίς συνθήκες μέσα στις όποιες υπάρχει και ά-
γωνίζεται, για τούς ρυθμούς της, τίς έμπειρίες της, για
τήν έμπιστοσύνη της και τίς δυσπιστίες της.

Νομίζω ότι θά μπορούσα νά βεβαιώσω ότι ή έλλει-
ψη σφαιρικής ανάλυσης, συστηματικής και συνάμα έ-
μπεριστατωμένης, για τίς αίτίες της απώλειας επαφής
ανάμεσα στό κόμμα και τή σπουδάζουσα νεολαία άφ'
ένός και αυτή τήν ανεπάρκεια συγκεκριμένων αναλύ-
σεων για τή δράση της εργατικής τάξης τόν Μάη άφ'
έτέρου, συνέβαλαν στό νά εγκαταλειφθεί ή δραστηριό-
τητα της σπουδάζουσας και διανοούμενης νεολαίας
στόν έαυτό της κατά και μετά τόν Μάη, και νά έξω-
θηθοϋν οι φοιτητές τόν Μάη κατ' άρχήν και μετά τόν
Μάη στά τυφλά, συνάρτηση άλλωστε μέ τή γενναιο-
φροσύνη τους, στις αρχαϊκές αυταπάτες της κυρίαρχης
σήμερα αναρχικής ή αναρχίζουσας ιδεολογίας.

Άνάγκη έπιστημονικής ανάλυσης και αυτοκριτική

Έρχομαι τώρα, ύστερα από τά παραπάνω, στό συμπέ-
ρασμα μου, πού θά τό ήθελα, σύμφωνα μέ τή συμβου-
λή του Λένιν, όχι μόνο κριτικό αλλά επίσης και κυ-
ρίως θετικό, παρ' όλο πού μέ βάση τίς διαθέσιμες πλη-
ροφορίες αναγκαστικά παραμένει *προγραμματικό*.

Νομίζω λοιπόν ότι, από τή στιγμή πού θά βάλουμε
τά πράγματα στή θέση τους (δηλαδή από τή στιγμή
πού θά καταδείξουμε τήν ιστορική προτεραιότητα της
γενικής άπεργίας σε σχέση μέ τή φοιτητική κινητο-
ποίηση), πρέπει νά εξετάσουμε μέ τή μεγαλύτερη δυ-
νατή σοβαρότητα τήν ιδεολογική εξέγερση της σπου-
δαστικής νεολαίας και των νέων εργαζομένων διανοου-
μένων πού κυφοροϋνταν από καιρό σε όλόκληρο τόν
κόσμο και στή Γαλλία, και στή συνέχεια πήρε θεαμα-
τική μορφή έδώ κι εκεί (στήν Τουρκία, τήν Ιαπωνία,
τή Γερμανία, τήν Ιταλία, τήν Ισπανία, τίς ΗΠΑ κ.λπ.)
πρίν νά γνωρίσει τό κορυφαίο της σημείο στή Γαλλία,
χάρη στή γενική άπεργία.

Πρέπει νά αναλύσουμε σε βάθος τίς βαθύτερες αίτίες,
έθνικές και διεθνείς, αυτής της ιδεολογικής εξέγερσης,
πού, στό είδος της βέβαια, είναι ένα γεγονός χωρίς
προηγούμενο στήν ιστορία και συνάμα *αναντίστρεπτο*.

Πρέπει επίσης, χωρίς νά κάνουμε πίσω μπροστά σ'
αυτό τό δύσκολο έργο, νά αναλύσουμε τίς αίτίες πού
οδήγησαν τά κομμουνιστικά κόμματα νά χάσουν τήν
πολιτική και ιδεολογική επαφή μέ τή σπουδάζουσα και
διανοούμενη νεολαία σε έθνικό και διεθνές επίπεδο.

Πρέπει νά εκθέσουμε λεπτομερειακά και δημόσια
αυτές τίς αναλύσεις και, *άν χρειαστεί*, νά έχουμε τό
πολιτικό θάρρος νά περάσουμε άπλούστατα από τήν
ανάλυση στήν αυτοκριτική, να εξαγάγουμε τίς πολιτι-
κές και ιδεολογικές συνέπειες πού επιβάλλονται. Εί-
κόλλως υπάρχει φόβος τό συγκλονιστικό χάσμα ανά-
μεσα στό κόμμα της εργατικής τάξης, τήν σπουδάζου-
σα και τή διανοούμενη νεολαία ή νά μή γεφυρωθεί
πραγματικά ή νά γεφυρωθεί όπως όπως, δηλαδή μάλ-
λον άσχημα, μέ όλες τίς απώλειες και τά τραύματα
πού θά συνεπαγόταν ένα άσχημο γεφύρωμα.

Έτσι μόνο θά μπορέσουμε νά βοηθήσουμε «υπομο-
νετικά, μέ τήν πειθώ καλύτερα κι όχι μέ τήν άντιπα-
λότητα», μέ όλες μας τίς δυνάμεις, τούς νέους φοιτη-
τές συντρόφους μας νά βροϋν μιά διέξοδο στις φοβε-
ρές δυσκολίες μέσα στις όποιες μάχονται. Έννοείται ό-
τι πρέπει επίσης νά υποβάλουμε σε κριτική, αυστηρή
άν είναι ανάγκη, τά σφάλματά τους, αλλά νά έχουμε
στό νοϋ ότι αυτή ή *κριτική των λαθών τους έχει στό-
χο νά τούς βοηθήσει θετικά* νά έρθουν στις θέσεις της
εργατικής τάξης, μιά και ή πλειοψηφία τους έχει εκ-
φράσει τέτοια διάθεση.

Όμως δέν μπορούμε νά τούς βοηθήσουμε θετικά πα-
ρά μόνο αν υποβάλουμε τίς ιδεολογίες τους σε κριτι-
κή υπό τρεις προϋποθέσεις:

1. Νά τούς γνωρίσουμε μέ λεπτομέρειες τή δράση
της εργατικής τάξης, τίς αρχές της, τίς παραδόσεις
της, τίς μορφές κινητοποίησης και τίς μορφές πάλης,
πού συχνά φέρνουν σε άμηχανία μιά νεολαία πού δέν
έχει άμεση έμπειρία της εργατικής τάξης και του έρ-
γατικού κινήματος: νά τούς γνωρίσουμε τήν ανάγκη
της πολιτικής *καθοδήγησης* της εργατικής τάξης στήν
έπαναστατική πάλη.

2. Νά αναγνωρίσουμε τόν χωρίς προηγούμενο νευ-
τερισμό, τήν πραγματικότητα και τήν προοδευτική ση-
μασία της ιδεολογικής εξέγερσης της σπουδάζουσας
και διανοούμενης νεολαίας, πού αναστατώνοντας εκ
των έσω όρισμένους ιδεολογικούς μηχανισμούς του ι-
μπεριαλιστικού κράτους βοηθά άντικειμενικά τήν έπα-
ναστατική πάλη της εργατικής τάξης σε έθνικό και
διεθνές επίπεδο: νά κάνουμε γνωστή αυτή τήν πραγ-
ματικότητα στήν εργατική τάξη.

3. Νά παράσχουμε όλες τίς *έπιστημονικές* εξηγήσεις
πού θά επιτρέψουν σε όλους, ακόμα και στους νέους,
νά δοϋν καθαρά τά γεγονότα πού έξησαν και νά προ-
σανατολιστούν, αν πράγματι τό επιθυμοϋν, στήν ταξι-
κή πάλη ανοίγοντάς τους πρόσφορες προοπτικές, δί-
νοντάς τους τά πολιτικά και ιδεολογικά μέσα της όρ-
θής δράσης.

μετάφραση: Άγγελος Έλεφάντης

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

τοῦ Δημήτρη Χασάπη

Η μαθηματική δραστηριότητα καί ἡ παραγωγή τῆς μαθηματικῆς γνώσης εἶναι μιά κοινωνική πρακτική, ἡ ὁποία ἀντανακλᾷ τήν κοινωνική κατάσταση καί ὑπόκειται στούς ἀνταγωνισμούς τῶν κοινωνικῶν συμφερόντων μιᾶς καθορισμένης ιστορικῆς περιόδου. Ἡ μαθηματική γνώση ὡς παράγωγο τῆς δραστηριότητος αὐτῆς εἶναι, ἀντίστοιχα, μιά κοινωνική κατασκευή, ὑποκείμενη στά ἱστορικά καθορισμένα κοινωνικά καί πολιτισμικά πλαίσια τοῦ σταδίου ἀνάπτυξῆς τῆς. Δέν ἀποτελεῖ, κατά συνέπεια, μιά ἀδιάφυστη, ἀντικειμενική καί ἀπόλυτη γνώση, αὐτόνομη καί κατηγορικά διακριμένη ἀπό τίς ἄλλες μορφές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ἀπαλλαγμένη πλήρως ἀπό τά ἐμπειρικά δεδομένα καί τίς ἀντιφάσεις τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καί καθορισμένη μόνο ἀπό τή λογική ἢ ἀπό μιά ὑπερβατική πραγματικότητα. Ἡ μαθηματική γνώση, ἐπομένως, ὅπως καί κάθε ἐπιστημονική γνώση, ὑπόκειται ὡς παράγωγο μιᾶς κοινωνικῆς πρακτικῆς σέ διαρκεῖς διαψεύσεις καί ἀναθεωρήσεις καί δέν ἀποτελεῖ ἕνα τελεσίδικα περατωμένο σῶμα γνώσης, ἐκφρασμένο ὀριστικά ἀπό ἕνα κλειστό σύστημα προτάσεων καί ἀπό μιά σειρά διαδικασιῶν τεκμηρίωσης τῆς ἀλήθειας τῶν προτάσεων αὐτῶν. Ὡς παράγωγο μιᾶς κοινωνικῆς πρακτικῆς ἐντάσσεται σέ ἱστορικά καθορισμένα κοινωνικά καί πολιτιστικά πλαίσια, πού καθορίζουν τό ἐπίπεδο καί προσδιορίζουν τήν κατεύθυνση ἀνάπτυξῆς τῆς. Παράλληλα, καί γιά τούς ἴδιους λόγους, ἡ μαθηματική γνώση δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς μιά γνώση ἡ ὁποία εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τίς κυρίαρχες κοινωνικές ἀξίες, ὑποκείμενη ἀποκλειστικά σέ μιά δική της αὐτόνομη ἐσωτερική λογική. Ἀντίθετα, μέσα ἀπό τήν κοινωνική της προέλευση καί τήν ἱστορική της ἐξέλιξη, ἡ μαθηματική γνώση διαπλέκεται μέ τό σύνολο τῆς ἀνθρώπινης γνώσης καί σφραγίζεται ἀπό τίς κυρίαρχες ἰδεολογίες, οἱ ὁποῖες καί σέ μεγάλο βαθμό ὀριοθετοῦν τά πλαίσια ἀνάπτυξῆς τῆς. Ἡ ἀντικειμενική

κόητα τῆς μαθηματικῆς γνώσης εἶναι οὐσιαστικά μιά μορφή κοινωνικῆς σύμβασης.¹ Μέσα ἀπό τήν ἐξέλιξη τῆς μαθηματικῆς δραστηριότητος, ἔχουν ἐπικυρωθεῖ ἀπό τίς κοινότητες τῶν μαθηματικῶν κανόνες καί πεποιθήσεις γιά τούς ὀρθοῦς τύπους ἐργασίας καί γιά τίς ἀποδεκτές μορφές παρουσίασης τῶν μαθηματικῶν, οἱ ὁποῖοι προσομοιάζουν σέ πολλές ὄψεις τους μέ τούς κανόνες ἐνός παιχνιδιοῦ. Χωρίς ἀμφιβολία, ἡ ὑλική πραγματικότητα παρέχει ἕνα ἀρχικό πλαίσιο ἀνάπτυξης τῆς μαθηματικῆς πρακτικῆς καί ἕνα διαρκές πεδίο ἀναφορᾶς της, ἀλλά εἶναι οἱ μαθηματικές συμβάσεις αὐτές οἱ ὁποῖες ἀποδίδουν ἕναν χαρακτηριστῆρα ἀναγκαιότητος στήν καθαρτή διαδικασία ἀνάπτυξης αὐτῆς τῆς πρακτικῆς καί βεβαίως στά ἀποτελέσματά της. Τό ἀντικείμενο, ἐπομένως, τῶν μαθηματικῶν ἔχει τήν ἀφιετηρία καί τήν ἀναφορά του στήν ὑλική πραγματικότητα, ἀλλά συνίσταται ἀπό κοινωνικές κατασκευές καί συμβατικούς κανόνες.

ΕΣΚΑ

Σέ μιά τέτοια θεώρηση τῆς μαθηματικῆς πρακτικῆς καί τῆς μαθηματικῆς γνώσης, τό κοινωνικό πλαίσιο, ὅπως καί οἱ ἐπαγγελματικές κοινότητες τῶν ἐρευνητῶν μαθηματικῶν, διαδραματίζουν ἕναν κεντρικό ρόλο στή δημιουργία καί στήν ἐπικύρωση τῆς μαθηματικῆς γνώσης. Ἡ κοινωνική ὀργάνωση καί δομή τῶν κοινοτήτων τῶν ἐρευνητῶν μαθηματικῶν εἰδικότερα, ἡ ὁποία δέν ἔχει καθόλου εὐκαιριακό καί τυχαῖο χαρακτήρα, διαμορφώνει τούς μηχανισμούς δημιουργίας καί ἐπικύρωσης τῆς μαθηματικῆς γνώσης, ἀποτελώντας ταυτόχρο-

1. D. Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, London, Routledge and Kegan Paul 1976.

να τό πλαίσιο διαφύλαξης και τό πεδίο εφαρμογής και μετάδοσης τής άρρητης και άτυπης μαθηματικής γνώσης.

Τρεις χαρακτηριστικές όψεις του κοινωνικού πλαισίου όργάνωσης τής μαθηματικής πρακτικής και παραγωγής τής μαθηματικής γνώσης έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και διευκρινίζουν τά προαναφερθέντα:

(α) *Η έπιλογή των θεμάτων και ή ανάπτυξη τής μαθηματικής έρευνας*

Η χρηματοδότηση και ή διαθεσιμότητα των εφαρμογών τις όποιες προϋποθέτει και ταυτόχρονα όριοθετεί καθορίζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό τήν κατεύθυνση ανάπτυξης τής μαθηματικής έρευνας και άρα τήν παραγωγή τής μαθηματικής γνώσης, υπεραξιώνοντας ή άπαξιώνοντας μαθηματικές γνώσεις ή και όλόκληρους μαθηματικούς κλάδους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ή επιχειρησιακή έρευνα, ή όποία συγκροτήθηκε και νομιμοποιήθηκε ως κλάδος των μαθηματικών μέσα από τις στρατιωτικές ανάγκες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και τά ενδιαφέροντα τής οικονομικής όργάνωσης στα χρόνια που άκολούθησαν. Παρόμοια περίπτωση άποτελεί ή ανάπτυξη των ύπολογιστικών μαθηματικών, ή όποία καθορίστηκε από τις ανάγκες τής βιομηχανίας των ήλεκτρονικών ύπολογιστών συμβάλλοντας ταυτόχρονα καθοριστικά στην ανάπτυξη τους.

(β) *Η έρμηνευτική άναγωγή τής μαθηματικής γνώσης*

Περιοχές και κλάδοι τής μαθηματικής γνώσης υπεραξιώνονται ή άπαξιώνονται κοινωνικά μέ κριτήριο τήν επιθυμητή ή τήν προσφερόμενη ή προβαλλόμενη φυσική ή κοινωνική τους έρμηνεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ή θεωρία των διαφορικών εξισώσεων και ή ανάπτυξη της προς τήν κατεύθυνση τής δημιουργίας μιας «θεωρίας καταστροφών», ή όποία για μεγάλο χρονικό διάστημα άποτελέσε πεδίο έντατικής θεωρητικής έρευνας, μέ στόχο τήν μαθηματοποίηση και τήν περιγραφή και, τελικά, τήν επιδιωκόμενη κατανόηση κοινωνικών καταστάσεων μέσα από τήν όπτική αυτής τής συγκεκριμένης μαθηματοποίησής τους. Αντίστοιχη, αν και έντελώς διαφορετικού περιεχομένου, περίπτωση άποτελεί ή μαθηματοποίηση τής κβαντικής θεωρίας στή διάρκεια του Μεσοπολέμου υπό τους όρους τής κυρίαρχης έπιστημονικής θέωσης τής αίτιότητας και τής άπροσδιοριστίας των φαινομένων, ή όποία έχει αναλυθεί από τον Φόρμαν² και ή όποία επέδρασε σημαντικά στο περιεχόμενο και στον προσανατολισμό τής ανάπτυξης τής μαθηματικής έρευνας.

(γ) *Ο τύπος όργάνωσης και ή μορφή παρουσίασης τής μαθηματικής γνώσης*

Η έπιλογή των όρισμών και των άξιωμάτων, δηλαδή των μαθηματικών παραδοχών οι όποιες άποτελούν τή

βάση κάθε μαθηματικής θεωρίας, οι τύποι των μαθηματικών θεωρημάτων, δηλαδή των μαθηματικών άληθειών οι όποιες συγκροτούν κάθε μαθηματική θεωρία, ή μορφή των άποδείξεων τής άλήθειας των μαθηματικών θεωρημάτων, όπως και κάθε πτυχή των μαθηματικών, ύπόκεινται στην έπίδραση ενός πλήθους κοινωνικών παραγόντων, όπως, για παράδειγμα, είναι οι κυρίαρχες ιδεολογικές άπόψεις για τον χαρακτήρα τής κοινωνικής πραγματικότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα άποτελεί ή άποδοχή από τή μαθηματική κοινότητα τής μαθηματικής έννοιας «άπειροστό», μιας έννοιας θεμελιώδους για τον διαφορικό λογισμό κατά τήν πρώτη περίοδο συγκρότησης τής μαθηματικής άνάλυσης ως πεδίου τής μαθηματικής δραστηριότητας. Έννοια, ή όποία σε μία ύστερη περίοδο αντικαταστάθηκε από τήν έννοια «όριο». Και στην άποδοχή τής έννοιας «άπειροστό» και στην αντικατάστασή της από τήν έννοια «όριο» κυριάρχησαν κριτήρια πρωτίστως φιλοσοφικά και άκριδέστερα ιδεολογικοπολιτικά, παρά κριτήρια ύπαγορευμένα από τις ανάγκες θεμελίωσης ή ανάπτυξης τής μαθηματικής γνώσης. Η έννοια του «άπειροστου», ως ποσότητα ή όποία είναι διάφορη του μηδενός ενω ταυτόχρονα μικρότερη σε άπόλυτη τιμή από κάθε πραγματικό θετικό αριθμό, θεωρήθηκε άντιθετική τής καρτεσιανής φιλοσοφίας και, ως εκ τούτου, ή άποδοχή της προκάλεσε ισχυρές άντιδράσεις στή γαλλική μαθηματική κοινότητα κατά τις αρχές του 18ου αιώνα, έπειδή έμπεριείχε ούσιαστικά τήν άποδοχή τής ύπαρξης ενός πραγματικού άπειρου. Οι άντιδράσεις κατέληξαν σε μία όξύτατη άντιπαράθεση των όπαδών μέ τους πολέμιους τής έννοιας, ή όποία έπιλύθηκε υπέρ τής έννοιας του «άπειροστου», όχι από τήν μαθηματική πρακτική, αλλά από τή Γαλλική Βασιλική Άκαδημία Έπιστημών μέ τή μέθοδο τής πλειοψηφίας των μελών της. Παρά τήν πολιτική έπιλογή τής Γαλλικής Βασιλικής Άκαδημίας Έπιστημών να προασπίζεται τήν «καθαρότητα τής έπιστήμης» μή έπιτρέποντας στους κόλπους της θεολογικές ή φιλοσοφικές συζητήσεις για τά έπιστημονικά ζητήματα, ή άποφυγή τής συζήτησης για τήν άντιπαράθεση τής έπιστημονικής κοινότητας επί των θεμελιωδών έννοιών του διαφορικού λογισμού δέν έγινε δυνατή. Τελικά, τό 1706 ή σχετική έπιτροπή έπίλυσης των έπιστημονικών διαφορών, εκτιμώντας ότι οι όπαδοί τής έννοιας του «άπειροστου» πλειοψηφούσαν στην όλομέλεια τής Άκαδημίας, ζήτησε και επέτυχε από τους πολέμιους τής έννοιας να άποσύρουν τις άντιθέσεις τους.³ Σέ μία έ-

2. P. Forman, «Weimar culture, casualty, and quantum theory, 1918-1927: adaptation of German physicists and mathematicians to a hostile intellectual environment», *Historical Studies in the Physical Sciences*, τ. 3, 1971, σ. 1-115.

3. P. Mancosu, «The Metaphysics of the Calculus: A Foundational Debate in the Paris Academy of Sciences, 1700-1706», *Historia Mathematica*, τ. 16, 1989, σ. 224-248.

πόμενη περίοδο ανάπτυξης τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ ἔννοια «ἀπειροστό» ἀντικαταστάθηκε ἀπό τήν ἔννοια «ὄριο», διὰ τῆς ὁποίας ἐπιλύονταν προβλήματα συναρτημένα μέ τήν ἀποδοχή μιᾶς ἔννοιας πραγματικοῦ ἀπείρου. Ἡ ἔπειτα ἀπό ἕναν αἰώνα (δεκαετία τοῦ 1960) ἐπινόηση καί ἀνάπτυξη μιᾶς ἄλλου τύπου μαθηματικῆς ἀνάλυσης (Non Standard Ἀνάλυση) στήν ὁποία ὑπάρχουν ἀπειροστά κατέδειξε ὅτι οὔτε ἡ ἀπόρριψη τῆς ἔννοιας τοῦ «ἀπειροστοῦ» οὔτε ἡ εἰσαγωγή τῆς ἔννοιας τοῦ «ὄριου» συνιστοῦσαν ἀναγκαῖότητες ὑπαγορευμένες ἀπό γιά ἔσωτερική λογική ἀνάπτυξης τῆς μαθηματικῆς γνώσης. Νεότερο ἱστορικά παράδειγμα, ἡ θεωρία παιγνίων, μιᾶ μαθηματικῆς θεωρίας περιγραφῆς καί ἀνάλυσης καταστάσεων ἀνταγωνισμοῦ καί σύγκρουσης ἡ ὁποία ἀναπτύχθηκε ἀρχικά μέ ἀναφορά στή λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν συστημάτων.⁴ Βασικές ἔννοιες τῆς θεωρίας ἀποτελοῦν οἱ «παίχτες», καθένas ἀπό τοὺς ὁποίους ἔχει ἕναν ἀριθμό «ἐπιλογῶν» οἱ ὁποῖες συνεπάγονται «συνέπειες». Ἡ μαθηματικῆ θεωρία τῶν παιγνίων διερευνᾷ καί καθορίζει τίς ἄριστες στρατηγικές γιά κάθε ἐπιλογή, ἐνῶ τό σύνολο τῶν ἐπιλογῶν καί τῶν συνεπειῶν τους εἶναι γιά κάθε παίκτη σταθερά δεδομένες καί ποσοτικοποιήσιμες. Κατά συνέπεια, ἡ θεωρία παιγνίων προϋποθέτει καί ἐνισχύει τή λογική τοῦ ἀτομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἐνῶ οἱ ἐφαρμογές της καλύπτουν μέ ἕνα ἐπιστημονικό ἐπίχρῖσμα ἀντικειμενικότητας καί νομιμοποιοῦν μαθηματικά τή λήψη ἐπιθυμητῶν ἀποφάσεων. Τό συγκεκριμένο παράδειγμα καί πολλά ἄλλα⁵ καταδεικνύουν τήν ἐπίδραση τοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου καί τῶν ἐπιμέρους συνιστωσῶν του, ὅπως εἶναι οἱ οἰκονομικές σχέσεις ἡ τά συστήματα ἀξιών, στόν προσανατολισμό καί στό περιεχόμενο τῆς μαθηματικῆς πρακτικῆς καί τῆς μαθηματικῆς γνώσης.

□□□

Σέ μιᾶ θεώρηση τῆς μαθηματικῆς πρακτικῆς καί τῆς μαθηματικῆς γνώσης ἀπό τήν ὀπτική τοῦ κοινωνικοῦ της πλαισίου ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα ἡ θεσμική ὀργάνωση καί ἡ λειτουργία τῆς μαθηματικῆς δραστηριότητας. Οἱ μορφές ἐπαγγελματικῆς ἀπασχόλησης τῶν ἐρευνητῶν μαθηματικῶν, οἱ τύποι καί οἱ μηχανισμοί χρηματοδότησης τῆς μαθηματικῆς ἔρευνας, οἱ μορφές καί τά μέσα ἐπικοινωνίας καί δημοσιοποίησης τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μαθηματικῆς ἔρευνας (συνέδρια καί περιοδικά), τά συστήματα ἐκπαίδευσης τῶν ἐρευνητῶν μαθηματικῶν (προπτυχιακά καί μεταπτυχιακά), οἱ ἱεραρχίες καί ἡ ἐξουσία στίς κοινότητες τῶν μαθηματικῶν καί τά συναφῆ.

Ἡ ἐπίδραση μερικῶν στοιχείων τῆς ὀργάνωσης καί τῆς λειτουργίας τῆς μαθηματικῆς πρακτικῆς στόν προσανατολισμό καί στό περιεχόμενο τῆς ἴδιας τῆς πρακτικῆς, ἀλλά καί τῶν ἀποτελεσμάτων της εἶναι χαρακτηριστική. Ἐντελῶς ἐνδεικτικά:

(α) Ἡ ὑποστηρίξι καί ἡ χρηματοδότησι τῆς μαθηματικῆς ἔρευνας

Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν πόρων τῆς μαθηματικῆς ἔρευνας, ἡ ὑλική ὑποδομή καί ἡ χρηματοδότησί της προέρχεται ἀπό κυβερνητικούς ὀργανισμούς ἡ μεγάλες βιομηχανικές καί ἐμπορικές ἐταιρεῖες. Οἱ πηγές χρηματοδότησης, ἄμεσα ἡ ἔμμεσα, καθορίζουν τό εἶδος τῶν ἐρευνητικῶν προβλημάτων καί τοὺς τύπους τῶν ὑπό διερεύνηση ἐφαρμογῶν. Οἱ μεγάλες βιομηχανικές ἐταιρεῖες, γιά παράδειγμα, ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἐφαρμογή τῶν μαθηματικῶν στήν ἐπίλυση προβλημάτων μείωσης τοῦ κόστους, ἐλέγχου τῆς ἐργασίας ἡ βελτίωσης τῆς τεχνολογίας τῆς παραγωγῆς. Γιά παράδειγμα, τά μαθηματικά τῆς μετάδοσης τοῦ φωτός σέ ὀπτικές ἴνες προήλθαν ἀπό τή μαθηματικῆ διερεύνηση προβλημά-

4. B. Martin, «The selective usefulness of game theory», *Social Studies of Science*, τ. 8, 1978, σ. 85-110.

5. Βλ. ἐνδεικτικά: H.J.M. Bos καί H. Mehrrens, «The interactions of mathematics and society in history: some exploratory remarks», *Historia Mathematica*, τ. 4, 1977, σ. 7-30· D. MacKenzie, «Statistical theory and social interests», *Social Studies of Science*, τ. 8, 1978, σ. 35-83· H. Mehrrens, «The social system of mathematics and National Socialism: a survey», *Sociological Inquiry*, τ. 57, 1987, σ. 159-182. Γιά μιᾶ γενικότερη ἀνάλυση, βλ. S. Restivo, *The Social Relations of Physics, Mysticism, and Mathematics*, Dordrecht, D. Reidel 1983.

των τών τηλεπικοινωνιών, ή όποία τροφοδότησε τή θεωρητική ανάπτυξη αντίστοιχων μαθηματικών θεωριών και τήν εφαρμογή τους στην επίλυση τών συγκεκριμένων προβλημάτων. Ίδιαίτεροι τύποι, τώρα, παραβολικών μερικών διαφορικών εξισώσεων μελετήθηκαν έκτεταμένα, όχι έπειδή είχαν θεωρητικό ενδιαφέρον ή σπουδαιότητα για τά μαθηματικά, αλλά εξαιτίας συγκεκριμένων πρακτικών εφαρμογών τους.

(β) Οί έρευνήτες τών μαθηματικών

Οί μαθηματικοί έρευνήτες, οί έπιστήμονες δηλαδή οί όποιοι ασχολούνται μέ τήν παραγωγή και τήν εφαρμογή τής μαθηματικής γνώσης, άπασχολούνται στό σύνολό τους σήμερα σέ πανεπιστήμια, έρευνητικά ιδρύματα και κέντρα μελετών, δημόσια ή ιδιωτικά. Τά μαθηματικά, όπως και οί έπιστήμες, έγιναν πεδίο επαγγελματικής άπασχόλησης από τίς άρχές του 19ου αιώνα και, ως συνέπεια, ή μαθηματική δραστηριότητα διαμόρφωσε σταδιακά χαρακτηριστικά γραφειοκρατικού τύπου. Αυτό του τύπου κοινωνική οργάνωση τής μαθηματικής παραγωγής επηρέασε ούσιαστικά και πάντοτε επηρεάζει τόν τρόπο και τό περιεχόμενο τής εργασίας τών μαθηματικών.⁶ Οί έρευνητικές έπιλογές τους καθορίζονται πρωτίστως από τίς ανάγκες βελτίωσης τών άμοιβών και τών συνθηκών εργασίας τους, τίς έπιδιώξεις αύξησης του γοήτρου και τών έπιρροών τους, τίς έπιθυμίες κοινωνικής άνόδου και παρόμοια συναφή.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα επίδρασης τής κοινωνικής οργάνωσης τής μαθηματικής δραστηριότητας στό περιεχόμενο τών μαθηματικών άποτελεί ή έννοιολογική διάσταση και άλλαγή του περιεχομένου τής μαθηματικής αλήθειας και τής άποδείξης της μεταξύ τών μαθηματικών του 18ου και του 19ου αιώνα. Όπως άναλύει ό Γκράμπινερ,⁷ κατά τόν 18ο αιώνα κύριο στόχο τών μαθηματικών άπέτέλεσε ή άποτελεσματικότητα τών μεθόδων τους, ένώ, αντίθετα, τόν 18ο αιώνα ή άυστηρότητα και ή συνέπεια τών άποδείξεων τής αλήθειας τους. Μεταξύ τών βασικών αίτιων αύτης τής μεταστροφής είναι και ή άλλαγή του επαγγελματικού καθεστώτος τών μαθηματικών. Από τίς άρχές του 18ου αιώνα και έξης ή πλειονότητα τών έρευνητών μαθηματικών άρχισαν νά άπασχολούνται μέ τή διδασκαλία τών μαθηματικών. Ός άποτέλεσμα, ένδιαφέρθηκαν πρωτίστως όχι για τίς εφαρμογές τών άποτελεσμάτων τής μαθηματικής έρευνας, αλλά για τή συστηματοποίηση μιάς διδακτικής ύλης για τούς σπουδαστές τους και, παράλληλα, για τήν περιχαράκωση του εκπαιδευτικού επαγγέλματος και τόν άποκλεισμό από αυτό τών άνταγωνιστών τους έρασιτεχνών μαθηματικών. Σ' αυτό τό πλαίσιο άποκτούν ιδιαίτερη σημασία οί τυπικοί όρισμοί τών έννοιών και οί άυστηρές άποδείξεις τών μαθηματικών προτάσεων. Μέ αντίστοιχους όρους κοινωνικής οργάνωσης του επαγγέλματος τών έρευνητών μαθηματικών περιγράφει ό Σούμπρινγκ⁸ τή

δημιουργία τής διάκρισης «καθαρών» και «εφαρμοσμένων» μαθηματικών στίς άρχές του 19ου αιώνα.

(γ) Η κατάκτηση και ή εξειδίκευση τής μαθηματικής γνώσης

Η κατάκτηση σέ κλάδους και στή συνέχεια ή εξειδίκευση τής μαθηματικής γνώσης σέ τομείς και επίπεδα, τά όποία δέν υπαγορεύονται από καμία έπιστημολογική ανάγκη, και ή αντίστοιχη ανάπτυξη ιδιαίτερων λεξιλογίων, άποτελούν μέσα μέ τά όποία ή μαθηματική γνώση περιχαράκωνεται άπέναντι στους μή ειδικούς και άποκτά ένα ιδιότυπο κύρος, ως μιά πολύ ειδική γνώση, τήν όποία μπορεί νά κατανοήσουν, και άρα νά άξιολογήσουν, μόνον οί κατά περίπτωση εξειδικευμένοι μαθηματικοί. Έτσι, μιά τέτοιου τύπου ανάπτυξη του περιεχομένου τής μαθηματικής γνώσης εξασφαλίζει σέ μικρές κοινότητες μαθηματικών τήν επαγγελματική εξειδίκευση και άπασχόληση, ένώ, σέ μιά διαλεκτική άμοιβαιότητα, αυτές οί κοινότητες τών μαθηματικών συμβάλλουν μέ τήν έρευνητική τους δραστηριότητα και τά άποτελέσματα στην αντίστοιχα προσανατολισμένη ανάπτυξη τής μαθηματικής γνώσης.

ΣΟΡΑ

Άνακεφαλαιώνοντας, μπορούμε νά πούμε ότι οί κοινωνικές διαστάσεις τής μαθηματικής πρακτικής και τών άποτελεσμάτων της συναρτώνται εκ προοιμίου μέ τίς παραδοχές για τόν χαρακτήρα τής μαθηματικής γνώσης. Άν ή μαθηματική γνώση θεωρηθεί ως ύπάρχουσα ανεξάρτητα από τήν ανθρώπινη δραστηριότητα, τότε ή κοινωνική της διάσταση περιορίζεται μόνο στή χρήση αύτης τής γνώσης στίς ανθρώπινες δραστηριότητες και σέ καμία περίπτωση στό καθαυτό περιεχόμενο της, τό όποιο είναι άπόλυτο, άντικειμενικό, ανεξάρτητο από τίς κυρίαρχες κοινωνικές άξίες και ύποκείμενο άποκλειστικά στή δική του αυτόνομη έσωτερική λογική. Στην αντίθετη περίπτωση, τόσο ή μαθηματική γνώση όσο και ή μαθηματική δραστηριότητα, όπως επίσης και ή χρήση τους, ως στοιχεία μιάς κοινωνικής πρακτικής, ύπόκεινται στά ιστορικά καθορισμένα χαρακτηριστικά του κοινωνικού τους πλαισίου.

6. R. Collins και S. Restivo, «Robber barons and politicians in mathematics: a conflict model of science», *Canadian Journal of Sociology*, τ. 8, 1983, σ. 199-227.

7. J.V. Grabner, «Is mathematical truth time-dependent?», *American Mathematical Monthly*, τ. 81, 1974, σ. 354-365.

8. G. Schubring, «The conception of pure mathematics as an instrument in the professionalization of mathematics», στό *Social History of Nineteenth Century Mathematics*, έπιμ. H. Mehrtens, H. Bos και I. Schneider, Boston, Birkhauser 1981, σ. 111-134.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΕΣ

του Πάυλου Πανταζή*

Θέλω με τον τίτλο της εισήγησής μου «Ψυχολογίες και μεθοδολογίες» να δηλώσω ξεκάθαρα τη θέση μου ότι δηλαδή δεν υπάρχει ένας ενιαίος λόγος περί του τί είναι «ψυχολογία». Σύμφωνα με μία άποψη,

«ο ψυχολόγος ζητεί να κατανοήσει κατά τρόπο επιστημονικό πώς βλέπουμε και πώς ακούμε, (...) πώς μαθαίνουμε, πώς αισθανόμαστε και πώς εκφράζουμε τα συναισθήματά μας, πώς συμπεριφερόμαστε προς τους συνανθρώπους μας».¹

Σέ ό,τι αφορά τις μεθοδολογικές επιλογές και τα συναφή εργαλεία που προσιδιάζουν στην έρευνητική δουλειά του –κλινικού μάλιστα– ψυχολόγου, ή ίδια άποψη υποστηρίζει ότι

«(...) η κλινική ψυχολογία τονίζει τη χρήση ποσοτικών μεθόδων, όπως μετρήσεων, κλιμάκων (SCALES) και τεστ, προκειμένου να κατανοήσει τις μορφές συμπεριφοράς των ασθενών. Ο κλινικός ψυχολόγος επιχειρεί να διαγνώση άνωμαλίες συμπεριφοράς»²

«Υπάρχουν πολλοί τρόποι συλλογής δεδομένων. (...) εμείς φυσικά ενδιαφερόμαστε για τη συλλογή δεδομένων με τό πείραμα». «Αν όμως στην καθημερινή ζωή ή μέτρηση είναι απλώς χρησιμη, στίς επιστήμες, ιδιαίτερα σ' αυτές που συνηθίζουμε να ονομάζουμε θετικές, είναι απαραίτητη. Για τους επιστήμονες οι αριθμοί είναι ή γλώσσα που χρησιμοποιούν στην έρευνά τους και στην κοινοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας των».
«Σέ τί μπορούν να βοηθήσουν τά μαθηματικά τόν ψυχολόγο ή τόν παιδαγωγό; (...) Καί οι δύο πρέπει να ξέρουν τίς βασικές έννοιες τής στατιστικής, αν θέλουν ή έρευνά τους να είναι σοβαρή, οι περιγραφές ακριβείς και οι έρμηνείες τους λογικές». «Φυσικά, ακριβής περιγραφή συνεπάγεται

αυστηρή παρατήρηση, ακριβή καταγραφή δεδομένων, μετατροπή των δεδομένων σε αριθμούς, μελέτη των αριθμών. Ο ίδιος ο έρευνητής μένει “έξω”, όσο αυτό είναι δυνατό, από τή διεξαγωγή τής έρευνας. Γίνεται “αντικειμενικός”, ένα άλλο όργανο καταγραφής και μελέτης παρατηρήσεων».⁴

Τά προηγούμενα άποσπάσματα προέρχονται από ένα ακαδημαϊκό έγχειρίδιο εισαγωγικό στην ψυχολογία. Η επιλογή του δεν είναι «τυχαία». Είναι «κατά τύχην»: Παρόμοιες δηλώσεις για τό αντικείμενο τής δουλειάς του ψυχολόγου, και για τίς μεθοδολογικές επιλογές που συνεπάγεται αυτή ή θεώρηση του αντικειμένου και των μεθόδων τής ψυχολογίας, μπορεί εύκολα να βρει κανείς στα περισσότερα πανεπιστημιακά βιβλία μέσω των όποιων εκπαιδεύονται οι φοιτητές σε όλα τά μήκη και τά πλάτη του κόσμου.

Τό ζήτημα που θά πραγματευθώ στή συνέχεια είναι σχετικό με τίς παραδοχές –ρητές ή ύπονοούμενες– που στηρίζουν και συνάμα ύπονομείουν μία τέτοια αντίληψη για τήν ψυχολογία. Πιο συγκεκριμένα θά επιχειρήσω να κάνω μερικά σχόλια για τήν εικόνα του ανθρώπου που προβάλλει από τήν ψυχολογία του «κυρίαρχου ρεύματος», για τή σχέση του άτομικού με τό συλλογικό, και για τίς μεθοδολογικές δεσμεύσεις που συνεπάγεται αυτή ή εικόνα. Ακολουθώντας, θά θέσω για συζήτηση μερικές προσωρινές παρατηρήσεις για μία έννοιολογική ανασύνταξη τής επιστήμης τής ψυχολογίας, και θά τελειώσω με μερικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις-προτάσεις από τή σκοπιά μιās βάσης εναλλακτικής⁵ ως προς τό κυρίαρχο ρεύμα.

* Φέτος συμπληρώνονται 10 χρόνια απ' τόν θάνατο τής Μαρίας Νασιάκου. Τό παρόν κείμενο αποτελεί εισήγηση στην επιστημονική ήμερίδα που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Τομέας Ψυχολογίας, στα Ίωάννινα (14 Δεκεμβρίου 1999) στή μνήμη τής.

1. Λ. Χουσιάδας, *Θέματα γενικής και πειραματικής ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 5.

2. Στο ίδιο, σ. 19.

3. Οι ύπογραμμίσεις δικές μου.

4. Λ. Χουσιάδας, *ό.π.*, σ. 21, 33, 37, 38.

5. Τίς παρατηρήσεις αυτές τίς όφειλω στίς έξης πηγές: 1. Στο «Σεμινάριο τής Τετάρτης» του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων στο τέλος τής δεκαετίας του '80. 2. Στή δουλειά που γίνεται στο πλαίσιο τής Έλληνικής Έταιρείας Κλινικής Κοινωνικής Έρευνας. 3. Σέ όρι-

Μέ όλες τίς παγίδες πού περιέχει ἡ ἐπιλεκτική πα-
ράθεση, θά διακινδύνευα τήν κατάταξη τῶν ἀποσπα-
σμάτων τά ὅποια παρέθεσα παραπάνω στήν περιοχή
τῆς ψυχολογίας τοῦ κυρίαρχου ρεύματος. Ἐννοῶ ἐδῶ
τήν ψυχολογία ἐκεῖνη πού ξεκινάει τή διαδρομή της μέ
τό περίφημο ἄρθρο τοῦ Τζῶν Γουῶτσον (John Watson)
«Ἡ ψυχολογία ἀπό τή σκοπιά ἑνός μπηχεβιοριστῆ».⁶
Ὁ Γουῶτσον πίστευε ὅτι ἡ μελέτη τῆς ἐκδηλῆς συμπε-
ριφορᾶς, καί μόνον αὐτή, μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει σέ
ἐπαληθεύσιμες παρατηρήσεις πού δέν ὑπόκεινται στήν
ὑποκειμενική προκατάληψη τοῦ ἐρευνητῆ. Ὁ ἐπιστη-
μονικός χαρακτήρας τῆς ψυχολογίας, σύμφωνα πάντα
μέ τόν Γουῶτσον, θεμελιώνεται στήν ἀναζήτηση τῆς
θεμελιώδους μονάδας πού συνθέτει τή συμπεριφορᾶ.
Ἐπομένως, ἡ ἀναζήτηση καί ἀνεύρεση τῶν σχέσεων
μεταξύ ἐρεθισμάτων καί ἀντιδράσεων συνιστᾶ τήν πε-
μπτοῦσία τῆς ψυχολογικῆς ἐρευνας πού ὀδηγεῖ στή συ-
ναφή θεωρία. Οἱ ιδέες τοῦ Γουῶτσον γιά τόν ἐπιστη-
μονικό χαρακτήρα τῆς ψυχολογίας γίνονται ἀντικείμε-
νο περαιτέρω ἐπεξεργασίας ἀπό τόν Σκίνερ, ὁ ὁποῖος,
ἐκτός ἄλλων σημαντικῶν θεωρητικῶν συνεισφορῶν,
τονίζει τόν ρόλο τῆς ἐνίσχυσης στή διαμόρφωση τῆς
συμπεριφορᾶς. Τό θεωρητικό πλαίσιο τοῦ μπηχεβιορι-
σμοῦ, μέ τούς δύο κορυφαίους προαναφερόμενους θεω-
ρητικούς, ἐνδυναμώθηκε καί ἡ ἐπιρροή του ὑπῆρξε τό-
σο σημαντική στό σύνολο τῆς ψυχολογικῆς σκέψης ὥ-
στε νά κυριαρχεῖ στό συναφές ἐπιστημονικό στερέωμα
ἕως σήμερα μέ τίς γνωστές σέ ὅλους συναρτήσεις τῆς
συμπεριφορᾶς:

Ἐρέθισμα-Ἀντίδραση	E	→	A
Ἐρέθισμα-Ὄργανισμός-Ἀντίδραση	E	→	O → A

Τό πλέον ἐντυπωσιακό –καί συνάμα «ἄγνωστο»–
σημεῖο στήν ἐγκαθίδρυση τοῦ μπηχεβιορισμοῦ ὡς κυ-
ρίαρχου ρεύματος εἶναι ὅτι αὐτό τό ρεῖμα τῆς ψυχο-
λογικῆς σκέψης θεμελιώνεται σέ μία ἐπανειλημμένα
λανθασμένη (;) ἀνάγνωση καί παρουσίαση, ὀγδόντα
χρόνια τώρα, ἐνός θεμελιακοῦ γιά τήν ἐν λόγω θεωρία
κειμένου τῶν Γουῶτσον καί Ροζαλί Ράινερ (Rosalie
Rayner).⁷ Οἱ ἀκαδημαϊκοί ψυχολόγοι, ἀκόμη καί ὅσοι
δέν προτίθενται νά προωθήσουν στή διδασκαλία τούς
τό μπηχεβιορισμό ὡς τήν προσφιλή τους θεωρία, δια-
βάξουν (;) καί διδάσκουν ὅτι οἱ Γουῶτσον καί Ράινερ,
ἀντίθετα ἀπό ὅ,τι γράφουν οἱ ἴδιοι στό ἐγκυρότερο
ψυχολογικό περιοδικό τῆς ἐποχῆς τους, κατάφεραν νά
κάνουν τόν μικρό Ἄλμπερτ νά φοβᾶται ὅ,τιδήποτε
ἄσπρο καί μαλακό. Νά ἀναγνωρίσουμε ἔστω ἐδῶ ὅτι
ἡ προετοιμασία ἑνός ἀκαδημαϊκοῦ μαθήματος δέν στη-
ρίζεται κατ' ἀνάγκη σέ ἕναν «ἄρχειοψυχολογισμό».
Ὡστόσο, χρειάζεται νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα πρὸς τί
αὐτή ἡ «ἀβλεψία». Σύμφωνα μέ ἀνάλυση τοῦ Χάρις,
τήν ὅποια ἐπί τοῦ παρόντος συμμερίζομαι, αὐτή ἡ
στρεβλή καί φανταστική ἀφήγηση σχετικά μέ τόν μι-
κρό Ἄλμπερτ, λειτουργεῖ ὡς τό πανηγυρικό ἰδρυτικό
μῦθευμα μιᾶς οἰονεῖ νομιμοποίησης τοῦ μπηχεβιορι-

σμοῦ σάν μιά θεωρία μέ μακρῶ καί πειστικό παρελθόν.

Σπεύδω ἐδῶ νά ἀναγνωρίσω ὅτι ἡ συνεισφορά τοῦ
κυρίαρχου ρεύματος δέν εἶναι οὔτε ἀμελητέα, οὔτε χω-
ρίς θετική ἀξία στήν ἐξέλιξη τῆς ψυχολογικῆς θεωρίας
καί ἐρευνας. Ἀντίθετα μάλιστα. Μπορῶ ἐπιπλέον νά
ὑποστηρίξω ὅτι οἱ περισσότεροί ψυχολόγοι εἶναι βαθύ-
τατα ἐπηρεασμένοι ἀπό τίς βασικές ιδέες τοῦ κυρίαρχου
ρεύματος –ὀρισμένες ἀπό τίς ὁποῖες θά ἀναφέρω
ἐπιγραμματικά στή συνέχεια– μέ τέτοιον τρόπο μάλι-
στα πού, ἐνῶ θεωρητικά τίς ἀποκηρύσσουν, πρακτικά
τίς υἱοθετοῦν. Πρόκειται γιά μιά ἐνδιαφέρουσα ἀντί-
φαση, πού σέ πολλές περιπτώσεις δέν εἶναι συνειδητή,
ἀλλά ἡ ἐξέταση τῶν ὄρων της δέν εἶναι τοῦ παρόντος.

Θά μποροῦσαν πολλοί νά διαμαρτυρηθοῦν ἐνιστάμε-
νοι ὅτι θέτω σέ κριτική τόν μπηχεβιορισμό, δηλαδή μιά
ἀφελή καί πρῶιμη ἐκδοχή τοῦ κυρίαρχου ρεύματος.
Ὡστόσο, δέν πρόκειται περὶ αὐτοῦ καί μόνον. Γιά πα-
ράδειγμα, μιά ματιά στά ψυχολογικά περιοδικά καί
κυρίως στίς ἀνακοινώσεις στά συναφή συνέδρια, μᾶς
ἐπιτρέπει νά σχηματίσουμε μιά εἰκόνα: ὅτι, ἀκόμα καί
στίς μέρες μας, ἡ καθημερινή ἐρευνητική πρακτική
πολλῶν ψυχολόγων στηρίζεται στό λεγόμενο «μοντέλο
τῶν μεταβλητῶν». Αὐτό τό μοντέλο συγκροτεῖ τό με-
θοδολογικό παράδειγμα τοῦ κυρίαρχου ρεύματος. Ἄν
ἀναλύσουμε τό περιεχόμενο ψυχολογικῶν ἐρευνῶν πού
κινοῦνται στή λογική τοῦ κυρίαρχου ρεύματος, θά ὀ-
δηγηθοῦμε στήν ἀνάδειξη μιᾶς εἰκόνας γιά τόν ἄνθρω-
πο πού αὐτές μελετοῦν.

Σύμφωνα μ' αὐτή τήν εἰκόνα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα
ὄν πού συμπεριφέρεται κατὰ ἕνα μηχανιστικό τρόπο
προσπτά στίς καταστάσεις πού συναντᾶ στόν ἐξωτερι-
κό κόσμο: Ἄπλῶς ἀντιδρᾷ σέ ἐξωτερικά –ἢ σέ ἐσωτε-
ρικά– ἐρεθίσματα. Τό ἄτομο καί οἱ ἐμπειρίες του θεω-
ροῦνται σάν ἀποκλειστικά προϊόντα τοῦ περιβάλλο-

ομένες σημαντικές, γιά τήν ἀποψή μου, βιβλιογραφικές πη-
γές, κυριότερες ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι: C. Tolman, *Psycho-
logy, Society and Subjectivity: An Introduction to German
Critical Psychology*, London, Routledge 1994.

K. Danziger, *Constructing the Subject: Historical Origins
of Psychological Research*, New York, Cambridge Univer-
sity Press 1990.

C. Tolman καί W. Maiers (ἐπιμ.), *Critical Psychology:
Contributions to an Historical Science of the Subject*,
Cambridge, Cambridge University Press 1991

C. Tolman (ἐπιμ.), *Positivism in Psychology: Historical
and Contemporary Problems*, New York, Springer-Verlag
1991

B. Harris, «Repoliticizing the History of Psychology», στό
D. Fox καί I. Prilleltensky, *Critical Psychology: An Intro-
duction*, London, Sage 1997, σ. 21-33.

6. John B. Watson, «Psychology as the Behaviorist Views
it», *Psychological Review*, 20, 1913, σ. 158-177.

7. John B. Watson καί Rosalie Rayner, «Conditioned
emotional reactions», *Journal of Experimental Psychology*,
3 (1), 1920, σ. 1-14.

ντος, και επομένως καθορίζεται από τις εξωτερικές ως προς αυτό συνθήκες. Η κοινωνική πραγματικότητα είναι εξωτερική ως προς τα άτομα, επιβάλλεται δηλαδή εξωθεν στις συνειδήσεις τους. Με άλλα λόγια – και γνωρίζοντας ότι διακινδυνεύω με τις απλουστεύσεις– το άτομο συμπεριφέρεται σαν τά σκυλιά του Παβλώφ, ή σαν τά ποντίκια του Σκίνερ.

Τέτοιου είδους παραδοχές –έστω και άρρητες– έχουν και τις όντολογικές, τις επιστημολογικές και τις μεθοδολογικές τους συζεύξεις. Έτσι, ή ατομική πραγματικότητα και ή κοινωνική πραγματικότητα είναι εκεί, διαχωρισμένες και διαφορετικές σφαίρες, συμπαιγείς, κάτι σαν αμετάβλητες καταστάσεις, και για όλους τους παρατηρητές τό ίδιο πραγματικές. Έπομένως, μπορούμε νά τις παρατηρήσουμε, νά μελετήσουμε δηλαδή τή μεταξύ τους σχέση, από τήν ίδια απόσταση και με τήν ίδια ψυχραιμία πού μελετούν οι φυσικοί επιστήμονες τά αντικείμενά τους. Κατά συνέπεια, όχι μόνο μπορούμε, αλλά επιβάλλεται κιόλας, νά μελετήσουμε τά αντικείμενά μας, ως ψυχολόγοι, μέ εργαλεία ποσοτικής μέτρησης.

Κοντολογίς, ή θετικιστική ψυχολογική έρευνα του κυρίαρχου ρεύματος καθοδηγείται από τις εξής αρχές:

- αξιολογική ουδετερότητα του έρευνητή
- απόλυτος διαχωρισμός υποκειμένου και αντικειμένου τής έρευνας
- αντίστροφη ή σύγχυση τής πραγματικότητας σέ ό,τι αφορά τή σχέση και τή θέση υποκειμένων και αντικειμένων τής εμπειρικής έρευνας.

Έτσι λοιπόν, ή ψυχολογία ενδιαφέρεται για τήν αντικειμενική γνώση. Και για νά τήν αποκτήσουμε, οφείλουμε νά θέσουμε κατά μέρος τις υποκειμενικές αντιλήψεις και γνώμες, οφείλουμε δηλαδή νά παραμερίσουμε τήν υποκειμενικότητα. Αυτό άλλωστε είναι και τό νόημα τής στατιστικής συνάθροισης των επίμερους χαρακτηριστικών των ατομικών υποκειμένων –δηλαδή των μεταβλητών πού τά καθορίζουν– πού οδηγούν τήν ψυχολογική επιστήμη από τό ατομικό στή δυνατότητα τής γενίκευσης. Διαφορετικά, σύμφωνα μ' αυτή τήν κυρίαρχη αντίληψη, τό επιστημονικό άχρηστεύεται ή, στή χειρότερη περίπτωση, δέν υπάρχει.

Σ' αυτό τό πλαίσιο τά ζητήματα τής ψυχολογίας καταννοούνται σαν ένα σύνολο μετρήσιμων μεταβλητών, οι σχέσεις μεταξύ των οποίων σχηματίζουν τή βάση για όλες τις επιστημονικές προτάσεις. Η μέθοδος μέσα από τήν οποία βεβαιώνονται τέτοιες σχέσεις είναι ή εμπειρικοστατιστική και προχωράει από τή μέτρηση στην ανάλυση, και από εκεί στο συμπέρασμα.

Από μία έναλλακτική όπτική όμως, θά λέγαμε ότι μ' αυτή τή μέθοδο, τά κοινωνικά γεγονότα τά μεταχειριζόμαστε ως «άνεξάρτητες μεταβλητές», τά άτομα ως «άπαντήσεις» και τις κοινωνικές σχέσεις ως «συσχετίσεις μεταξύ μεταβλητών».

Η χρήση τής μέτρησης δέν είναι βέβαια κάτι καινούριο στις ανθρώπινες υποθέσεις. Ούτε είναι κάτι

καινούριο για τήν ψυχολογία με τήν όποία συνδέεται από τά πρώτα της βήματα. Για πολλούς, αν όχι για τους περισσότερους επιστήμονες, τά τελευταία διακόσια χρόνια επιστήμη και μέτρηση είναι συνταυτισμένα. Τό φιλοσοφικό αξίωμα πώς «τά μόνα αντικείμενα τής άφηρημένης, θεωρητικής επιστήμης και τής απόδειξης, είναι ή ποσότητα και οι αριθμοί. Όλες οι άλλες προσπάθειες είναι απλώς σοφιστείες και ψευδείς ιδέες», έρχεται από τήν παράδοση του Χιούμ, στο τέλος του 18ου αιώνα». Κι ακόμα, σύμφωνα με τόν Λόρδο Κέβιν, «ό,τι δέν είναι μετρήσιμο απλώς δέν υπάρχει».

Μέ βάση αυτή τήν αντίληψη, σύν τῷ χρόνῳ έχουν γίνει αντικείμενο έπεξεργασίας όλο και πιο έκλεπτυσμένες καταμετρητικές, αναλυτικές και συμπερασματικές τεχνικές, τις όποιες συνηθίζουμε νά τις ταυτίζουμε, ως ένα μεγάλο βαθμό, και με τή σημερινή ψυχολογία.

Τό πρόβλημα όμως δέν είναι αυτές καθαυτές οι μετρήσεις, οι όποιες, ούτως ή άλλως, έχουν τή χρησιμότητά τους. Τό ζήτημα τοποθετείται στις όντολογικές προϋποθέσεις τής εμπειρικοστατιστικής μεθόδου. Οι προϋποθέσεις αυτές, κατ' ουσίαν, είναι εκείνες πού διατυπώθηκαν από τόν κλασικό εμπειρισμό και εν συνεχεία από τή θετικιστική και νεοθετικιστική φιλοσοφία.

Υποτίθεται, λοιπόν, ότι ο κόσμος συντίθεται από στοιχεία, από μεταβλητές, πού συνδέονται με διαφορετικούς τρόπους και βαθμούς. Έπιπλέον, οι ίδιες προϋποθέσεις περιλαμβάνουν, τουλάχιστον υπονοούμενα,

τόν καρτεσιανό δυϊσμό υποκειμένου και αντικειμένου. Στόν πυρήνα αυτού του δυϊσμού βρίσκεται ένας απόλυτος και μεταφυσικός διαχωρισμός του γνωρίζοντος υποκειμένου, και του κόσμου που υποτίθεται ότι επιθυμούμε να γνωρίσουμε. Αυτή είναι ίσως μία προβληματική θέση που οδηγεί τους ερευνητές του κυρίαρχου ρεύματος να παίρνουν μύριες όσες μεθοδολογικές προφυλάξεις για να μη μολύνουν τα δεδομένα τους, πράγμα που τους οδηγεί σε μία αντίφαση: "Αν είναι «άλλο» τό προς γνώσιν αντικείμενο, τότε προς τί ό φόβος ότι θά τό επηρεάσεις;

Μία άλλη όψη του μοντέλου των μεταβλητών περιλαμβάνει την επιδίωξη της αντικειμενικότητας, μία επιδίωξη που θεωρείται κρίσιμη και ταυτόχρονα παραδεκτή. Η αντικειμενικότητα, εκτός των άλλων, διασφαλίζεται και από τόν έλεγχο και τόν χειρισμό των μεταβλητών. Τά αντικείμενα της γνώσης γίνονται κατονοητά όταν βάλουμε, με κάποιον τρόπο (μαθηματικο-λογικό) μαζί τις ανεξάρτητες και τις εξαρτημένες μεταβλητές. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές, συνδυάζονται ή μία με την άλλη, μ' ένα τρόπο προσθετικό, για να σχηματίσουν την πολυπλοκότητα αυτού που αποκαλούμε περιβάλλον, ή έρεθισμα, ή αίτιο. Κατ' αντιπαράθεση, τό υποκείμενο έννοιοποιείται σαν μία παρόμοια προσθετική και σύνθετη συλλογή διακριτών εξαρτημένων μεταβλητών.

Σέ ό,τι αφορά τό περιβάλλον, δηλαδή τις ανεξάρτητες μεταβλητές, ή όψη αυτή του μοντέλου μοιάζει να μην είναι καθόλου προβληματική. Η αντικειμενικότητα εδώ ισούται με την αξιόπιστη περιγραφή της έξωτερικής ως προς τό άτομο κατάστασης. Τά πράγματα όμως περιπλέκονται κάπως περισσότερο όταν πάμε στην πλευρά του υποκειμένου, δηλαδή στις εξαρτημένες μεταβλητές. "Αν μās ενδιαφέρει μία ιδιαίτερη αντίδραση, π.χ. μία κινητική αντίδραση, ή δυσκολία είναι ελάχιστη ή δέν υπάρχει καθόλου. Τί συμβαίνει όμως όταν ενδιαφερόμαστε π.χ. για τόν τρόπο με τόν όποιο ένα άτομο αισθάνεται, προσλαμβάνει, υποκειμενικοποιεί μία κατάσταση;

Η λύση που προκρίνεται από τό κλασικό μοντέλο είναι ό εκ των προτέρων προσδιορισμός, και μάλιστα λειτουργικός, των μεταβλητών. Μ' αυτόν τόν τρόπο οδηγούμαστε στό πασίγνωστο πρόβλημα του «μαύρου κουτιού», τό όποιο δέν είναι τίποτε παραπάνω από τό να καμωνόμαστε πώς αγνοούμε έναν ολόκληρο κυκλώνα που υπάρχει ανάμεσα στις ανεξάρτητες και τις εξαρτημένες μεταβλητές.

Και για να άρχισω να μιλώ για την αποδέσμευσή μας από τό μοντέλο των μεταβλητών, και για τή μετατόπισή μας προς τις έναλλακτικές θεωρήσεις, θά συμφωνούσα ότι αυτός ό κυκλώνας είναι που περιλαμβάνει την υποκειμενικότητα. Έπειδή όμως τό πρόβλημα της υποκειμενικότητας δέν είναι εύκολο να παραμεριστεί, εισήχθησαν στόν ερευνητικό σχεδιασμό οι «παρεμβαίνουσες μεταβλητές». Έτσι, παραδείγματος χάριν, ή έννοια «χαρακτηριστικά της προσωπικότη-

τας» στην ψυχολογική έρευνα του κυρίαρχου ρεύματος εκλαμβάνεται σαν μία παρεμβαίνουσα μεταβλητή, ένα έξωτερικό μετρήσιμο συμβάν, δηλαδή κάτι σαν ανεξάρτητη μεταβλητή.

Ο Α.Ν. Λεόντιεφ (Α.Ν. Leontyev) γράφει χαρακτηριστικά ότι αυτό που κερδήθηκε με τέτοιες ρυθμίσεις δέν είναι τίποτε σημαντικότερο από τό να μάθουμε ότι ένα πεινασμένο κι ένα χορτάτο ζώο θά αντιδράσουν διαφορετικά μπροστά σ' ένα έρεθισμα τροφής, κι ότι ένας ποδοσφαιρόφιλος θ' αντιδράσει έντελώς διαφορετικά στό τελικό αποτέλεσμα ενός αγώνα άπ' ό,τι ένας που δέν ένδιαφέρεται για τό παιχνίδι. Έτσι, τό υποκείμενο-άνθρωπος, του όποιου ή πιο σημαντική ιδιότητα είναι ή ικανότητά του να δημιουργεί συνθήκες, μεθοδολογικά από-υποκειμενικοποιείται σε ένα μη υποκείμενο τό όποιο άπλως και μόνον αντιδρά σε συνθήκες.

Στόν βαθμό που ή υποκειμενικότητα δέν μπορεί παρα να είναι ταυτόχρονα διυποκειμενικότητα, κι αυτή επίσης υποθαμβίζεται ή/και διαγράφεται με τις εμπειρικοστατιστικές μεθόδους. Έτσι, ή σχέση υποκειμένου-ερευνητή/πειραματιστή είναι μία λίαν ιδιόμορφη σχέση: ό πειραματιστής, ιδεωδώς, πρέπει να είναι άόρατος, ή τυποποιημένος, σαν ένα κομμάτι του πειραματικού έξοπλισμού, «ένα άπλό όργανο καταγραφής και μελέτης παρατηρήσεων».

Πώς θά απαγιστρωθούμε από τόν διαχωρισμό, από τή σχέση

- υποκειμένου-αντικειμένου
- έσωτερικού-έξωτερικού
- ερευνητή-ερευνώμενου
- υποκειμενικού-αντικειμενικού
- ιδιωτικού-δημόσιου

κ.ο.κ.

Από τή δεκαετία του '70 ήδη, φαίνεται ότι ή ψυχολογία του κυρίαρχου ρεύματος άρχίζει να πέφτει στις προτιμήσεις των ψυχολόγων, χωρίς ώστόσο να χάσει την πρωτοκαθεδρία.

Πολλοί ψυχολόγοι μετατοπίζονται προς άλλες έναλλακτικές «άφηγήσεις» που φέρνουν στό προσκήνιο τή συζήτηση για την υποκειμενικότητα.

- άνθρωπιστική ψυχολογία
- φαινομενολογική ψυχολογία
- ψυχαναλυτική ψυχολογία
- υπαρξιστική ψυχολογία
- κριτική ψυχολογία ή, σωστότερα, κριτικές ψυχολογίες

κ.ο.κ.

Σέ μερικές περιπτώσεις παρατηρούμε μία άναστροφή της προτεραιότητας του αντικειμενικού επί του υποκειμενικού. Στην ουσία πρόκειται πάλι για μία αποδοχή των προκείμενων του κυρίαρχου ρεύματος: τό αντικειμενικό και τό υποκειμενικό συγκρούονται, δέν συνυπάρχουν.

Είμαστε έπομένως άναγκασμένοι να προδοούμε σε μία έπιλογή;

Μπορεί να διακινδυνεύω εκ νέου τη σχέση μου με τους φιλοσόφους, αλλά θα προχωρήσω πάλι με σχηματοποιήσεις, ενδεχομένως δηλαδή με απλουστεύσεις.

Οι προσπάθειες υπέρβασης του δυϊσμού *υποκείμενο-άντικείμενο* έχουν φέρει στο προσκήνιο 3 διαφορετικές θέσεις:

– Οι ακραίοι υλιστές (οι όποιοι υπάγουν το υποκειμενικό πλήρως στο αντικειμενικό)

– Οι ακραίοι ιδεαλιστές (οι όποιοι κάνουν την αντίθετη αναγωγή)

– Μιά τρίτη λύση θεμελιώνεται στη διαλεκτική λογική.

Αυτή η τελευταία θέση υποστηρίζει ότι το υποκείμενο και το αντικείμενο είναι διαφορετικά τό ένα από τό άλλο, αλλά δέν είναι έντελώς διαχωρισμένα. Αυτό συμβαίνει επειδή τό υποκείμενο είναι μία εξέλικτική, ιστορική, αναπτυξιακή επέκταση του αντικειμένου. Τό υποκείμενο ξεκινάει και παραμένει ένα τμήμα της συνολικής διεργασίας του αντικειμένου.

Μέ τους όρους της διαλεκτικής λογικής μπορούμε να δοῦμε πώς τό υποκείμενο και τό αντικείμενο είναι «ένα και τό αυτό», έντούτοις «διαφορετικά» τήν ίδια στιγμή. Η ταυτότητα δέν αποκλείει τήν ετερότητα, και άντιστρόφως.

Έπομένως, η υποκειμενικότητα αναδύεται σε μία εξέλικτική διεργασία, ταυτόχρονα με τόν κοινωνικό (=τόν άνθρωπινα κοινωνικό) τρόπο ύπαρξης. Ός τέτοια, η υποκειμενικότητα λαμβάνει χώρα μόνο μέσα στην κοινωνία και μέ τρόπο μόνο, διυποκειμενικό.

Κατ' αυτόν τόν τρόπο η σκοπιά της υποκειμενικότητας δέν αποκλείει τίς αντικειμενικές συνθήκες. Μάλλον τίς περιλαμβάνει. Αυτό πού μπορεί να αποκλείει μία τέτοια μεθοδολογική θεώρηση, είναι η διαστρεβλωμένη εκτίμηση των υποκειμενικών μας σχέσεων μέ τίς αντικειμενικές συνθήκες. Η διαστρεβλωμένη εκτίμηση γίνεται από τήν έρευνητική μεθοδολογία του κυρίαρχου ρεύματος πού μελετά απέξω και «άντικειμενικά» χωρίς διυποκειμενική ματιά τό αντικείμενό της.

Γιά να συνοψίσω:

Γιά μία εναλλακτική πρὸς τό κυρίαρχο ρεύμα θεώρησης, και ειδικότερα από τή σκοπιά μιᾶς κριτικής ψυχολογίας, τά βασικά συστατικά της εικόνας του ανθρώπου και της σχέσης του μέ τόν κόσμο έχουν ως εξής:

♦ Ο κόσμος γιά τόν όποιο ο άνθρωπος προετοιμάζεται βιολογικά από τήν εξέλιξη, και στόν όποιο πρέπει να αναπτυχθεῖ είναι ένας κοινωνικός (=ό της ανθρώπινης κοινωνίας) κόσμος.

♦ Είναι ένας κόσμος νοηματικών δομών και όχι ένας «φυσικός» κόσμος. Αυτό σημαίνει ότι οι δράσεις μας σε σχέση μ' αυτόν διαμεσολαβούνται από έναν στοχασμό μεστό νόηματος.

♦ Κάνουμε λόγο και αναζητοῦμε τούς λόγους των δράσεων μας και όχι τίς αιτίες ως ερεθίσματα.

♦ Ο άνθρωπος, αντίθετα από τά ζῶα, δέν ανταποκρίνεται μ' έναν άδιαμεσολάβητο τρόπο στίς απαιτή-

σεις πού θέτει τό περιβάλλον του. Αντί γι' αυτό, οι απαιτήσεις της ζωής εμφανίζουν τούς ανθρώπους μέ επιλογές, μέ εναλλακτικές λύσεις, βασικότερη μορφή των οποίων είναι τό να δροῦν ή να μή δροῦν. Απ' αυτή τήν άποψη, ο άνθρωπος διαθέτει άρκετούς βαθμούς ελευθερίας.

♦ Συνδεόμαστε και σχετιζόμαστε μέ τούς άλλους ανθρώπους και εκεί αναδύεται η υποκειμενικότητα. Όμως, η υποκειμενικότητα αναδύεται μόνο μέσα σ' ένα πλαίσιο συνεργατικών ή συγκρουσιακών και επικοινωνιακών άμοιβαίων σχέσεων μέ τούς άλλους ανθρώπους, δηλαδή μέσα σ' ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων.

♦ Κοντολογία, η υποκειμενικότητα αναδύεται ταυτόχρονα ως διυποκειμενικότητα.

♦ Τό υποκείμενο και τό αντικείμενο, όπως έλεγα νωρίτερα, είναι «έν και ταυτόν», έντούτοις διαφορετικά τήν ίδια στιγμή.

♦ Μιά τέτοια κατανόηση της σχέσης του ατομικού μέ τό κοινωνικό, μᾶς επιτρέπει να εισαγάγουμε στο θεωρητικό και τό μεθοδολογικό σχήμα της ψυχολογίας στοιχεία όπως τό μέλλον, τό αντιφατικό, τό διαφορούμενο, τό άνοικιο, τό συγκρουσιακό, η διεργασία, τό άγνωστο, τό άπροσδόκητο, η ιστορικότητα.

♦ Υπάρχουν κάποιες προφανείς συνέπειες γιά τήν ψυχολογική μέθοδο μελέτης της υποκειμενικότητας πού δέν μπορεί παρά να είναι διυποκειμενικότητα. Αυτές οι συνέπειες άπορρέουν από τήν αναγνώριση ότι οι έρευνητές, είναι επίσης υποκείμενα, όπως ακριβώς και τά πρόσωπα πού παραδοσιακά οι ίδιοι τά άποκαλοῦν «υποκείμενα».

Τέλος, θα κλείσω μέ κάποιες σύντομες έπισημάνσεις όρισμένων βασικών σημείων μιᾶς έρευνητικής στρατηγικής πού είναι σύστοιχη μέ τίς θεωρητικές αρχές μιᾶς εναλλακτικής ως πρὸς τό κυρίαρχο ρεύμα όπτικής, όπως τήν απέδωσα έπιγραμματικά προηγουμένως.

– Κριτική των σχέσεων έξουσίας/κυριαρχίας έρευνητή-έρευνώμενου.

– Έγκατάλειψη της λογικής των μεταβλητών.

– Έγκατάλειψη της φενάκης πού λέγεται οὔτετερότητα του έρευνητή.

– Έμπλοκή του έρευνητή.

– Διερεύνηση του νόηματος και της βιωμένης έμπειρίας.

– Συνερευνᾶν, συμπαράγειν, συν-νοηματοδοτεῖν.

– Άμοιβαίο συμφέρον συνερευνητών.

– Έγκατάλειψη της καχύποπτης στάσης του έρευνητή απέναντι στα «υποκείμενα» της έρευνας.

Τέλος, ανάλυση της υποκειμενικότητας και της διυποκειμενικής αλληλεπίδρασης.

Και πάντως ᾶς έχουμε κατά νουν ότι ενδεχομένως να μήν πληγώνεται τό φεγγάρι όταν τό παρατηροῦμε, αλλά δέν συμβαίνει τό ίδιο μέ τό θεωρητικό και έρευνητικό αντικείμενο της ψυχολογίας.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΕΛΑΝΙ

Ντέιβιντ Σεντάρις

ΓΥΜΝΟΣ

Ανυπόφορα λεπτολόγος, επικίνδυνα γοητευτικός, χαιρέκακα ανομιμ, εξωφρενικά πνευματώδης, ασεβής, μανιακός αλλά όχι καταθλιπτικός... Καλώς ήρθατε στον ξεκαρδιστικό κόσμο του Ντέιβιντ Σεντάρις.

Ελία Καζάν

Ο ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΣ

Για να επιβιώσεις σε αυτό τον κόσμο, πρέπει να προσαρμοστείς, να κάνεις υποχωρήσεις – να κάνεις ένα συμβιβασμό. Αυτή είναι η εκπληκτική, αξέχαστη ιστορία ενός ανθρώπου που δραπετεύει από τον συμβιβασμό του.

Τζάκι Κεϊ

ΤΡΟΜΠΕΤΑ

Μια συγκινητική ιστορία αγάπης που αποκαλύπτει την αλήθεια πίσω από κάθε ψέμα και το ψέμα που μόνο η αλήθεια μπορεί να πει.

Μιχάλης Γκανάς
Ζωγραφική: Γιάννης Αδαμάκης

ΜΗΤΡΙΑ ΠΑΤΡΙΔΑ

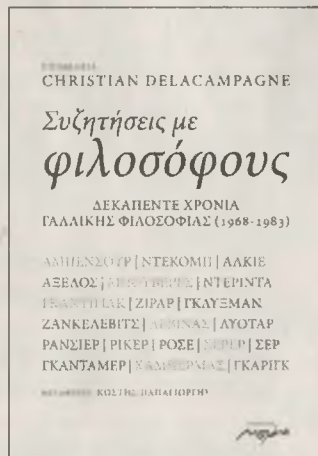
Ένα λιτό και ελλειπτικό αφήγημα. Περιγράφει το οδοιπορικό μιας οικογένειας από την Ήπειρο στις σοσιαλιστικές χώρες, στο τέλος του Εμφυλίου, και την επιστροφή τους στην Ελλάδα το 1954.

Λάο Τσε

ΤΑΟ ΤΣΕ ΤΣΙΝΓΚ

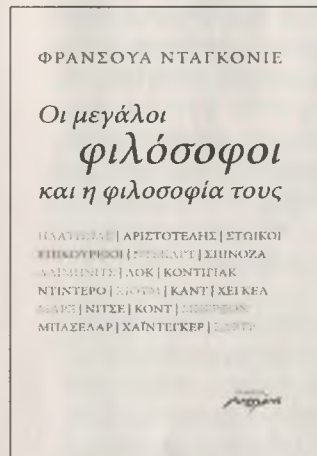
Το βιβλίο που μας μαθαίνει τον τρόπο να γνωρίζουμε και να δεχτούμε τον εαυτό μας, να γίνουμε ένα με το σύμπαν, να μη φοβόμαστε τον θάνατο και να ζήσουμε ειρηνικά, αλλά, ευτυχισμένα.

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΜΕ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥΣ

Επιμέλεια: Christian Delacampagne

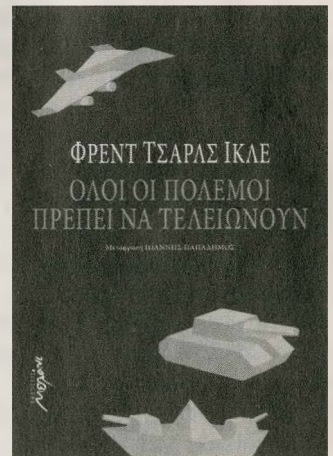
Ο επιμελητής του παρόντος τόμου Christian Delacampagne, με σπουδές φιλοσοφίας και ο ίδιος, αρθρογράφος της *Le Monde*, συγκέντρωσε συνεντεύξεις με 21 κορυφαίους διανοητές σ' ένα βιβλίο για τη χρυσή εποχή της γαλλικής φιλοσοφικής σκέψης (1968-1983).

Φρανσουά Νταγκονιέ

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ
ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥΣ

Μια συγκριτική προσέγγιση 20 κορυφαίων φιλοσόφων, από τον Πλάτωνα ως τον Ζαν-Πολ Σαρτρ, και ο πυρήνας της σκέψης τους.

Φρεντ Τσαρλς Ικλέ

ΟΛΟΙ ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ
ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΤΕΛΕΙΩΝΟΥΝ

Γεμάτο αποκαλύψεις, το βιβλίο αυτό, εγείρει ερωτήματα σχετικά με την τυφλότητα στρατηγών και πολιτικών οι οποίοι στο παρελθόν βύθισαν τα κράτη τους στη δίνη του πολέμου χωρίς ποτέ να λογαριάσουν το αποτέλεσμα.

Σκουφά 71 Α • 210 36 41 638 • www.melanibooks.gr

Στάθης Γουργουρής

Ἔθνος-ὄνειρο. Διαφωτισμός καί θέσμιση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας

Ἐκδόσεις Κριτική, Ἀθήνα 2007

τοῦ Παναγιώτη Νούτσου

Tό βιβλίο τοῦ Στάθης Γουργουρῆ/Stathis Gourgouris, *Dream Nation* (Στάνφορντ 1996), εἶχα ἤδη μνημονεύσει στὸν *Νεοελληνικό Διαφωτισμό* (2005, σ. 306-307), χωρίς ὅμως νά τόν ἀποπάρω γιά τίς θέσεις του αὐτές στούς *Κόμβους* (2006, σ. 132, 393, 430), ἀρκούμενος ἀπλῶς νά παρακάμψω τήν «Historature» μέ τήν ὁποία περιέβαλλε τίς ἐκτιμήσεις του γιά τό δοκίμιο *Πῶς στοχάστηκαν τό ἔθνος* ὡς τήν «ὄντως ἄριστη ἐπισκόπηση τῶν θεωριῶν καί ἀντιλήψεων περί ἔθνος ἀπό τό 1848 καί μετά». Κι ἂν στή συνέχεια, ὅπως ἄλλωστε καί νωρίτερα στήν *Αὐγή τοῦ νέου αἰώνα* (2002), δέν ἀγνόησα τήν ποιήσή του (*Προστροφές*, 2008, σ. 106, 107, 171, 193-194, 396, 449), τώρα δέν μπορῶ νά ἀφήσω ἀνεξέταστες κάποιες πτυχές τοῦ *Dream Nation* [στήν ἐλληνική του μετάφραση: *Ἔθνος-ὄνειρο*, μτφρ. Ἀθανάσιος Κατσικερός, Ἀθήνα 2007].

Μιά συνοπτική (ἂν χρειασθεῖ ἐξαντλητική, θά ἐπανεέλθω) ἐξέταση τοῦ βιβλίου θά μπορούσε νά λάβει ὑπόψη τίς ἐξῆς παραμέτρους:

α) *Εἶναι ἐπαρκής ἡ ὑπόθεση ἐργασίας;* Σέ ἓνα βιβλίο μέ ὑπότιτλο *Διαφωτισμός καί θέσμιση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας* (ὁ ἐνδιάμεσος ὅρος *Colonization* τοῦ πρωτοτύπου ἔχει ἀπαλειφθεῖ), τί προσδοκᾷ ὁ ἐρευνητής καί κατ' ἐπέκταση ὁ ἀναγνώστης; Νά καταστῆ συγγραφική πράξη ἡ «ἐπιθυμία» τοῦ συγγραφέα, τουτέστιν νά «διαυγάσει τήν ἐργασία τοῦ ὄνείρου ἑνός ἔθνους [πού] δέν σημαίνει ὅτι σκοπεύει νά προσφέρει τήν ἐρμηνεία ἑνός ὄνείρου, ἀλλά νά ἐξηγήσει ὅτι πίσω ἀπό κάθε ιστορική ἐγγραφή ἐλλοχεύει ἓνα ὄνειρο» (σ. 21· τό «nation's dream-work» ἔγινε

«ἐργασία τοῦ ὄνείρου ἑνός ἔθνους»); Ἀκόμη, ὡς πρὸς τό «Ἔθνος ὡς μορφή» («the Nation as form», σ. 3), ἡ «μορφή εἶναι τό ὑπόρρητο περιεχόμενο τῆς ιστορίας», ἂν «πάρουμε στά σοβαρά τήν τολμηρή ἀποψη τοῦ Ἀντόρνο γιά τή διστορική ἰζηματοποίηση τοῦ περιεχομένου» (σ. 20); Δέν παραθέτω ἄλλα δείγματα αὐτῆς τῆς πομπώδους φραστικῆς πού ἀποτρέπουν τή σαφή ὀριοθέτηση τοῦ ἐρευνώμενου θέματος, τό ὁποῖο θά ἔπρεπε νά τεθεῖ μέ τή μορφή συγκεκριμένης προβληματοθεσίας καί συνεπόμενα νά μὴν ἀφορᾷ, ὄχι ὅμως περιγραφικά, μιά τόσο ἐκτενή χρονική περίοδο δύο περίπου αἰώνων (ἀπό τό 1780 ὡς τό 1950).

β) *Οἱ ἐννοιολογικοὶ ἄρμοι.* Μέ ποιές ἀναλυτικές κατηγορίες θά ἐπιχειρηθεῖ μιά τέτοια κατόπτευση; Τί ὀρίζει ὁ συγγραφέας ὡς «ἔθνος» καί τί ὡς «ὄνειρο» καί τί μπορεῖ νά ὑπονοεῖ ἡ διατύπωση ὅτι «σέ ἀντίθεση μέ τὰ ὄνειρα, τὰ ἔθνη πεθαίνουν ὅταν δέν μποροῦν νά ἐρμηνεύσουν ἐπιτυχῶς τόν ἑαυτό τους» (σ. 17); Ἐπίσης, τί νοεῖται ὡς «ἱστορία», εἶται πού νά ἀποφαίνεται ὁ συγγραφέας ὅτι αὐτή «καθιστᾷ αἰσθητό τόν πόνο τῶν ὄνειρων τῆς κοινωνίας» (σ. 17); Κι ἀκόμη, ἡ «κλήθη καί ἡ ἐρμηνεία» νά ἐμφανίζονται ὡς «κοινωνικές δυνάμεις τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας» (σ. 18); Κοντολογίς, ποῖο ἀντίκρισμα ἔχει ἡ φράση ὅτι ἡ «ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας εἶναι μιά ἀκραία ἄσκηση» [«exercise», σ. 3], καί ἡ τοποθέτηση τοῦ Ἔθνους ὡς μορφῆς στήν ἱστορία ἀποτελεῖ ἀναγκαστικά τμήμα τῆς ἀκραίας αὐτῆς ἄσκησης» (σ. 19); Σέ κάθε περίπτωση, μιά καί ἡ σταχυολόγηση τῶν συναφῶν παραθεμάτων δέν ἔχει τέλος, τί σημαίνει ἡ ἐπιστροφή στήν ταυτολογία: «Ἡ μὴ λογική τῆς ἱστορίας εἶναι τό στοιχεῖο ἀκριβῶς πού μέ ὀδήγησε νά στοχαστῶ τό Ἔθνος ὡς μορφή» (σ. 20);

γ) *Τό πεδίο παρατήρησης.* Πώς συγκροτείται, στο πλαίσιο αυτών των προσημειώσεων, ο στενός και ο ευρύς όριζοντας του «Ἔθνους-ὄνειρου»; Κατά τόν συγγραφέα πρόκειται για «ένα ἐξ ὀρισμοῦ φιλοσοφικό ἐγχείρημα», ὅταν ἀναλαμβάνοντας τό «ρίσκο νά σκιαγραφήσει μιά θεωρία τοῦ Ἔθνους ὡς *μορφῆς*» εἶναι «ὑποχρεωμένος νά καταστήσει τίς ὀμιχλώδεις διαδικασίες τῆς κοινωνικοῖστορικής θέσμισης πύ ἀπτόες» (σ. 20). Αὐτό ὅμως πού συναγεται ἀπό τήν ψυχραμὴ ἀποτίμηση αὐτοῦ τοῦ «ἐγχειρήματος» συνιστά μιά ἐκζήτηση ἑνός εἶδους φιλοσοφικοῦ λόγου πού θά μπορούσε νά ἀποδοθεῖ ἀβίαστα καί ὡς «φιλοσοφισμός». Ἡ πρακτική αὐτή, ἢ ἔστω αὐτό τό «ταξίδι τῆς γραφῆς» (σ. 28), ἐπιτελεῖται μέ τή μείξη θεωρητικῶν ἀντιλήψεων πού προέρχονται ἀπό τή γραφίδα τῆς «κορυφαίας σκέψης» τοῦ Καστοριάδη (ἂν καί ἡ «φαντασιακὴ θέσμιση τῆς κοινωνίας» μετατρέπεται ἀπό ἱστορικό-κοινωνικό ζήτημα σέ «σημασίες» πού «προέτρεψαν καί ἐπέτρεψαν τή γένεση αὐτοῦ τοῦ σύγχρονου ἔθνους», σ. 14), τοῦ Μπένετον Ἄντερσον (ἀπό τήν «κλασικὴ περιγραφή» τῶν *Φαντασιακῶν κοινοτήτων* κρατεῖται κυρίως ὅ,τι ἀφορᾷ τή «μυθιστορική ἐνέργεια» στήν «ἐθνικοποίηση τῶν φαντασιακῶν κοινοτήτων», σ. 35, 39, 46) καί τοῦ Ἐντουαρντ Σαῖντ (ξεχνώντας ὁ συγγραφέας τί ἔγραφε ὁ «δάσκαλός» του γιά τίς «σαθρές, κατά τό πλεῖστον κενές γενικεύσεις» τοῦ Ἄντερσον «πού ἔχουν τήν ἀξίωση νά ἐκλαμβάνονται ὡς θεωρία», βλ. *Κόμβους*, 2006, σ. 189). Εἰδικά, ὡς πρὸς τόν «μαθητευόμενο» τοῦ Σαῖντ πού δηλώνει ὅτι «δὲ θεώρησε ποτέ τόν μετα-αποικιακό προβληματισμό κάτι τριτοκοσμικό» (σ. 14), αὐτοδιαψεύδεται μέ τή συχνή προσφυγὴ στὰ θεωρήματα τοῦ Γεράσιμου Κακλαμάνη (βλ. σ. 398, *passim*) καί μέ τήν συναντίληψη κάποτε ὄσων ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ «ἄρχουσα καπιταλιστικὴ τάξη στήν Ἑλλάδα εἶναι ψευδεπιγραφὴ» (σ. 231). Μέ παρόμοια ἐπιλεκτικό τρόπο ἀρδεύονται ἀντιλήψεις τοῦ Μπαλιμπάρ, τοῦ Φ. Φανόν, τοῦ Ρενάν, τοῦ Χόμπσμπωμ, τοῦ Μπένγιαμιν, τοῦ Ζίτσεκ, τοῦ Κ. Σμίτ καί προφανῶς τοῦ Φρόντ. Τίς ἀντιλήψεις μάλιστα τοῦ τελευταίου τίς «μεταμορφώνει» σέ μιά «μεθοδολογικὴ συνθήκη γιά τήν προβληματικὴ τοῦ ἔθνους»: «Ἡ πραγματικὴ κοινωνικοῖστορική ἀνάδυση ἑνός ἔθνους ἀποτελεῖ τήν *προβολή* ἑνός ἰδιαίτερου ἐθνικοῦ φαντασιακοῦ, μέ τήν κινηματογραφικὴ ἀλλά καί μέ τήν ψυχχαναλυτικὴ ἐννοια τοῦ ὄρου» (σ. 50, 51).

δ) *Ἡ σκιαγράφηση τῆς μεθόδου.* Μ' αὐτὲς ἀκριβῶς τίς προδιαγραφές θεματοποιεῖται ἡ μέθοδος τήν ὁποία ὁ συγγραφέας ἐπιλέγει γιά τή διεκπεραίωση τῆς ἐργασίας του πού προκαταβολικά τήν ἐκτιμᾷ ὡς «κάτι βαθύτατα προσωπικό» (σ. 13). Ἄν, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, «τόσο ἡ θεωρητικὴ του πανοπλία ὅσο καί ἡ μεθοδολογία του παραβλέπουν τούς κανόνες τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας» (σ. 14), τότε τό «ρίσκο» πού ἀνέλαβε συνίσταται στό «συνδυασμό δύο ἀλληλοσυγκρουόμενων μεθόδων». Δηλαδή τῆς «ψυχχαναλυτι-

κῆς καί τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὑποκειμένου στήν κοινωνικὴ ἀνάλυση» (σ. 20). Ἔτσι δὲν ἀπομένει παρά νά ὑποδειχθεῖ τό «ψυχικό μοντέλο» τοῦ «ἐθνικ(ιστικ)οῦ φαινομένου» [«the psychic paragon of the national(ist) phenomenon»], τό ὅποιο «ἀναδύεται ἀπό τό πύ βαθύ ρεῦμα τῆς ἱστορίας καί προϋποθέτει τό πύ ἀκριβές [«precise»] ἱστορικό ὄραμα» (σ. 21). Τό βῆμα λοιπόν σέ «κάθε ἱστορικὴ ἐγγραφή» [«historical inscription»] εἶναι ἀναμενόμενο, μιά καί σ' αὐτὴν «ἐλλοχεῖ ἕνα ὄνειρο» (σ. 21), ἀπό τό 1780 ὡς τό 1950, μέ τή «διερώτηση» νά ἀφορᾷ πρωτίστως «τό πῶς τῆς Ἑλλάδος» γιά νά «μυροέσουμε ἴσως νά συλλάβουμε κάτι ἀπό τό πύ» (σ. 22). Γιά νά μὴν παρακαμφθεῖ ἔτσι ἡ προσήλωση στό «σύγχρονο φιλοσοφικό ἰδίωμα»: ἡ «μελέτη αὐτὴ δὲν ἀσχολεῖται μέ τό *Εἶναι* τῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ μέ τίς *συνθήκες* τοῦ εἶναι τῆς» (σ. 21). Γιά τοῦτο ἡ «γραφὴ γιά τό ἔθνος δὲν μπορεῖ παρά νά εἶναι τόσο ἱστορικὴ καί θεωρητικὴ ὅσο εἶναι ἐμπειρικὴ καί σοφιστικὴ» (σ. 26). Μέ κάθε βέβαια προφύλαξη: ἡ «γραφὴ» δὲν «ὑποκύπτει στή σαγήνη νά περάσει ἀπό τήν ὑποκειμενοποίηση στήν ὑποταγή, στό ἀπολιθωτικό δέλεαρ ἑνός ἱστορικοῦ νόμου» (σ. 28). Καί μέ τή θυμοσοφία σέ ἐργήγορη: «Πράγματι, ἡ σκέψη παίξει τό παιγνίδι τῆς ἱστορίας, ὅπως αὐτό εἶναι, γιά νά πάψει ἀκριβῶς νά ἀπολιθώνεται» (σ. 28).

ε) *Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν καί ἡ κριτικὴ ἐπισκόπηση τῆς οἰκείας βιβλιογραφίας.* Θά ὑπαινιχθῶ ἐδῶ ὅτι ἡ ψηλάφηση τῶν πηγῶν, ἀπό τόν Θεόφιλο Κορυδαλέα ὡς τόν Μάρκο Ρενιέρη, δηλαδή μέ ἐνδιάμεσους τόν Μοισιόδακα, τόν Ἀνώνυμο τῆς *Ἑλληνικῆς Νομαρχίας*, τόν Ρήγα Βελεστινλή, τούς Δημητρεῖς καί ἰδίως τόν Κοραῖ, τελεῖται κατά τρόπο πού νά ἐπιβεβαιώνη τὴν μέθοδο καί ὄχι νά τὴν ἐλέγχει διαρκῶς καί ἐπομένως νά τὴν ἀνασυντάσει, ὅταν κρίνεται ἀναγκαῖο. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς πηγές τῶν πηγῶν, ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὡς τόν Κοντιγιάν καί τόν Χούμπολτ, καθὼς ἐπίσης καί γιά ὅ,τι τιτοφορεῖται ὡς «Ἡ τιμωρία τοῦ Φιλελληνισμοῦ» (μέ κατακλείδα: «Ζοῦμε σέ μιά ἐποχή, ὁ σύνδεσμος τῆς ὁποίας μέ τὴ φιλελληνιστικὴ φαντασία γίνεται ὄλο καί πύ νεφελώδης καί μυστικιστικός», σ. 372). Μέ ἀνάλογο ἐπιλεκτικό τρόπο καταχωρίζεται ἐκεῖνη ἡ πλευρὰ τῆς βιβλιογραφίας πού ἐνισχύει, συνήθως, αὐτό τό «ταξίδι τῆς γραφῆς» (βλ. ὅμως *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, 2005· ὅσο γιά τὴ *Νεοελληνικὴ φιλοσοφία*, 1981, ἀπλῶς τοποθετήθηκε στὸν τελικὸ βιβλιογραφικό πίνακα, σ. 394).

στ) *Ἡ διάρθρωση τοῦ βιβλίου.* Μέ τόν *Διαφωτισμό καί τὴ θέσμιση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας*, τό «ταξίδι τῆς γραφῆς» πού ὑποσχέθηκε ὁ συγγραφέας, ἔχοντας τὴν πύξίδα του στραμμένη πρὸς τὴν «ἐργασία τοῦ ὄνειρου ἑνός ἔθνους», ἡ διάρκεια τῶν δύο περίπου αἰώνων ἀναπόφευκτα ἐπιβάλλει «παρεκβάσεις», τρεῖς τουλάχιστον, καί τὴ συμπαρουσία τοῦ Κοραῖ, τοῦ

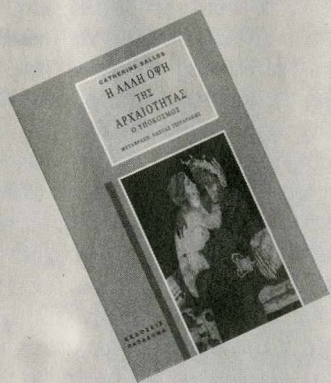

Μακρυγιάννη και του Σεφέρη, για να περιορισθώ τουλάχιστον σ' αυτούς. Σε μία τέτοια «δόμηση του εθνικού χρόνου» ποιοί αυτοεξαιρούνται; Ή, έστω, ποιοί αδυνατούν να κατανοήσουν και ιδίως να συναιδέσουν με την απόφανση: «Σήμερα ή Ελλάδα βρίσκεται στην καρδιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως μία ανεξάλειπτη υπενθύμιση της αδυνατότητας της φαντασίας του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού» (σ. 219); "Όσο για την υπόδειξη, που δεν αφορά μόνο τη λογοτεχνία ότι «δεν μπορεί να απεμπλακει από τη διάκριση Άριστερά/Δεξιά: υπάγει το αντιθετικό πεδίο σε έναν άξιοσημείωτα ελαστικό και χαμαιλεοντικό λόγο» (σ. 379), δεν μπορεί παρά να συμπληρώνεται με την διαβεβαίωση ότι το «έθνος είναι κατ' ουσίαν ένα φιλοσόφημα» (σ. 379).

ζ) Ο τρόπος εκδίπλωσης της συλλογιστικής. Σε πλήρη αντίθεση με τη δήλωση ότι η «μελέτη αυτή δεν ασχολείται με το Είναι της Ελλάδας, αλλά με τις συνθήκες του είναι της» (σ. 21), επιχωριάζει ή «όντολογική γραφή», δηλαδή, ό,τι αναλύεται στο ρήμα «είναι», με την αποφαστική και όχι με την εξηγηματική του λειτουργία.

η) Καί κάτι που πρέπει να στηριχθεί. Ο συγγραφέας (σ. 344-345) μία φορά διατυπώνει την υπόδειξη ότι η θέση του Άντωνα Λιάκου για την «εθνική αφήγηση του 19ου αιώνα» «δεν μπορεί να γενικευθεί, όπως δείχνει ολόκληρη η αφήγηση του Μισσέλε». Μόνο που μία τέτοια υπόδειξη δεν μπορεί βέβαια να τελεσφορήσει, όταν στην απόφραση μιας τέτοιας απόπειρας βρίσκεται η απόφανση ότι «ένας εθνικός πολιτισμός πρέπει να (ανα)συγκροτείται στο διηνεκές, πράγμα που εξηγεί γιατί η "σωτηριολογία" είναι, σε τελευταία ανάλυση, ο λόγος της εθνικής θέσεως» (σ. 270) ή «μια ανάγνωση της ιστορίας που επιστρέφει την ιστορία στην ανάγνωση» (σ. 377).

θ) Επιμύθιο. Ο όριενταλισμός (βλ. και σ. 186) κλωθογουρίζει: από bon pour l' Occident μετατρέπεται το κείμενο σε bon pour l' Orient. Η παρούσα διδλοκρισία αποτελεί υποκεφάλαιο του υπό εκτύπωση βιβλίου μου: *Πώς ή ιστορία γίνεται παρελθόν*. Πρόκειται για αντιμετώπιση «συμπτώματος» ενός κατά πολύ ευρύτερου φαινομένου ιστοριολογίας.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

CATHERINE SALLES

Διδάκτωρ της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Paris X Nanterre

Η ΑΛΛΗ ΟΨΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ Ο ΥΠΟΚΟΣΜΟΣ

Σχήμα 80, σελ. 353 με 17 εικόνες εκτός κειμένου, 5 χάρτες, παραρτήματα με χρονολογικούς πίνακες, γλωσσάρια και καταλόγους ονομάτων, πλούσια βιβλιογραφία.

Η μελέτη επικεντρώνεται στη διαστρωμάτωση τεσσάρων πόλεων - εστιών ηδονής και εγκληματικότητας, της Αθήνας, της Κορίνθου, της Αλεξάνδρειας και της Ρώμης. Πέρα από την πορεία των χαμένων αγοριών και κοριτσιών στα μονοπάτια

του αγοραίου έρωτα, παρακολουθούμε το θεσμό της ιερής πορνείας καθώς και την τελετουργία του συμποσίου όπου κατανοούμε την φιλοσοφία των αρχαίων για την απόλαυση και τον έρωτα και διαπιστώνουμε την μεγαλοπρέπεια και την αθλιότητα των εταιρών. Έτσι πίσω από τον επίσημο πολιτισμό της λάμψης και του μεγαλείου ξεδιπλώνεται ένας ολόκληρος κόσμος από πόρνες και μαστροπούς, σκλάβους και δουλεμπορούς, μονομάχους και αλήτες που κρίνονται περιθωριακά στοιχεία αναδεικνύοντας παράλληλα τις κοινωνικές δομές της εκμετάλλευσης των μη πολιτών από τους πολίτες.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Προσφορά στον Πολιτισμό και στην Παιδεία

Ιπποκράτους 8 Αθήνα Τηλ.: 210.36.27.318

www.papadimasbooks.gr • papadimas@atp.gr

Η ΕΚΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ

Μισέλ Φουκώ, *Ιστορία τῆς τρέλας στήν κλασική ἐποχή*
Μτφρ. Πάρις Μπουρλάκης, ἐπιμ. Χρῆστος Ζαφειρόπουλος, ἐκδ. Καλέντης,
Ἀθήνα 2007, σ. 733

τοῦ Γιάννη Παπαθεοδώρου

1. Τά ἴχνη τῆς μετάφρασης

"Α

ν εἶναι ἀλήθεια πῶς κάθε νέα μετάφραση εἶναι τεκμήριο τῆς ἐνεργοῦ πρόσληψης ἐνός συγγραφέα σέ διαφορετικές ἐρμηνευτικές κοινότητες καί ἐποχές, μποροῦμε νά ποῦμε μέ σχετική ἀσφάλεια πῶς ἡ *Ιστορία τῆς τρέλας* τοῦ Μισέλ Φουκώ, στάθηκε, στήν Ἑλλάδα, ἕνα τυχερό βιβλίο. Τριάντα σχεδόν χρόνια μετά τήν πρώτη μετάφρασή του ἀπό τή Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου στόν Ἡριδανό (1975), οἱ ἐκδόσεις Καλέντης παρουσιάζουν τώρα τήν ὀλοκληρωμένη ἐκδοχή τοῦ βιβλίου¹ στήν ὀριστική του ἐκδοση, στή φιλόπονη μετάφραση καί ἐπίμετρο τοῦ Πάρι Μπουρλάκη, σέ ἐπιμέλεια τοῦ Χρήστου Ζαφειρόπουλου. Τά γραμματολογικά συμφραζόμενα γύρω ἀπό τήν ἐμφάνισή του συγκεκριμένου ἔργου στό ἐλληνικό κοινό εἶναι νομίζω ἀρκετά εὐγλωττα γιά τό ἀνανεωμένο ἀναγνωστικό ἐνδιαφέρον: ἂν δέν κάνω λάθος, ἡ *Ιστορία τῆς τρέλας* εἶναι τό πρῶτο ἔργο τοῦ Φουκώ πού μεταφράζεται στά ἐλληνικά καί εἶναι τό μόνο ἔργο τοῦ γάλλου φιλοσόφου, πού ἔχει μεταφραστεῖ, ἔστω καί διαφοροποιημένα, δύο φορές, μέσα στή –συμβατική ἔστω– ἀπόσταση μιᾶς «γενιάς».

Θά μπορούσαμε νά ἐπεκτείνουμε αὐτό τόν συλλογισμό γιά τό ἀναγνωστικό ἐνδιαφέρον προσθέτοντας καί μερικούς ἄλλους κρίσιμους δείκτες: ἂν, δηλαδή, ἡ πρώτη μετάφραση –ἐκείνη τοῦ 1975– παρακολουθεῖ ἄμεσα καί «ἐν θερμῶν» τήν ἐκδοση τοῦ βιβλίου καθῶς καί τή συζήτηση πού προκάλεσε στή Γαλλία, ἡ δεύτερη ἐμπεριέχει τήν ἐκ τῶν ὑστέρων γνώση ὄλου τοῦ σχετικοῦ «φακέλου» ἐννοῶ τήν κριτική διαμάχη τοῦ Φουκώ μέ τόν Ντεριντά, τήν ἐπιστημολογική το-

μή πού ἐπέφερε τό βιβλίο μέσα στήν ἱστορία τῶν ἰδεῶν καί τῶν συστημάτων σκέψης, τό ὕστερο ἔργο τοῦ Φουκώ. Τέλος, ἂν ἡ πρώτη ἐκδοση ἀποτελέσει τό ἔναυσμα γιά τή μᾶλλον συνεχή, τουλάχιστον γιά τά ἐλληνικά δεδομένα, μεταφραστική καί ἐκδοτική μέριμνα γύρω ἀπό τό ἔργο ἐνός μάχιμου καί μαχητικοῦ φιλοσόφου, τό δεύτερο βιβλίο ἐμφανίζεται σέ μιά ἐποχή πού ὁ Φουκώ τείνει νά «κλασικοποιηθεῖ», μέ ὅλους τούς πιθανούς τρόπους: ἀπό τόν ἄκριτο θαυμασμό ὡς τή διαστική ἀπόρριψη. Φαίνεται, πῶς στά τριάντα χρόνια πού μεσολάβησαν ἀπό τήν πρώτη ὡς τή δεύτερη μετάφραση τοῦ ἔργου, ἄλλαξαν πολλά καί, κυρίως, ἄλλαξε ἡ ὀπτική γωνία μέ τήν ὁποία οἱ ἀναγνώστες ἀντιμετωπίζουν τό ἔργο του.

Μέ ἀφορμή, ὡστόσο, τή σύγχρονη ἐκδοση, ἔχει νομίζω σημασία νά ἀνατρέξουμε στά ἴχνη τῆς ἀρχικῆς πρόσληψης τοῦ βιβλίου στήν Ἑλλάδα, ὄχι γιά νά ἀποτίσουμε κάποιους νοσταλγικούς φόρους τιμῆς, ἀλλά γιά νά ἐλέγξουμε τίς ἀφετηρίες καί τίς ἐκβολές τῆς, τίς διαφοροποιήσεις ἀνάμεσα στό τότε καί στό τώρα. Στό κάτω κάτω ὁ ἴδιος ὁ Φουκώ μᾶς ἔμαθε νά σκεφτόμαστε «ἀρχαιολογικά» γύρω ἀπό τίς λέξεις καί τά πράγματα, καί, ἄρα, μιά μικρή, ἐπιφανειακή ἔστω, ἀνασκαφή ἐτούτου τοῦ βιβλίου, στά ἐλληνικά γραμματολογικά συμφραζόμενα, εἶναι, νομίζω, θεμιτή

1. Θυμίζω πῶς τό ἔργο ἔχει γνωρίσει τρεῖς διαδοχικές ἐκδοτικές μορφές. Τό 1961 ἔχει ὑποστηριχτεῖ ὡς διδακτορική διατριβή, τό 1964 ἔχει κυκλοφορήσει στή συντεταγμένη ἐκδοση τοῦ Πλόν, καί τό 1972 ἔχει γνωρίσει τήν ὀριστική του ἐκδοση ἀπό τόν Γκαλιμάρ.

καί νόμιμη. Όταν πρίν από αρκετά χρόνια, μελετώντας τό έργο του Στρατή Τσίρκα, «σκόνηταφα» πάνω στη μετάφραση του έργου *Μωρίας Έγκώμιον* του Έράσμου (Ήριδανός, 1970), τό μάτι μου σταμάτησε σέ μιά παραπομπή πού έδειχνε πώς ό συγγραφέας είχε υπόψη του τήν πρόσφατη βιβλιογραφία γύρω από τήν τρέλα. Στην εισαγωγή του ό Τσίρκας αναφέρεται ρητά στον Φουκώ (*Maladie mentale et psychologie*, PUF, 1966), και ένσωματώνει στον πρόλογο του προβληματισμούς και αναλύσεις πού αναφέρονται από τόν Φουκώ και στην *Ιστορία της Τρέλας*. Τό πλοίο των τρελών (ή *stultifera navis*), ό «μεγάλος έγκλεισμός» αλλά και ή «αφύραξη όμιλία της τρέλας» πού αντικαθίσταται από τή νεωτερική λογοκριτική σιωπή είναι σαφείς ένδειξεις για μιά πρώιμη αλλά ουσιαστική γνωριμία του Τσίρκα μέ τό έργο του Φουκώ. Δέ χρειάζεται νά θυμίσω τήν αλληγορική σημασία πού είχε ή έκδοση αυτού του βιβλίου μέσα στη δικτατορία, όταν, εκτός από τήν υπεράσπιση των ούμανιστικών παραδόσεων, ή Μωρία, μέ τίς μάσκες και τά προσώπεια της, αναλάμβανε νά έλέγξει και νά κριτικάρει κάθε είδους αυταρχική έξουσία. Ό ούμανισμός του Έράσμου συναντούσε αναπάντεχα τόν αντιουμανισμό του Φουκώ, σέ μιά έκδοση πού συμπλήρωνε τή «σιωπή» των διανοουμένων και «έκλεινε τό μάτι» σέ όσους αντίστέκονταν στην ιατροποιομένη μεταφορά της έξουσίας: τόν αναμορφωτικό «γύψο» της χούντας των συνταγματαρχών.

Άπ' όσο ξέρω, αυτή είναι ή πρώτη ελληνική αναφορά στον Φουκώ και στην εργασία του πάνω στην τρέλα και στην ψυχική ασθένεια: μιά αναφορά πού αναδεικνύει εύκρινώς τόν διάλογο τρέλας και λογικής ως ειρωνική μεταφορά για τόν διάλογο μεταξύ αντίρροπων συστημάτων σκέψης και έξουσίας. Τέσσερα χρόνια πρίν, τό 1966, ένας άλλος λογοτέχνης, ό Γιώργος Σεφέρης είχε συγκαλυμμένα αναφερθεί στίς *Λέξεις και τά πράγματα* του Μισέλ Φουκώ σέ μιά κριτική για τό *Μυθιστόρημα της Κυρίας Έρας* του Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη, μέ παρόμοιο τρόπο: «Ένα βιβλίο –μου τό δάνεισαν χθές βράδυ– ξεκινά από τόν Άργεντινό Μπόρχες πού μνημονεύει κάποια κινεζική έγκυκλοπαίδεια, όπου τά ζώα κατατάσσονται στίς ακόλουθες κατηγορίες: [...] Και ό συγγραφέας πού παραθέτει αυτή τήν απαρίθμηση –άνήκει στην παράδοση της Δυτικής Ευρώπης– σημειώνει ότι ή “έξωτική χάρη αυτής της άλλης σκέψης είναι πού μάς δείχνει τά όρια της δικής μας τήν καθαρή μας αδυναμία νά τό σκεφτούμε αυτό”».

Συνηθίζουμε, ακόμη και σήμερα, νά μιλάμε μέ ευκολία για τήν καθυστερημένη γνωριμία της ελληνικής σκέψης μέ τήν ευρωπαϊκή. Στην περίπτωση της νεοελληνικής γνωριμίας μέ τόν Φουκώ, ό μύθος αυτός αποδεικνύεται όχι μόνο παραπλανητικός αλλά και επικίρμιος. Μάς έμποδίζει νά αποκαταστήσουμε τίς χρονικότητες και τίς συγκυρίες πού συντόνισαν τίς τοπικές δεκτικότητες μέ τά δυτικά νεωτερικά μηνύ-

ματα του καιρού τους. Από τήν «έξωτική χάρη αυτής της άλλης σκέψης» του Σεφέρη μέχρι τό έρασμιακό –via Φουκώ– έγκώμιο της Μωρίας του Τσίρκα, ό δρόμος για τήν έξοικείωση μέ τή φουκωική σκέψη είχε ανοίξει. Όταν, μέ τήν προτροπή του Τσίρκα –νομίζω– μεταφράζεται τό 1975 ή *Ιστορία της τρέλας* από τή Φραγκίσκη Άμπατζοπούλου, ό Φουκώ δέν έντάσσεται άπλως σέ ένα αίτημα «μετακένωσης»: αποτελεί μιά περίπτωση έπιστημονικής και πολιτικής παρέμβασης πού, στά καθ' ήμάς, συντονίζεται μέ τό άνανεωμένο ενδιαφέρον για τή ριζοσπαστική φιλοσοφία και τό δυτικό μαρξισμό. Καί μιάς και μιλάμε για κειμενικά τεκμήρια, άς προσθέσουμε και άλλο ένα. Στο αρχείο του Στρατή Τσίρκα σώζεται μιά έπιστολή του Ζίλ Ντελέζ προς τόν συγγραφέα των *Ακυβέρνητων Πολιτειών*, –μετά από κάποιες καλοκαιρινές διακοπές στη Σκύρο, στά μέσα στη δεκαετία του '70– όπου διαπιστώνεται πώς ένα νέο μεταφραστικό έγχειρίσμα βρίσκεται στά σκαριά. Νά υποθέσουμε πώς πρόκειται για τή «γαλλική» σειρά των εκδόσεων Ράππα; Τό οίγουρο είναι πώς οι φίλοι του Φουκώ «είναι εδώ» στά πρώτα θεματά «έλληνικά καλοκαίρια» της μεταπολίτευσης.

Έχουμε, λοιπόν, κάθε λόγο νά πιστεύουμε πώς, ήδη από τότε, οι γέφυρες μέ τή φουκωική σκέψη δέν ήταν εύκαιριακές αλλά στέρες και διαρκείς. Παραμένει ζητούμενο νά έξετάσει κανείς τό άν και κατά πόσο οι γέφυρες αυτές βοήθησαν ουσιαστικά και τή διαμόρφωση της έγχώρας έπιστημονικής κοινότητας.

Γιά ένα τέτοιο ερώτημα, η πρόσφατη έκδοση ίσως είναι μία καλή αφορμή για συζήτηση.

Τρέλα και φιλοσοφία

Τό νά μιλάει κανείς σήμερα, γιά ένα «κλασικό» πλέον βιβλίο θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ένα μᾶλλον καταχρηστικό σχόλιο, ἰδίως ὅταν τό ἔργο ἔχει κερδίσει μία περίοπτη θέση μέσα στή διεθνή βιβλιογραφία, ἀσκώντας ἐπιρροή σέ ένα εὐρύ φάσμα γνωστικῶν πεδίων. Ἀπό τήν ἱστορία ὡς τήν ψυχανάλυση, κι ἀπό τίς λογοτεχνικές σπουδές ὡς τή νομική ἐπιστήμη, ἡ *Ἱστορία τῆς τρέλας* τοῦ Μισέλ Φουκῶ ἔχει ἀποτελέσει βιβλίο ἀναφορᾶς καί πολλαπλῶν διανοητικῶν ἐπεξεργασιῶν. Τό βιβλίο τοῦ Φουκῶ, μέσω τῶν ἀναπαραστάσεων τῆς τρέλας, μετεωρίζεται ἀνάμεσα σέ μία φιλοσοφική καί μία ἱστορική τομή, καθῶς ἀναδεικνύει τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἡ ἐννοιολογική ρῆξη ἀνάμεσα στόν δυτικό ὀρθό λόγο καί τήν τρέλα συνοδεύεται μέ τόν παράλληλο κοινωνικό ἀποκλεισμό τῶν τρελῶν ὡς ψυχικά καί διανοητικά ἀσθενῶν, πού παύουν πλέον νά ἔχουν τό δικαίωμα τῆς κοινωνικῆς συνύπαρξης. Οἱ πρόσφατες ἐκδόσεις τῶν μαθημάτων τοῦ Φουκῶ στό Κολέζ ντέ Φράνς (1973-1974) ἀναδεικνύουν τήν ἐξουσία τῆς ψυχιατρικῆς σέ κεντρικό μηχανισμό αὐτῆς τῆς μετατόπισης. Τό βιβλίο, ἐξάλλου, προβληματοποιεῖ καί τήν ἴδια τήν «ἐπιστημονική λογοθεσία», τό «καθεστῶς τῆς ἀλήθειας», τήν παραγωγή ἑνός τύπου γνώσης καί ἐξουσίας πού προϋποθέτει μία ὀρισμένη ἐκδίπλωση κανονιστικῶν ἀποφάνσεων, στό πλαίσιο τῆς δυτικῆς ὀρθολογικότητας.

Ἄν καί εἶναι προφανές πῶς στό ἔργο τοῦ Φουκῶ, ἡ τρέλα ἀποκτᾶ αἰσθητικό πρόσημο, ὁ ἔλεγχος τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀποκτᾶ ἐξαιρετική σημασία, στό βαθμό πού ἐγκαινιάζει ένα διαφορετικό πρόγραμμα ἐρευνας μέ ἐναλλακτικές ἐπιστημονικές ταξινομήσεις. Περισσότερο ὅμως ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο ἔργο τοῦ γάλλου φιλοσόφου, ἡ *Ἱστορία τῆς τρέλας* ἀνοιξε τόν δρόμο γιά τή μελέτη τῶν ἐκκεντρῶν, στιγματισμένων καί περιθωριακῶν κοινωνικῶν ομάδων καί ὑποκειμένων, ἀποδίδοντάς τους ξανά τό «τιμότερο»: τή μορφή τους, τήν ἱστορία τους καί τήν ἱστορικότητά τους. Αὐτός νομίζω εἶναι ἄλλωστε καί ὁ σκληρός πυρήνας τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Φουκῶ, καθῶς μέ τό βλέμμα τοῦ ἀνατόμου εἰσχωρεῖ σέ χώρους πού βρισκόνταν προγραμματικά ἔξω ἀπό τήν ἱστορική παρατήρηση: τό ἄσυλο, τό νοσοκομεῖο, τή δημογραφική βιο-πολιτική, τόν ἰατρικό λόγο, τόν κόσμο τοῦ σωφρονισμοῦ. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, ἡ *Ἱστορία τῆς τρέλας* μοιάζει νά εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό μία ἀπλή «ἐπίθεση» στό πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τοῦ καρτεσιανοῦ cogito: ἦταν καί εἶναι ένα χειραφετητικό πρόταγμα γιά τήν ἴδια τήν ἐπιστημονική ἐρευνα, τά διανοητικά τῆς ἐργαλεῖα, τό ἐννοιολογικό τῆς ὀπλοστά-

σιο καί τό ἀντικείμενο τῆς. Τό εἰρωνικό καί σαρκαστικό ὕφος τοῦ Φουκῶ ὑποστηρίζει ἀποτελεσματικά τίς ἀξιώσεις τῆς κριτικῆς του. «Ἦμουν ἀρκετά τρελός γιά νά μελετήσω τή λογική: ἤμουν ἀρκετά λογικός γιά νά μελετήσω τήν τρέλα», θά πεῖ ὁ ἴδιος ἀργότερα. Ἡ δυναμική συζήτηση πού ἀκολούθησε, μέ παράπλευρη ἀπώλεια τῆς διάρρηξης τῶν φιλικῶν σχέσεων μέ τόν Ντεριντά, εἶναι ἀρκετά ἐνδεικτική γιά τόν «θόρυβο» πού προκλήθηκε μέσα στήν ἐπιστημονική κοινότητα: ἡ μακρᾶ «σιωπή» πού εἶχε ἐπιβληθεῖ γύρω ἀπό τά ἐνοχλητικά «μυστικά» τῆς νεωτερικῆς δόμησης τῶν ἐπιστημῶν, καί τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τῆς βιοεξουσίας ἐμοιαζε νά σπάει.

Ἡ γοητεία τῆς τρέλας

Εἶναι ἐξαιρετικά σημαντικό τό ὅτι σήμερα διαθέτουμε στήν ἑλληνικά τήν ὀλοκληρωμένη ἐκδοχή τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἔχοντας πλέον ὑπόψη μας ὄχι μόνο τήν ἐμβέλεια του καί τήν αἶγλη του ἀλλά καί τόν κριτικό ἔλεγχό του. Πολλοί εἶναι ἐκεῖνοι πού σήμερα ἀμφισβητοῦν τό φουκωικό σχῆμα τῆς τρέλας: οἱ νεότερες ἐρευνες δείχνουν πῶς οὔτε «μεγάλος ἐγκλεισμός» ὑπῆρχε, οὔτε ὁ 17ος αἰώνας ἀπέτελεσε τόσο μεγάλη τομή γιά τήν τρέλα, οὔτε τόσο βίαιη ὑπῆρξε ἡ καταστολή τῆς. Τό κυριότερο: μία σειρά σύγχρονων κριτικῶν μελετῶν δείχνουν πῶς ὁ Φουκῶ παρέμεινε ὡς τό τέλος ἐγκλωβισμένος στή γοητεία τῆς ἀνορθολογικῆς ἐμπειρίας, ἡρωοποιώντας τήν τρέλα ὡς ρομαντική φωνή διαμαρτυρίας ἀπέναντι στόν κανονιστικό λόγο τῆς ὀρθολογικῆς δυτικῆς νεωτερικότητας. Ἡ λανθάνουσα «αἰσθητικοποίηση» τῆς «φωνῆς» τῶν τρελῶν εἶναι πανταχοῦ παρούσα μέσα στίς σελίδες αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Σύμφωνα: ἀρκεῖ νά μὴν πετάξουμε τό μωρό μαζί μέ τήν κούνια. Τί ἐννοῶ; Ἐννοῶ πῶς μέ τό συγκεκριμένο βιβλίο τοῦ Φουκῶ πραγματοποιεῖται μία ἐπιστημολογική ρῆξη, ἱστορική καί φιλοσοφική, πού ὅσο κι ἂν διαφωνοῦμε μέ τά ἐπιμέρους πορίσματά της, τά κεντρικά ζητήματα πού θέτει παρμένουν καί σήμερα ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα. Δέν ξέρω ἂν ὁ Φουκῶ ἔδωσε τίς σωστές ἀπαντήσεις στήν ἱστορική ἐρμηνεία τῆς τρέλας: ξέρω, ὡστόσο, πῶς μᾶς ἔμαθε νά θέτουμε νέα ἐρωτήματα, κι αὐτό εἶναι, ἴσως, τό πῶς σημαντικό καί δραστικό στοιχεῖο τοῦ λόγου του.

Ἀπό μία φοβερή εἰρωνεία τῆς τύχης, ὁ Φουκῶ πέθανε τό 1984 στήν πτέρυγα ἑνός παριανοῦ νοσοκομείου, πού εἶχε, στόν 17ο αἰώνα, χρησιμοποιηθεῖ ὡς πτέρυγα τῶν φρενοβλαβῶν. Κατά κάποιον τρόπο «πέθανε» μέσα στό ἀντικείμενο τῆς μελέτης του. Ἄν ἡ μετάφραση δίνει πάντα μία νέα ζωή σέ ένα ἔργο, ἡ καλύτερη δικαίωση τοῦ Φουκῶ εἶναι ἴσως οἱ φρεσκοτυπωμένες αὐτές σελίδες πού ἐπικαιροποιοῦν ξανά τό παιχνίδι τῆς τρέλας καί τῆς φρονημάδας.

ΟΡΑΜΑ ΑΙΩΝΙΑΣ ΖΩΗΣ

Μίλοραντ Πάβιτς, Δεύτερο Σῶμα

Μτφρ.: Σοφία Αὐγερινουῦ,

ἐκδ. Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2007, σελ. 325

Τῆς Νίκης Κώτσιου

Ἡ φθαρτότητα καί ἡ (ἐνδεχόμενη) ἀθανασία τοῦ ὑλικοῦ σώματος ἀπασχολεῖ τόν Μίλοραντ Πάβιτς στό τελευταῖο του μυθιστόρημα. Μπορεῖ αὐτό τό τέλειο λογισμικό κι αὐτό τό ἐντυπωσιακό ὑλικό περίβλημα νά εἶναι ἀναλώσιμα; Τί ἤθελε νά πεῖ ὁ Χριστός μέ τήν ἐν σώματι καί ὄχι ἐν πνεύματι ἀνάστασή του καί ποιά εἶναι ἡ βαθύτερη θρησκευτική ἐρμηνεία τῶν ἀρχετυπικῶν μύθων τῆς ἀνθρωπότητας; Ποιό εἶναι τό νόημα τῆς ζωῆς, τί σημαίνει εὐτυχία καί πῶς ἀντιλαμβάνεται ὅλα αὐτά ἡ ὀρθοδοξία τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς;

Σέ ὅλα αὐτά, μεταξύ ἄλλων, ἀναλαμβάνει νά δώσει εὐφάνταστες ἀπαντήσεις τό μεγαλόπνοο αὐτό μυθιστόρημα πού μέ τρόπο λυρικό καί ὑψητεῖ διερευνεῖ τά μυστήρια τοῦ κόσμου. Μύθοι, θρύλοι, τοπικές παραδόσεις καί παραμύθια μπολιάζονται τεχνηέντως στό σῶμα τῆς ἀφήγησης πού μοιάζει κατευθεῖαν βγαλμένη ἀπό τήν πλούσια λαϊκή παράδοση τῶν βαλκανικῶν λαῶν καί πού μετατρέπεται τελικά σ' ἕναν συμπυκνωμένο κοσμολογικό μῦθο ἰκανό νά χωρέσει ὀλόκληρο τό σύμπαν.

Ἐνα πέτρινο δαχτυλίδι, ἕνα μαγικό ξόρκι καί μερικές σταγόνες ἀγιασμοῦ ἀπό τήν Ἐφεσο ξεκλειδώνουν θαυμαστά τό μυστήριο τῆς ὑπαρξης καί φανερώνουν σέ κάθε ἐνδιαφερόμενο ἄν θά ἔχει ἀγάπη, εὐτυχία ἢ υγεία. Πέτρα, ἀέρας καί νερό, τά θεμέλια τῶν προσωκρατικῶν, ἐπιστρατεύονται ἐκ νέου στό Δεύτερο Σῶμα καί γίνονται ἐργαλεῖα διερεύνησης τῆς ἀνθρώπινης μοίρας μετά θάνατον.

Τρεῖς ἱστορίες, ἀρθρωμένες πάνω στόν ἔρωτα καί τόν θάνατο, τοποθετημένες σέ διαφορετική ἐποχή ἢ καθεμία, ἐπικοινωνοῦν μυστηριωδῶς μεταξύ τους καί τό μαγικό δαχτυλίδι μαζί μέ τό ξόρκι καί τόν ἀγιασμό ταξιδεύουν ἀνά τούς αἰῶνες μέσα στόν χρόνο, μεταφέροντας τήν κρυφή ἀλήθεια πού μόνο λίγοι μποροῦν νά ἀποκωδικοποιήσουν σέ ὅλη τῆς τήν πληρότητα.

Οἱ ἥρωες κάθε ἱστορίας ἐπανενσαρκώνονται σέ καινούρια πρόσωπα τῆς ἐπόμενης ἱστορίας καί ξαναζοῦν σ' ἕνα Δεύτερο Σῶμα ἐπαναλαμβάνοντας, παραλλάσσοντας ἢ ἀποδομώντας λιγότερο ἢ περισσότερο τόν παλιό ἑαυτό τους. Πολλοί ἀπό τούς ἀνθρώπους πού περιγράφονται σ' αὐτό τό βιβλίο ἐξησαν

πράγματι στήν ἐποχή τους καί ἄφησαν ἔργο πού διασώζεται μέχρι σήμερα, ἀλλά οἱ τύχες τους χάθηκαν μέσα στό σκοτάδι τοῦ χρόνου καί ἀναπλάστηκαν ἐδῶ μέ τρόπο πού νά μήν μπορεῖ πιά κανεῖς νά ξεχωρίσει τήν πραγματικότητα τοῦ ὑπαρκτοῦ προσώπου ἀπό τίς μυθοπλαστικές κατασκευές τῆς φαντασίας τοῦ συγγραφέα.

Στήν πλατωνική φιλοσοφία, ἡ ψυχὴ μεταφέρει μαζί της κάποιους ἀχνούς ἀπόηχους ἀπό τόν ὑπερουράνιο κόσμο τῶν ἄυλων ἰδεῶν ὅπου παρεπιδημοῦσε, προτοῦ εἰσαχθεῖ σέ κάποιο σῶμα. Στό μυθιστόρημα τοῦ Πάβιτς, σέ μιά μᾶλλον ἀντίστροφη πορεία, «ὄχι μόνο θυμᾶται ἡ ψυχὴ τό γήινο σῶμα τῆς ἀλλά, ὅταν εἶναι ἀκόμη μέσα σ' αὐτό φέρει τήν ἐνέργεια τοῦ μελλοντικοῦ της σώματος, τό ὁποῖο τό νιώθει μέσα ἀπό τή λαχτάρα της γιά Αἰωνιότητα καί τό ὁποῖο θά φέρει ὅταν πεθάνει τό γήινο σῶμα της... Αὐτό τό δεύτερο πνευματικό σῶμα μας περιέχει ἀναμνήσεις ἀπό τό γήινο σῶμα μας καί τήν ἐλπίδα αὐτοῦ τοῦ γήινου σώματος πῶς δέ θά πεθάνει τελείως, πῶς θά ἔχει ὡς πρότυπο τόν Χριστό πού τρέφει αὐτή μας τήν ἐλπίδα μέ τήν ἀνάληψή του. Ἀφοῦ ἡ ψυχὴ φέρει ὡς ἀνάμνηση τό ἀποτύπωμα ἢ τήν εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ της σώματος πού εἶναι νεκρό καί ἔχει ἐπιστρέψει στό χῶμα, μπορεῖ νά ἐνσαρκώσει τό σῶμα ἀκόμα μιά φορά».

Τυπικά μεταμοντέρνος συγγραφέας, ὁ σέρβος Μίλοραντ Πάβιτς ἀκολουθεῖ στό τελευταῖο βιβλίο του μιά πιό συμβατική ἀφηγηματική δομή σέ σχέση μέ προηγούμενα ἔργα του, πού καταργοῦσαν ὀλοσχερῶς τή γραμμικότητα τῆς ἀφήγησης. Τό περίφημο *Λεξικό τῶν Χαζάρων* (μτφρ.: Λεωνίδας Χατζηπροδρομίδης, ἐκδ. Ἡρόδοτος) ἦταν ἕνα βιβλίο χωρίς ἀρχή καί τέλος, μέ πολλαπλές «εἰσόδους» καί «ἐξόδους», πού ἀνέτρεπε τίς παραδοσιακές ἀναγνωστικές συνήθειες κι ἐγκαινίαζε μιά πιό ἐνεργό ἐμπλοκή τοῦ ἀναγνώστη στήν ἐπαναδημιουργία ὀλόκληρου τοῦ βιβλίου. Μάλιστα τό *Λεξικό* αὐτό κυκλοφοροῦσε σέ δύο διαφορετικές ἐκδοχές (ἀντρική καί γυναικεία ἐκδοχή) πού διέφεραν ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη μόνο σέ μιά παράγραφο προκαλώντας τόν ἀναγνώστη σέ ἕνα μυστηριώδες παιχνίδι πού παρέμενε γρίφος μέχρι τό τέλος.

Ἡ Τελευταία ἀγάπη στήν Κωνσταντινούπολη

(μτφρ.: Γκάγκα Ρόιτς, έκδ. Βιβλιοπωλείο τῆς Ἑστίας) ἦταν ἓνα δομικά ἰδιάζον βιβλίο πού, κάθε κεφάλαιό του, ἀντιστοιχοῦσε καί σέ ἓνα χαρτί τῆς μαγικῆς τράπουλας τῶν ταρό, προκαλώντας ἔτσι ἀνοιχτά τόν ἀναγνώστη νά διαβάσει τήν ἱστορία μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού θά ἔριχνε τά χαρτιά. Ὁ ἀναγνώστης καλοῦνταν νά συμμετάσχει σέ μιὰ ἰδιόρρυθμη παρτίδα, στήν πορεία τῆς ὁποίας μποροῦσε νά διαβάσει καί τή δική του προσωπική μοίρα συγχρόνως μέ τήν ἱστορία τῶν μυθιστορηματικῶν προσώπων κατευθυνόμενος ἀποκλειστικά ἀπό τή σειρά μέ τήν ὁποία θά τύχαινε νά πέσουν τά τραπουλόχαρτα στό τραπέζι.

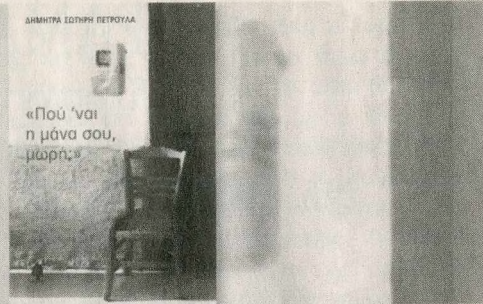
Ἔσοο γιά τήν Ἑσωτερική πλευρά τοῦ ἀνέμου (μτφρ.: Γκάγκα Ρόιτς, έκδ. Βιβλιοπωλείο τῆς Ἑστίας), ἐπρόκειτο γιά μιὰ ἀφήγησι-κλειψύδρα ἀποτελούμενη ἀπό δύο φαινομενικά ξεχωριστές καί αὐτόνομες νουβέλες, πού ὅμως ἔρρεαν καί διέρρεαν ἡ μία μέσα στήν ἄλλη ἐπικοινωνώντας μυστικά μέ ἀόρατες γέφυρες καί προτρέποντας τόν ἀναγνώστη νά ἀνακαλύψει τόν ὑπόγειο μεταξὺ τους δεσμό καί τήν κρυφή συγγένεια ἀνάμεσα στά πρόσωπα.

ΣΟΦΑ

Τό Δεύτερο Σῶμα δέν καινοτομεῖ ἀπό πλευρᾶς δομῆς, τουλάχιστον ὄχι μέ τόν ἴδιο ἐντυπωσιακό τρόπο πού τό ἔκαναν τά προηγούμενα βιβλία τοῦ συγγραφέα, ἀλλά ὡς πρὸς τό ὕφος παρουσιάζεται σχετικά πιό λιτό καί φωτεινό, χωρίς τή ρομαντική μεγαλοστομία καί τή μπαρόκ ἀτμόσφαιρα τοῦ σκοτεινοῦ δυσζαντινοπρεποῦς μυστικισμοῦ, πού συνήθως χαρακτηρίζει τήν ἔτσι κι ἄλλιῶς ἀναγνωρίσιμη πρόζα τοῦ Πάδιτς. Ὁ χρόνος παρουσιάζεται πιό στέρεος καί συμπαγής, σάν μιὰ ὄντοτητα πού δέν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση ἀλλά πού ὑπερβαίνεται μέ τή θεία χάρη καί τήν ἀνθρώπινη προσπάθεια. Τά πρόσωπα δέν περιβάλλονται ἀπό τήν πυκνή μυστηριώδη ἀχλύ μέ τήν ὁποία τά στοίχειωνε στά προηγούμενα βιβλία μετατρέποντάς τα σέ μορφές σχεδόν φασματικές καί ἀπόκοσμες, ἀλλά διαγράφονται πιό ἀπτά καί πιό ἀνθρώπινα, παρόλο πού ἡ ὅλη ἀτμόσφαιρα ἐξακολουθεῖ νά εἶναι καί πάλι ἐξόχως μεταφυσική καί τό κλίμα βαθιά κατανυκτικό.

Ἄλλά καί τό μήνυμα εἶναι κι αὐτό ἀφενός πιό διαυγές καί εὐανάγνωστο ἀφετέρου περισσότερο αἰσιόδοξο, ἔστω κι ἂν ὑποθέσουμε ὅτι μπορεῖ καί νά ὑφέρει λιγότερη ἢ περισσότερη εἰρωνεία γιά τά σχετικά μέ τή μετά τόν θάνατο ζωή.

Τό θρυλούμενο Δεύτερο Σῶμα καί ἡ εὐδαιμονία πού αὐτό συνεπάγεται ἴσως εἶναι μιὰ ἐπινόηση, μιὰ εἰρωνεία, ἓνα ψέμα ἢ ἓνα παρηγορητικό παραμῦθι. Ὡστόσο, ὁ ἀφηγητής, πού μᾶς μιλά μέσ' ἀπό τό ὑποτιθέμενο δεύτερο σῶμα του, μοιάζει νά ὑπονοεῖ ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι ἐφικτή γιά τόν ἄνθρωπο, ὄχι μόνο μετά θάνατον, ἀλλά καί ὅσο ὑπάρχει μέσα στό φθαρτό, γήινο περίβλημά του.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΩΤΗΡΗ ΠΕΤΡΟΥΛΑ
«Πού 'ναι η μάνα σου, μωρή;»

Ἐνα αμειλίκτο κατηγορῶ του πολέμου καί ἰδιαίτερα του Εμφύλιου. Ὅλοι οἱ ἀνώνυμοι καί ἰδιαίτερα τα παιδιά βάζουν τους υπεύθυνους στο εδῶλιο του κατηγορουμένου. Το βιβλίο αὐτό γράφτηκε γιά νά μην ξεχαστεῖ ἡ τραγωδία του Εμφύλιου, ὄχι με σκοπό ἐκδίκησης ἀλλά γιά ἐμπόδιο στη λησμονιά. Ἐνα βιβλίο ασυνηθιστο τόσο ὡς πρὸς τό περιεχόμενο ὅσο καί ὡς πρὸς τόν τρόπο γραφῆς.

ΝΕΑ ΕΚΔΟΣΗ, 40ῆ χιλιάδα

ISBN 978-960-04-0273-5 / σελ. 352 / τιμὴ 15,00 €

ΚΕΡΤ ΒΟΝΕΓΚΑΤ
Σφαγείο No 5

Ἡ σουρεαλιστική ἐκδοχή μας ἀληθινῆς ἱστορίας ἀπὸ τόν πόλεμο. Ἐνας βετεράνος, ὁ Μπιλ Πίλγκριμ, πρῶν ἀιχμάλωτος πολέμου στο σφαγείο Νο 5 τῆς Δρέσδης, ταξιδεύει μέσα στο χρόνο καί πέφτει θύμα ἀταγωγῆς ἀπὸ ἐξωγήινους το 1967. Ἐνα ἀπὸ τα κλασικά ἀντιπολεμικά βιβλία, ἡ κορυφαία δημιουργία του Κερτ Βόνεγκκατ.

ISBN 978-960-04-3713-3 / σελ. 232 / τιμὴ 14,00 €

ΚΕΔΡΟΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Νεο-έλληνας: ένας άπνους κόσμος

Η φυσική και η πολιτιστική κληρονομιά είναι η περιουσία, ο πλούτος κάθε τόπου. Από την άποψη αυτή, έμεις οι Έλληνες, είμαστε εξαιρετικά τυχεροί. Μόνο πού, καμιά φορά, τό νά είναι κανείς τόσο πολύ τυχερός, είναι σκέτη άτυχία. Η διαχείριση αυτής τής κληρονομιάς άποδείχθηκε άσήκωτο φορτίο για άγύμναστες και άπροετοιμαστές πλάτες, χρυσό φορτίο για τούς άείποτε και άπανταχού σπεκουλαδόρους, κενό φορτίο μελοδραματικών κομπασμών για άκραιφνείς υπερπατριώτες, και μονάχα κάποιιο ελάχιστοι δείχνουν νά νοιώθουν πραγματικά κάτι άπ' τή ζείδωρη άξία τής. "Όπως και νά χει, τό ένδιαφέρον περίσσεψε, έκείνο πού πάντοτε έλειψε, είναι η συναίσθηση κι όπωσδήποτε η ντροπή κάθε λογής άρμοδίων πού, έλέω έκμοντερισμού, έκσυγχρονισμού και έκλαϊκευμένου έξωραϊσμού —είτε ιδιοτελώς, είτε άφελώς—, βάφτισαν τήν εκποίηση άξιοποίηση μήν άφήνοντας λίθο επί λίθου.

Τό διαχειριστικό κενό (και γενικά όπου βρήκε κενό) συμπλήρωσε ό σύγχρονος και εύμαρης —πλέον— Νεοέλληνας σωρεύοντας, μασίφ, όλη τή μεταμοντέρνα σκευή του. Έτσι μέ μιά κίνηση τό ίδιο έντυπωσιακή μέ τήν τέσσερα επί τέσσερα κίνηση του άυτοκινήτου του, επέλασε ως τής έσχατιές τής έλληνικής επικράτειας κομίζοντας ένα μήνυμα σαφές και διαχρονικό: είναι η προτεραιότητα πού καθορίζει τόν πολιτισμό. "Η, όπως έλεγε ό Τσαρούχης, «δέν υπάρχει θέμα ήθικης τάξης αλλά αισθητικής». Έν τώ μεταξύ, η άνασπυγμένη Ελλάδα έχει πάρει όριστικά διαζύγιο, τόσο άπ' τήν ήθική, όσο κι άπ' τήν αισθητική.

Άπίστευτης άσχήμιας πόλεις πνιγμένες στό θόρυβο και τήν άσφυξία, άπίστευτης όμορφιάς χωριά πνιγμένα στην άσχήμια, τή μοναξιά και τήν άδιαφορία. "Όπου κι αν ζείς ό Νεοέλληνας σέ πληγώνει, για νά παραφράσω κάπως τόν μεγάλο ποιητή. "Όστόσο η έπαρχία εξακολουθεί νά κατέχει τά πρωτεία τής κατοποίησης και τής βανασότητας, δεδομένου ότι πληρώνει άνέκπλωτα για χρόνια τό τίμημα ενός προϊόντος κι όλοένα εύγλωττότερου έτσιθελισμού. Αυτόκλητοι σωτήρες, κενόδοξοι όραματιστές, χολλυγουντιανής έμπνεύσεως επιχειρηματίες, πραγματώνουν άνενόχλητοι τά μεγαλόπνοα σχέδιά τους σά νά μήν υπάρχει κανένας άλλος στην γή εκτός άπ' τούς ίδιους, σάν όλα γύρω τους νά τούς άνήκουν. Και μάλλον τούς άνήκουν ιδίως τά χωριά πού τά διαφεντεύουν όπως τά διαφέντευαν κάποτε οι κομματάρχες.

Οι μικρές ιδιωτικές μας πατρίδες, άπ' όπου όλοι έλκουμε τής καταγωγές μας, άνέκαθεν θύματα τών καιρών τους (παλιότερα τής φτώχειας, αργότερα τής εγκατάλειψης και τώρα τής ανάπτυξης) ύφίστανται,

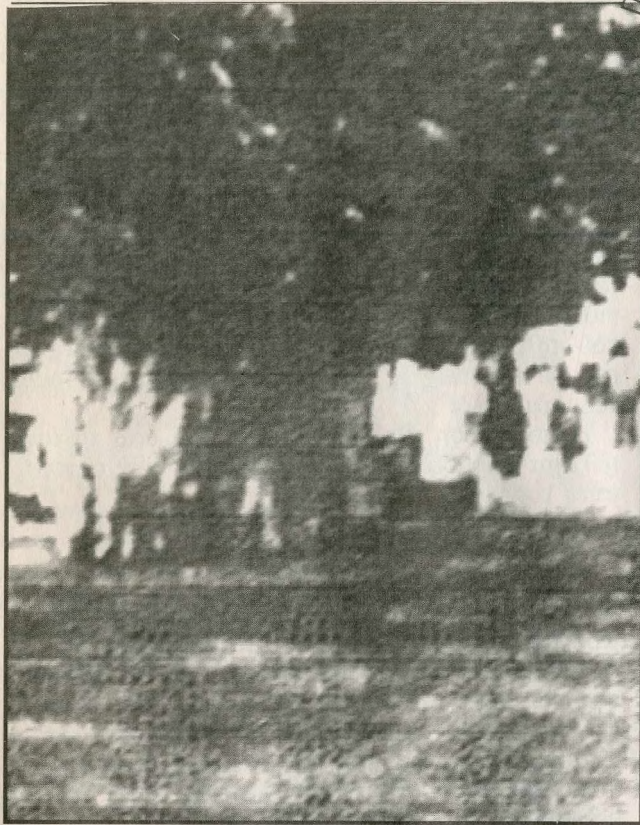
κάθε λίγο και λιγάκι, τής συνέπειες (ένιστε άνεπανόρθωτες) και τούς επιπόλαιους άυτοσχεδιασμούς άνεκδιήγητων και μοιραίων άνθρώπων πού, κατεχόμενοι από έξουσιαστικά ένστικτα και νευρωτική μεγαλομανία, ύπονομεύουν πλέον σοβαρά τά θεμέλια του ίδιου του πολιτισμού — και μάλιστα, τής περισσότερες φορές, μέ τής εύλογίες του κράτους (Δήμαρχοι, βουλευτές, σύμβουλοι κ.ά.).

Η περίπτωση τής Άρνας είναι ένα από τά άναρίθμητα παραδείγματα πού συνθέτουν τήν άλγεινή αυτή εικόνα.

Η Άρνα βρίσκεται στά ριζά του Ταυγέτου στή νοτιοανατολική πλευρά του, κι από ύψόμετρο 800 μ. άγγαντεύει τό Γύθειο, τά Κύθηρα, και μέ καθαρό ουρανό, μέχρι τής κορφής τής Κρήτης. Ως οικισμός ύφίσταται στην περιοχή από τήν εποχή τής αρχαίας Σπάρτης. Ως χωριό στή συγκεκριμένη θέση μετράει πάνω από έφτά αιώνας οργανωμένης ζωής, κι άνέκαθεν υπήρξε άγαπημένος προορισμός ταξιδιωτών και περιηγητών έξαιτίας τής φυσικής τής όμορφιάς, τής φιλοξενίας και κοινωνικότητας τών Λακώνων κατοίκων τής, μά κυρίως, λόγω του τεράστιου πλάτανου πού δεσπόζει στό κέντρο τής πλατείας, η ηλικία του όποίου —όπως εκτιμούν οι έπιστήμονες— υπερβαίνει κατά πολύ ακόμα κι εκείνη του χωριού, καθιστώντας τον δικαιοματικά μνημείο τής φύσης. Κατά τόν 19ο και 20ό αιώνα σημαντική υπήρξε η συμβολή τής, τόσο κατά τήν Έπανάσταση (ως τίμημα τής διοικήσεως Μάνης) όσο και στόν πόλεμο του '40 και τήν Έθνική Άντίσταση (Άρχηγείο Ταυγέτου) μέ εκατόμβες νεκρών.

Όμως ούτε η πλούσια ιστορία τής, ούτε οι όμορφιές και τό εύφορο χώμα μέ τούς εύλογημένους του καρπούς, ούτε και η παραδοσιακή τής αρχιτεκτονική κατόρθωσαν νά τής χαρίσουν τό σωτήριο (για τόσα μέρη) χαρακτηρισμό του «παραδοσιακού χωριού», ώστε νά τήν προστατέψουν άπ' τήν άνεξέλεγκτη ιδιωτική πρωτοβουλία. Άντ' αυτού, για πάνω από 40 χρόνια ζει στόν πυρετό τής —μέ όποιοδήποτε τίμημα— εξέλιξης. Άπό τό 1971 (πού ήρθε τό ηλεκτρικό ρεύμα) μέχρι σήμερα (πού ήρθε τό Internet) δέν έμεινε καλντερίμι, σοκάκι, μονοπάτι, λιθόστρωτο, πεζούλα, καμάρα, γεφύρι, ποτάμι, μοναστήρι, άλάνι, λιοτρίδι, παλιά κατοικία πού νά μήν «ανάβάθμισε» η μπουλντόζα στό όνομα ενός έπελαύνοντος εκσυγχρονισμού, οι θιασώτες του όποίου πεισματικά έπιμένουν νά επιβάλλουν, φρονώντας πώς ό,τι άπ' τό παρελθόν δέν είναι εκμεταλλεύσιμο και προς κατανάλωση, είναι άπλώς ρυτίδα πού χρειάζεται λίφτινγκ.

Έτσι σιγά-σιγά τό τοπίο άλλαξε όψη. Τοιμέντο και έργολαδική αισθητική σκέπασαν τήν άλλοτε πετρόχτιστη άετοφωλιά του Ταυγέτου ηθη, έθιμα και παραδόσεις αιώνων μετατράπηκαν σέ πλαστικές καρέκλες, κακοψημένα σουβλάκια, παραδόπιστες συμπεριφορές, άφιλόξενες παρέες· κι ένας θλιμμένος γεροπλάτανος, ολομόναχος, περικυκλωμένος από δεκάδες αυτοκίνητα – σάν τεράστια έντομα έτομα νά τόν κατασπαράξουν!

Όστόσο, δέ φταίει μόνο τό κράτος, οι μεγαλοπαράγοντες και οι έργολάβοι. Άν κάποιος τόποι σώθηκαν τό όφείλουν σ' όσους μέ τήν αγάπη και τήν ένεργό δράση τους έτρεξαν, φώναξαν, άπαίτησαν, μά πάνω άπ' όλα, ύψωσαν τό ανάστημά τους σέ κάθε λογής βαρβαρότητα. Ό,τι ακριβώς δέν έκαναν οι άδρανείς κάτοικοι τής Άρνας πού μέ τήν ένοχη σιωπή τους έγιναν –έκόντες-άκοντες– συνεργοί σέ δραστηριότητες όπου περισσεύει ή άύθαιρεσία και θάλλει ή άνοησία.

Γιατί τί άλλο από άνοησία, και μάλιστα έγκληματική, μπορεί νά είναι όταν ίσοπεδώνεις τό μοναδιό στην περιοχή τοξωτό γεφύρι του αρχαίου ποταμού Σμήνου (τόν αναφέρει ο Πανουσιανός) χτισμένο στα 1335 (!!); Όταν καταστρέφεις τό σημα κατατεθέν ειδυλλιακότερο –ως πρός τή ρέμβη και τή θέα– τοπίο στην έμπασιά του χωριού όπου γενιές επί γενεών λάτρεψαν. Όταν κατεδαφίζεις τό, από τόν προ-προηγούμενο αιώνα, άρχοντικό-κόσμημα στο κέντρο τής πλατείας, έτσι απλά, σά νά γκρεμίζεις τή μάντρα του σπιτιού σου(!); όταν μέσ στην άυστηρή λιτότητα και τήν άγρια όμορφιά του όρεινού τοπίου, άρχίζουν νά

ξεφυτρώνουν μεζονέτες τύπου ΒΠ; Όταν... Όταν... Δέν έχει τελειωμό αυτή ή λαιλαπα πού, έτσι κι άλλως, δέ χρειάζεται κανένα έπιτελικό σχέδιο· άρκούν καναδυό ίθύνοντες νός, μιά δράκα προαιτοριανών – εν είδει δημοτικού συμβουλίου, κι ένας Ήρόστρατος (πάντα υπάρχει ένας Ήρόστρατος) και ή δουλειά τελειώνει στο άψε-σβήσε.

Τελικά, ίσως δέν έχει τόση σημασία τί συμβαίνει σ' ένα χωριό στή νότια Πελοπόννησο όσο τό ότι σέ κάθε έλληνικό χωριό, ζει ακόμα κάτι άπ' τή γνησιότητα και τήν άρχοντιά πού σέ άλλους καιρούς ήταν άπαραίτητες προϋποθέσεις ζωής, κι εμείς κάνουμε τό πάλι νά οδήσουμε κι αυτές τίς τελευταίες εστίες προγονικού φωτός.

Άφορμή γι' αυτό τό δημοσίευμα ύπήρξε, κατ' έξοχήν, ή –πρό μηνών– κατεδάφιση στή Φτιαλίνα (ή πλατεία τής Άρνας) του άρχοντικού πού προαναφέρθηκε. Μοιάζει μέ τόσο συνηθισμένο γεγονός αλλά, όσο τό συνειδητοποιείς, γίνεται τόσο έξωπραγματικά ασύλληπτο! Ένα σπίτι γνήσιο δείγμα κάποιος άλλης έποχής, καμωμένο από ντόπια πέτρα, λαξευτά μάρμαρα, σκαλιστές πόρτες, πού κάτω άπ' τά κεραμίδια του πέρασσαν τέσσερις και πλέον γενιές, άντεξε δύο παγκόσμιους πολέμους, έναν Έμφύλιο, καμιά δεκαριά σεισμούς, τή φθορά του χρόνου, τήν έγκατάλειψη, γιά νά γίνει –μέ συνοπτικές διαδικασίες– βορά στο τραπέζι μικροσυμφερόντων μικρονοϊκών μικρόψυχων ανθρώπων.

Και μ' ένα τσουξιμο στα μάτια άπ' τή σκόνη και τή θλίψη πού σηκώθηκε, άναρωτιέμαι: πού πήγε εκείνος ο Έλληνας πού κάποτε, παραμονές του Πάσχα, ζαλώνονταν έναν τενεκέ χορίγκι και τράδαγε μιά ώρα ποδαρόδρομο γιά ν' άσπρίσει τό εικονοστάσι του αγίου και νά συμπληρώσει τό μπουκάλι μέ τό λάδι, γιατί όποιος πέρναγε από 'κει (πιστός, θρησκος, άθεος, δέν έχει σημασία) ένιωθε ένα έσωτερικό χρέος ν' ανάψει τό καντηλάκι, έτσι, σά σιωπηλή προσευχή πρός τή φύση, τό Θεό, τόν άνθρωπο, σ' αυτό τό κάτι άλλο πού είναι ο άνθρωπος· πού του 'φτανε λίγο λάδι, ένα φιτίλι κι ένα σπίτο γιά νά λάμψει τό μεγαλειό τής ψυχής του κάνοντας ένα ταπεινό εικονοστάσι, γιά μιά στιγμή, τό ιερότερο μέρος του κόσμου.

Άλλά, ξεχάστηκα! Πάει καιρός πού στην Έλλάδα των τζιπ και τής (δανειοδοτούμενης) πολυτέλειας, παραμονές του Πάσχα, δέν άσπρίζει πιά κανείς...

μέ ειλικρινείς ευχαριστίες γιά τή φιλοξενία
Βασίλης Γ. Δρογκάρης

Άπρίλιος 2008
Άθήνα

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

● ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ-ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

X. Λ. Καραόγλου & 'Αμαλία Ξυνογαλά (έπιμ.), *Γ. Θεοτοκάς-Γ.Κ. Κατσιμπάλης, 'Αλληλογραφία (1930-1966)*, έκδ. Βιβ/λ.εἶον τῆς 'Εστίας, 'Αθήνα 2008, σελ. 174.

Γίονα Μικέ Παϊδούση, *'Ο κόκκινος ἐπιτάφιος*, έκδ. Βιβλιόραμα, 'Αθήνα 2008, σελ. 336.

● ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Angela Y. Davis, *Δημοκρατία χωρίς δεσμά. 'Αμερικάνικη αὐτοκρατορία, φυλακές καί ἡ ἀνεκπλήρωτη κατάργηση τῆς δουλείας*. Συζητήσεις μέ τόν Eduardo Mendieta, πρόλ.-μτφρ. Κώστας Ράπτης, έκδ. 'Αγρα, 'Αθήνα 2008, σελ. 200.

Jean Luc Greau, *'Ο καπιταλισμός στό μέλλον*, μτφρ. Γιάννης Κουκιᾶς, έκδ. 'Ελληνικά Γράμματα, 'Αθήνα 2007, σελ. 370.

David Held, *Γιά ἓνα παγκόσμιο κοινωνικό συμβόλαιο*, μτφρ. Χαρίδημος Κουτρῆς, έκδ. 'Επίκεντρο, Θεσ/νίκη 2008, σελ. 322.

Philippe Raynaud, *Τό μωσαϊκό τῆς ἄκρας 'Αριστερᾶς*, μτφρ. Νατάσσα Φουντουλάκη, έκδ. Πόλις, 'Αθήνα 2008, σελ. 330.

● ΜΕΛΕΤΕΣ

Jenny Cook-Gumperz, *'Η κοινωνική δόμηση τοῦ γραμματισμοῦ*, έπιμ.-θεώρηση: Τριανταφυλλιά Κωστούλη, μτφρ.: 'Ελένη Κοτσουφοῦ, έκδ. 'Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 534.

Cynthia Cockburn, *'Η γραμμῆ. Γυναῖκες, διχοτόμηση καί φύλο στήν Κύπρο*, μτφρ. 'Αλ. Κιουπκιολῆς, έκδ. Μεταίχμιο, 'Αθήνα 2008, σελ. 300.

Γ. Ζιώγας, Λ. Καραμπίνης, Γ. Σταυρακάκης, Δ. Χριστόπουλος (έπιμ.), *'Οψεις λογοκρισίας στήν 'Ελλάδα*, έκδ. Νεφέλη & Πλατφόρμες, 'Αθήνα 2008, σελ. 359.

Κ. Πορφύρης, *Κείμενα γιά τόν πολιτισμό, τήν ιστορία καί τήν πολιτική*, έκδοτική φροντίδα: Δ. 'Αρβανιτάκης, Κ.Α. Παπαχρήστου, έκδ. Μουσείο Μπενάκη, Πλατύφορος, 'Αθήνα 2008, σελ. 610.

● ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Χρυσή Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, Διονύσης Σ. Γουδιᾶς, *Σχολεῖο καί δουλειά. Μιά ἐμπειρική διερεύνηση τῆς ἐφηβικῆς ἀπασχόλησης*, έκδ. Gutenberg, 'Αθήνα 2007, σελ. 294.

● ΠΟΙΗΣΗ

Michael Longley, *Τό χταπόδι τοῦ 'Ομήρου καί ἄλλα*

ποιήματα. Δίγλωσση ἔκδοση, εἰσ.-μτφρ. Χάρης Βλαβιανός, έκδ. Πατάκη, 'Αθήνα 2008, σελ. 133.

● ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Michael Parsons, *Τό περιστέρι πού ἐπιστρέφει, τό περιστέρι πού ἐξαφανίζεται. Παράδοξο καί δημιουργικότητα στήν ψυχανάλυση*, μτφρ. 'Ελενα Φωτιάδου, έκδ. University Studio Press, Θεσ/νίκη 2008, σελ. 310.

● ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *'Η νοσταλγός*, εἰσ.-σχόλια-λεξιλόγιο: Κυριακή Δόλια, έκδ. Πατάκη, 'Αθήνα 2008, σελ. 74.

Percival Everett, *Πληγωμένοι*, μτφρ. Λύο Καλοδυρνᾶς, έκδ. Πόλις, 'Αθήνα 2008, σελ. 280.

Tobias Wolff, *Τό παλιό σχολεῖο*, μτφρ. Παντελής Κοκνογιάννης, έκδ. Πόλις, 'Αθήνα 2008, σελ. 258.

Τάσος Δ. Καραγιάννης, *Τό δόρυ τῆς θεᾶς 'Αφαιᾶς*, έκδ. 'Ιωλκός, 'Αθήνα 2008, σελ. 317.

Χρήστος Θ. Παπαδημητρίου, *Τό τέλος τοῦ Γ.Σ. Μπάχ*, έκδ. 'Ιωλκός, 'Αθήνα 2008, σελ. 269.

● ΙΣΤΟΡΙΑ

Δημήτρης Δαμασκηνός, *Τό γλωσσικό ζήτημα κατά τήν περίοδο τῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης τοῦ νέου 'Ελληνισμοῦ (1774-1821)*, έκδ. 'Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 374.

Τάκης Μπενᾶς, *1968-2008. Τά ἀντιδογματικά μᾶς 40ετίας*, έκδ. ἐφ. 'Η 'Εποχή, 'Αθήνα 2008, σελ. 222.

Godfrey Hutchinson, *'Ο Ξενοφᾶν καί ἡ τέχνη τῆς διοίκησης*, μτφρ. Παντελής Μούτουλας, έκδ. 'Ιωλκός, 'Αθήνα 2008, σελ. 332.

Στέφη Κόρτη-Κόντη, *'Ιστορικά πρόσωπα στά ἀρχαῖα ἀγγεῖα*, έκδ. 'Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 212.

Paul Faure, *'Η καθημερινή ζωή τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου*, μτφρ. Γιάννης 'Αγγέλου, γ' ἔκδοση, 'Αθήνα 2008, σελ. 400.

● ΔΟΚΙΜΙΑ

Ζάν-Πιέρ Βερνάν, *Πανδώρα-'Οδυσσεᾶς-Περσέας. Τρεῖς διαλέξεις*, μτφρ.: 'Ανθή Ξενάκη, έκδ. 'Ωκεανίδα, 'Αθήνα 2008, σελ. 145.

Ζάκ Ρανσιέρ, *'Ο ἀδάης δάσκαλος. Πέντε μαθήματα πνευματικῆς χειραφέτησης*, μτφρ. Δάφνη Μπουνάβου, έκδ. νῆσος, 'Αθήνα 2008, σελ. 126.

Clement Greenberg, *Τέχνη καί πολιτισμός. Δοκίμια κριτικῆς*, μτφρ.-έπιμ.: Νίκος Δασκαλοθανάσης, Νεφέλη, 'Αθήνα 2007, σελ. 433.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

• ΑΘΗΝΑ: ΜΑΥΗΣ 5, 106 81, ΤΗΛ. 210 3849020, ΦΑΧ. 210 3301583 • ΗΡΑΚΛΕΙΟ: Τ.Ο. 1527; 711 10, ΤΗΛ. 2810 391097, ΦΑΧ. 2810 391085

Ν Ε Ε Σ Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ - ΘΕΑΤΡΟ - ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ - ΙΣΤΟΡΙΑ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΕΦΗ
ΒΑΦΕΙΑΔΗ (επιμ.)

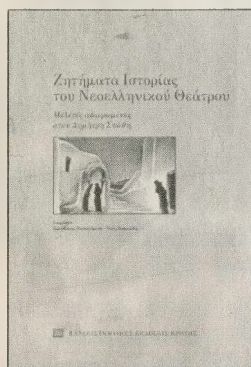
Γ. Μ. ΣΗΦΑΚΗΣ

ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΓΖΙΟΥ (επιμ.)

ΕΛΠΙΔΑ ΒΟΓΑΗ

Ζητήματα ιστορίας του Νεοελληνικού Θεάτρου

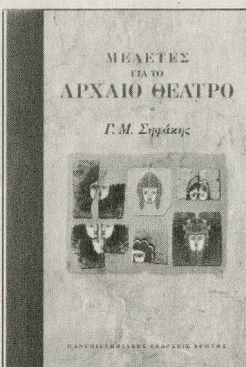
Μελέτες αφιερωμένες
στον Δημήτρη Σπάθη

Σημαινούσα μορφή της ελληνικής θεατρολογίας, ο Δημήτρης Σπάθης, με το πλούσιο ερευνητικό έργο του και τον ανήσυχο επιστημονικό στοχασμό του υπήρξε δάσκαλος για πολλούς νεότερους θεατρολόγους. Τα μελετήματα που συγκεντρώθηκαν στον τόμο αυτό σχετίζονται με περιοχές που καλλιέργησε ο ίδιος ο τιμώμενος: επισημιακό θέατρο, φαναριώτικη σάτιρα, ελληνικός διαφωτισμός, συγγραφείς και κείμενα του 19ου αιώνα, σκηνική δραστηριότητα στον 20ό αιώνα, τύχες της ξένης δραματογραφίας στην ελληνική σκηνή, ζητήματα θεατρικής σκηνοθεσίας.

17 X 24 εκ. | σελ. 402
ISBN 978-960-524-239-8 | 32,00 €

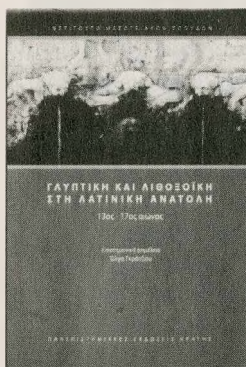
Μελέτες για το αρχαίο θέατρο

Η παρούσα επιλογή άρθρων του Γρηγόρη Σηφάκη περιέχει εννέα κείμενα για το αρχαίο θέατρο και την από σκηνής διδασκαλία του στην αρχαιότητα, τα οποία πρωτοδημοσιεύθηκαν σε ξένα επιστημονικά περιοδικά ή σε δυσεύρετους συλλογικούς τόμους. Η επανέκδοση αυτή έδωσε την ευκαιρία αναθεώρησης και διόρθωσης των κειμένων, ενώ η έκδοση έχει εμπλουτισθεί με έγχρωμη εικονογράφηση.

16 X 24 εκ., σκληρόδετο | σελ. 270
ISBN 978-960-524-233-6 | 25,00 €

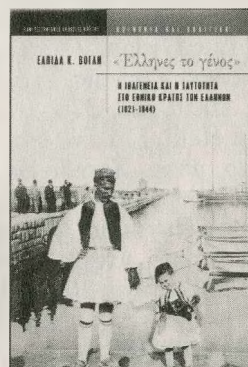
Γλυπτική και λιθοξοϊκή στη Λατινική Ανατολή (13ος-17ος αιώνας)

Μετά την Δ΄ Σταυροφορία, στην ευρύτερη περιοχή του Αιγαίου εγκαταστάθηκαν Φράγκοι, Ιωαννίτες ιππότες, Γενουάτες, Βενετοί κ.ά. οι οποίοι προσδιόρισαν σε μεγάλο βαθμό την οικοδομική και αρχιτεκτονική δραστηριότητα. Μέσα από τα άρθρα του τόμου γίνεται προσπάθεια να εντοπιστούν και να αξιολογηθούν τέτοια έργα, να προσδιοριστεί η προέλευσή τους, να μελετηθεί η σχέση τους με την τοπική αρχιτεκτονική, να εξηγηθούν οι τοπικές ιδιομορφίες στην καλλιτεχνική παράδοση της Ρόδου, της Χίου ή της Κρήτης, να αναδειχθεί η προηγμένη λιθοξοϊκή των τοπικών συνεργείων κ.λπ.

21 X 29 εκ. | σελ. 264 |
ISBN 978-960-524-242-8 | 30,00 €

«Έλληνες το γένος» Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων (1821-1844)

Στο βιβλίο εξετάζεται η εμφάνιση και τα πρώτα κρίσιμα στάδια της εξέλιξης της εθνικής ιθαγένειας στο ελληνικό κράτος. Αν και τα κριτήρια που προσδιορίζουν τους Έλληνες το γένος σήμερα θεωρούνται αυτονόητα, ήδη από τα χρόνια της Επανάστασης ήταν κριτήρια που αναπόφευκτα ακολουθούσαν τον διαχωρισμό του έθνους σε δύο ή, ακριβέστερα, τρεις διακριτούς κόσμους: στους αυτόχθονες της επαναστατικής επικράτειας, στους Έλληνες που παρέμειναν διεσπαρμένοι στη λοιπή Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και σε εκείνους που είχαν μεταναστεύσει πριν από το 1821 στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο.

17 X 24 εκ. | σελ. 404
ISBN 978-960-524-238-1 | 25,00 €

www.cup.gr

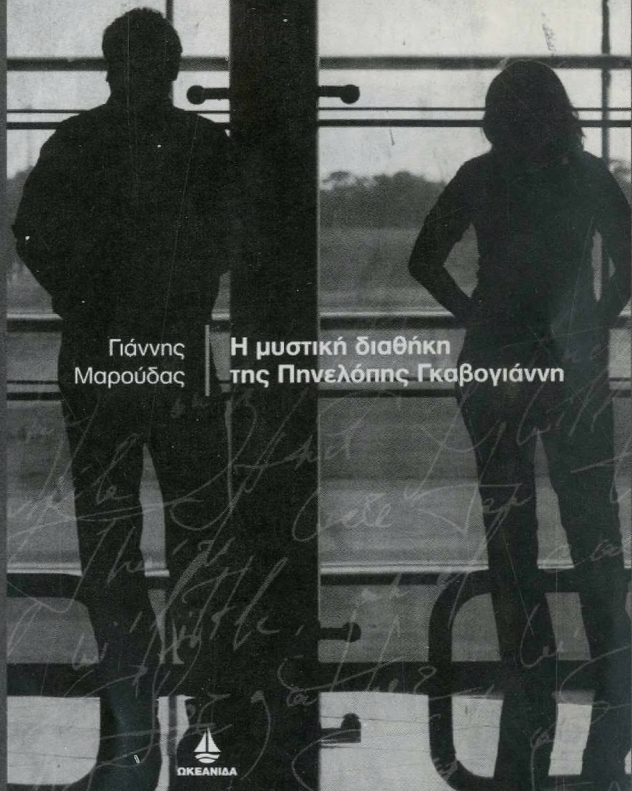
Ζαν-Πιερ Βερνάν
 Πανδώρα - Οδυσσέας - Περσέας
 τρεις διαλέξεις

Μαρτίν Μεέ
 Η επινόηση της ευτυχίας

Κωνσταντίνος Ι. Κοτάκης
Ιρίνα

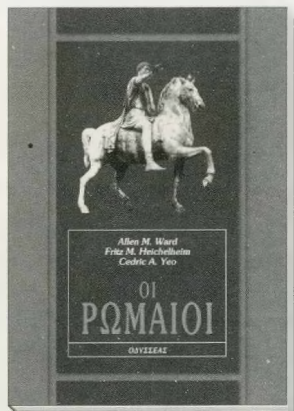
Γάννης
 Μαρούδας

Η μουσική διαθήκη
 της Πνεελόπης Γκαβογιάννη

Allen M. Ward, Fritz M. Heichelheim, Cedric A. Yeo

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ

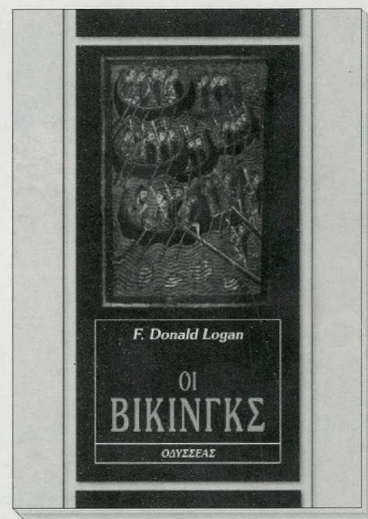
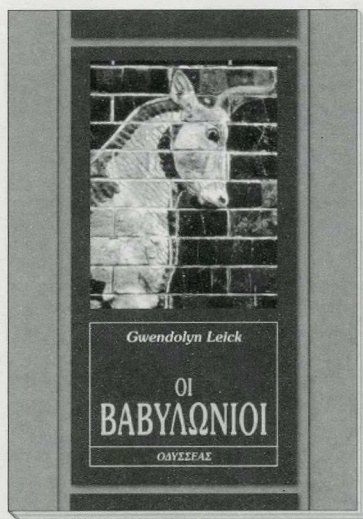
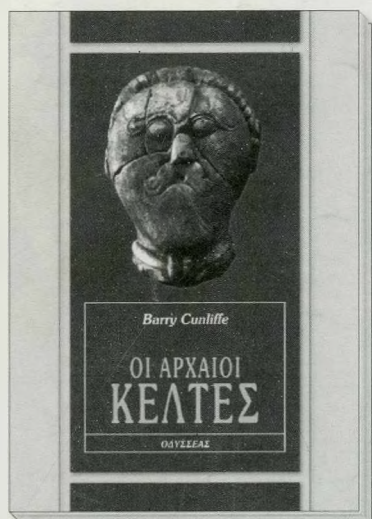
Η ιστορία των Ρωμαίων από την ίδρυση της Ρώμης μέχρι την κατάρρευση της αυτοκρατορίας με τον θάνατο του αυτοκράτορα Μαυρίκιου (602 μ.Χ.). Στο βιβλίο υιοθετείται μια πολυπολιτισμική οπτική, τονίζεται

η αλληλεπίδραση Ρωμαίων και μη Ρωμαίων και δίνεται έμφαση σε ομάδες, όπως οι γυναίκες, οι δούλοι, οι απλοί πολίτες και οι υπήκοοι των επαρχιών, που μελετώνται εξίσου με τους επιφανείς άνδρες οι οποίοι μονοπωλούσαν παλαιότερα το ενδιαφέρον των ιστορικών.

ISBN 978-960-210-532-0, σελ. 748, τιμή 45,00€

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΕΠΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΕΙΡΑ:

εκδόσεις
οδυσσέας

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ, ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 5 • ΤΗΛ. 210 3212111
www.odisseas.gr • info@odisseas.gr